

PÄIVI AHOSOLA

Vanhushoivapolitiikan uusfamilismi

Omaisettomat hoivan tarvitsijat
institutionaalisen hallinnan kohteena

PÄIVI AHOSOLA

Vanhushoivapolitiikan uusfamilismi

Omaisettomat hoivan tarvitsijat
institutionaalisen hallinnan kohteena

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Esitetään Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunnan
tiedekuntaneuvoston suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi
Tampereen yliopiston Pinni A -rakennuksen Paavo Koli -salissa,

Kanslerinrinne 1, Tampere
24. päivänä elokuuta 2018 klo 12.

TAMPEREEN YLIOPISTO

PÄIVI AHOSOLA

Vanhushoivapolitiikan uusfamilismi

Omaisettomat hoivan tarvitsijat
institutionaalisen hallinnan kohteena

Acta Universitatis Tamperensis 2401
Tampere University Press
Tampere 2018

Ohjaajat

Dosentti Kirsi Lumme-Sandt
Tampereen yliopisto
Dosentti Lea Henriksson
Helsingin yliopisto

Esitarkastajat

Professori Sari Rissanen
Itä-Suomen yliopisto
Dosentti Anni Vilkkö
Helsingin yliopisto

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -ohjelmalla Tampereen yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti.

Copyright ©2018 Tampere University Press ja tekijä

Kannen suunnittelu
Mikko Reinikka

Acta Universitatis Tamperensis 2401
ISBN 978-952-03-0803-2 (nid.)
ISSN-L 1455-1616
ISSN 1455-1616

Acta Electronica Universitatis Tamperensis 1910
ISBN 978-952-03-0804-9 (pdf)
ISSN 1456-954X
<http://tampub.uta.fi>

Omistettu isäni Yrjö Pöyryn muistolle

Sisällys

Tiivistelmä.....	7
Abstract	9
Luettelo alkuperäisistä osajulkaisuista.....	11
1 Johdanto.....	13
2 Hyvinvointivaltion 1990-luvun suunnanmuutos vanhushoivapolitiikassa – tutkimuksen institutionaalinen konteksti	16
2.1 Vanhushoivapolitiikan suunnanmuutos.....	17
2.1.1 Uusi julkisjohtaminen.....	17
2.1.2 Uusfamilismi.....	20
2.2 Vanhuspoliittinen informaatio-ohjaus ja hallinta	23
3 Hoiva ja hoivan toimijat – tutkimuksen teoreettiset perusteet.....	28
3.1 Virallinen ja epävirallinen hoiva yhteiskunnallisessa työnjaossa.....	29
3.2 Omaisttomat hoivan tarvitsijat vai virallisen hoivan avulla selviytyvät vanhukset – ilmaisujen valinta, käyttö ja perustelut.....	33
3.3 Virallisen hoivan avulla selviytyvät vanhukset aikaisemmissa tutkimuksissa.....	36
4 Tutkimuksen lähtökohdat ja tavoitteet.....	41
4.1 Tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset	41
4.2 Tutkimuksen paikka tutkimuskentällä.....	44
4.3 Tutkijan positio ja sitoumukset.....	45
5 Tutkimuksen toteuttaminen.....	48
5.1 Tutkimusmenetelmät	48
5.1.1 Institutionaalinen etnografia	48
5.1.2 Hallinnan tutkimus	50
5.1.3 Aineiston lähiluvun menetelmät.....	52
5.2 Aineistot ja niiden lukeminen.....	53
5.2.1 Asiakirja-aineistot.....	53
5.2.2 Institutionaalinen kieli ja sen lukeminen	55
5.2.3 Haastatteluaineistot.....	58

6	Tutkimuksen tulokset.....	59
6.1	Vanhuspoliittiset asiakirjat hallinnan välineenä I: Perheen ja läheisten luonnollistaminen	59
6.2	Vanhuspoliittiset asiakirjat hallinnan välineenä II: Julkisen hoivan häivyttäminen	61
6.3	Omaisettomat hoivan tarvisijat vanhuspoliittisen hallinnan kohteena	63
7	Lopuksi.....	66
7.1	Keskeiset johtopäätökset.....	66
7.2	Eettiset kysymykset	67
7.3	Haasteet tulevalle tutkimukselle	68
7.4	Haasteet käytännön toiminnalle	69
8	Kiitokset	72
9	Lähteet	75
10	Alkuperäiset osajulkaisut.....	87

Tiivistelmä

Tämän väitöskirjatutkimuksen kiinnostuksen kohteena on omaisettomien virallisen hoivan avulla selviytyvien vanhojen ihmisten asema ja toimijuuden mahdollisuudet. Tutkimuksen yhteiskunnallisena kontekstina on 1990-luvun jälkeinen hyvinvointivaltion ja vanhushoivapolitiikan suunnanmuutos ja ns. uuden julkisjohtamisen (New Public Management, NPM) jalkautuminen vanhustyöhön. Tutkimus koostuu neljästä erillisestä osajulkaisusta sekä yhteenveto-osasta.

Omaisettomien hoivan tarvitsijoiden aseman tutkiminen on tärkeää, sillä hyvinvointivaltion suunnanmuutos on merkinnyt omaisten roolin ja velvoitteiden kasvua. Julkisen tahon järjestämää apua on rajattu, ja samalla monet palvelujärjestelmän uudistukset ja palveluiden pirstoutuminen useille palveluntuottajille monituottajamallin mukaisesti ovat lisänneet omaisten vastuuta asioiden hoitamisessa, avun koordinoinnissa ja varmistamisessa. Sen lisäksi että omaiset ovat hoivan tarvitsijat ovat vailla informaalia, epävirallista, hoivaa, he ovat myös vailla virallisen avun varmistajaa.

Uuden julkisjohtamisen ideologia ja käytännöt ovat muuttaneet myös hoivaa. NPM-ajattelu ei tunnista hoivan erityisiä suhteita ja orientaatiota toisten ihmisten muuttuviin tarpeisiin ja hyvinvointiin, vaan tyypistää hoivan palveluksi, jota voidaan pilkkoa, myydä ja ostaa. Ositettuja palveluita on vaikea pitää sellaisena hoivana, johon sisältyy vuorovaikutussuhde, välittäminen, luottamus ja muuttuviin tarpeisiin vastaaminen. Nämä hoivan elementit olisivat kuitenkin erityisen tärkeitä sellaisille vanhoille ihmisille, joiden tulee selviytyä arjestaan virallisen hoivan varassa.

Omaisettomien hoivan tarvitsijoiden asemaa ja toimijuutta tutkitaan tässä tutkimuksessa analysoimalla kuntien vanhuspoliittisia asiakirjoja ja kehittämishankemateriaalia sekä omaisettomien vanhojen ihmisten haastatteluja. Tutkimusaineisto on kymmentä haastattelua lukuun ottamatta kerätty Uudenmaan kunnista. Tutkimuksen pääasiallisena metodologisena lähestymistapana on institutionaalinen etnografia, jossa kiinnostuksen kohteena ovat tekstit sekä se, miten ne ohjailevat ja koordinoivat sosiaalisia käytäntöjä sekä luovat hallintasuhteita. Analyysimenetelminä on käytetty muun muassa diskurssianalyysia ja teoriaohjattua sisällön analyysia.

Tutkimuksen tuloksena todetaan, että perheille ja läheisille asetetaan paljon odotuksia kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa. Perhe ja läheiset nähdään hoivan resurssina ja heidät kutsutaan mukaan vanhushoivapalveluiden tuottamiseen. Perheellä on luonnollistettu asema, eikä perheettömistä vanhuksista puhuta eksplisiittisesti juuri lainkaan.

Hoivasta, erityisesti julkisesta hoivasta, ei vanhuspoliittisessa diskurssissa juurikaan puhuta, eikä hoivan konkreettisia sisältöjä avata. Hoivan asemasta käytetään muita terveyteen ja hyvinvointiin liittyviä verbejä kuten tukemista ja edistämistä. Tavallisesti niillä viitataan kohtuullisen hyvän toimintakyvyn omaaviin ikäihmisiin. Tämän tutkimuksen tulkinnan mukaan taustalla ovat strategiadiskurssin ja hoivadiskurssin keskenään ristiriitaiset oletukset toiminnan tavoitteista.

Vanhustyön kehittämishankkeita suunnataan vahvasti omaishoitoon ja omaisiin sekä vapaaehtoiisiin ja vertaistukeen. Myös kuntien vanhushoivajärjestelmään kohdistuvissa kehittämishankkeissa tavoitellaan näiden informaalien toimijoiden saamista mukaan toimintaan. Omaisettomat hoivan tarvitsijat eivät esiinny kehittämishanketeksteissä aktiivisina toimijoina, vaan pikemminkin syrjäytymistä ehkäisevien toimenpiteiden kohteena.

Tutkimuksen haastatteluaineisto tarjoaa toisenlaisen maiseman omaisettomien vanhojen ihmisten toimijuuteen. Haastatellut kuvaavat arkeaan toimijoina, joiden ensisijaisena tavoitteena on itsenäinen selviytyminen. Omaisettomuus ja sukulaisverkostojen puuttuminen vahvistavat itsenäisen selviytymisen vaatimuksia. Omaisten puute on myös surua ja yksinäisyyttä aiheuttava asia, mutta haastatellut eivät tuota itseään syrjäytyneenä, vaan pikemminkin resurssiensa puitteissa aktiivisina, itsenäisinä ja vastuullisina kansalaisina.

Tutkimuksen perusteella voi sanoa, että virallisen hoivan avulla selviytyvien vanhojen ihmisten asema vanhuspoliittisessa kielenkäytössä on monin tavoin toiseutettu. Vanhuspoliittisissa asiakirjoissa vahvin asema ja toimijuus on tarjolla niille vanhoille ihmisille, joilla on toimintakykyä ja jotka saavat apua läheisiltään. Tämän tutkimuksen tavoitteena on tarjota vanhushoivapolitiikan ja vanhustyön kehittämiseksi sellaisia vaihtoehtoisia näkemyksiä, jotka huomioivat paremmin toimijoina myös omaisettomat hoivan tarvitsijat.

Abstract

This study examines the position and agency of elderly people living without an informal caregiver. It focuses on changes in the welfare state and elderly care politics following the 1990s, and on the rise of the ideology and practices of New Public Management (NPM) in elderly care. The study consists of four sub-studies and a summary chapter.

Analysing the position of elderly people living without a caregiver is especially important due to changes in the welfare state, as the role of informal caregivers is now highlighted in welfare strategies. Public care services are restricted, and the marketization of services has placed more duties and responsibilities on the shoulders of informal caregivers in terms of coordinating and ensuring services. Consequently, in addition to not receiving informal care, elderly people without an informal caregiver also do not have anyone to ensure they receive adequate formal services.

The ideology and practices of NPM have notably changed elderly care. NPM does not recognize care relationships or the changing care needs of vulnerable elderly people. Instead, it reduces social care to services that can be divided up, bought, and sold. In contrast to NPM, social care emphasizes interaction, the human dimension of care, trust, and response to changing care needs. These elements of care can be especially important to elderly people who do not have an informal caregiver.

In this study, the position and agency of elderly people living without informal carers is examined by analysing (1) municipal strategies for elderly care, (2) reports of development projects, and (3) interviews with elderly people in such circumstances. The data were collected mainly from the Uusimaa region in southern Finland. The methodology employed is institutional ethnography (IE), in which the text is seen as crucial. Texts coordinate and govern both social relations and the people taking part in the texts. Discourse analysis and theory-driven content analysis have also been used as analytical tools.

The results of the analysis show that family and close friends are quite common topics in elderly care politics. In municipal strategies on elderly care, families are seen as a care resource, and they are called upon to join the service

providers in delivering elderly care. Families are taken for granted and elderly people without families are ignored.

Secondly, formal public social care as a concept has been almost completely eliminated from the discourse in elderly care strategies. Instead of 'caring', several other terms are used, for instance 'supporting' and 'advancing', which refer to functional ability rather than care. One can reasonably conclude that social care and the ideology of strategy do not match well, since their assumptions concerning the targets of elderly care are quite different.

Thirdly, based on the analysis of development project reports, new innovations and developments are directed at informal types of care, such as family care and volunteering. In some development projects the goal is to involve informal actors into public care services. Elderly people without informal caregivers lack agency in the discourse on elderly care development.

The interview data provides quite a different view of the agency of such elderly people. The interviewees described themselves as actors, and their primary goal was to survive independently. Having no relatives strengthened their will to stay independent, and while the lack of close relatives and informal care caused sorrow and feelings of loneliness, the interviewees did not consider themselves socially excluded.

The results show that elderly people who do not have an informal caregiver are excluded from the politics of elderly care in many ways. In the strategies, the strongest position is held by those having enough functional ability and strong family networks. The aim of this study is to point out the alternative view in the politics and development of elderly care.

Luettelo alkuperäisistä osajulkaisuista

- I. Ahosola P & Henriksson L (2012) Perhe ja läheiset kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 77(3), 239-252.
- II. Ahosola P & Henriksson L (2016) Ihana itsenäinen vanhuus! Vanhuspoliittisten strategioiden toiveuni vanhuudesta ilman julkista hoivaa. *Kunnallistieteellinen aikakauskirja* 44(2), 45-63.
- III. Ahosola P & Lumme-Sandt K (lähetetty arvioitavaksi) Vanhustyön kehittämishankkeet vanhuspalvelujärjestelmän vastuita rakentamassa.
- IV. Ahosola P & Lumme-Sandt K (2016) ”Sen haluan ilmoittaa, että minä olen vielä pystyssä” Ilman omaisia elävien vanhojen ihmisten toimijuus ja vanhuspolitiikan kategorisoima vanhuus. *Gerontologia* 30(4), 182-197.

1 Johdanto

Tämä väitöskirja on saanut alkunsa henkilökohtaisesta ihmettelystäni. Miten suomalainen vanhushoivapolitiikka voi olla niin vahvasti kääntämässä katsettaan kohti omaisia, vaikka kaikilla ei heitä ole? Lähes kaikki uudistukset, joita käytännön vanhustyön kentille kymmenisen vuotta sitten tuotiin, tuntuivat rakentuvan sen olettaman varaan, että ihmisellä joka ei enää kykene huolehtimaan asioiden hoidostaan on läheinen, joka sen tekee. Lisäksi vanhustyön kehittäminen rationalisoimalla, mittaus- ja arviointimenetelmiä painottamalla ja työtä osittamalla oli viemässä hoivatyötä kauas vastavuoroisen, vanhan ihmisen tarpeista lähtevän hoivasuhteen ihanteesta. Miten tähän käänteeseen oli päädytty, ja miten tässä kävisi ilman omaisia oleville? Miksi aiheesta ei edes tehty tutkimusta?

Tutkimustyöni edettyä tähän vaiheeseen voin todeta, että edellä kuvaamani uusliberalistisen käänteen jalkautuminen Suomeen 1990-luvun alusta lähtien todella on muuttanut vanhuspoliittista ajattelua ja hoivatyötä erityisen perustavalla tavalla. Vaikka yhteiskunta, hyvinvointipolitiikka ja vanhuspalvelut niiden osana ovat jatkuvasti muutoksessa (ks. esim. Paasivaara 2002), voidaan hyvällä syyllä todeta juuri tämän käänteen olleen perustavanlaatuisen (myös af Ursin & Vartola 2015, 97). Muutoksen perusteellisuus johtuu siitä, että uusi ideologia on ollut niin hallitseva, että sen vaihtoehtoja on ollut vaikea jollei mahdotonta nähdä.

Miten sitten ideologiasta on tullut niin hallitseva? Ideologian hallitsevuuteen lienee vaikuttanut se, että sitä ei ole hahmotettu ideologiana, vaan ainoastaan ”kehittämisenä” (Yliaska 2012, 36). Uuden julkisjohtamisen (NPM, New Public Management) oppien mukaiset kehittämistoimet on usein ilmaistu niin yleisellä tasolla hyvinä ja tavoiteltavina asioina, kuten laadun parantamisena (ks. Dahl 2012), että niitä on ollut vaikea vastustaa. Ne ovat kuitenkin johtaneet managerialistisiin käytäntöihin työn organisoinnissa, mikä haastaa hoivatyön etiikkaa (Wrede ym. 2008b; Eskelinen 2017; Olakivi 2018).

Ideologian hallitsevuutta osoittaa sekin, että vaikka julkisessa keskustelussa on usein esitetty huoli ilman läheisauttajia olevien vanhojen ihmisten puolesta, tämä huoli ei ole siirtynyt tutkimus- tai kehittämishankkeiksi. Poliittisesti ohjattulle tutkimus- ja kehittämisrahoitukselle huoli on ollut näkymätön. Sen sijaan

palvelujärjestelmää ja jopa lainsäädäntöä on alettu rakentaa sen olettan vaaraan, että kaikilla on olemassa huolta pitävä ”omainen”. Laura Kalliomaa-Puha (2017) käyttää tästä ilmiöstä ilmaisua omaisolettama. Samalla vanhustyön kehittäminen manageristisin käytännöin on jatkunut (esim. Eskelinen 2017). Välittävän ja luottamukseen perustuvan hoivasuhteen rakentaminen julkisissa hoivapalveluissa, silloinkin kun hoivaa tarvitsevan ihmisen ainoat auttajat ovat julkisen hoivapalvelun toimijoita, on tullut yhä hankalammaksi kun ulkopuolelta ja ylhäältä annetut mittarit, standardit ja järjestelmät ohjaavat hoivaa.

Hoivatyön muutos on yhteydessä hyvinvointivaltion muutokseen markkinat tai kilpailuvaltioksi. Tämä muutos ei ole vain ”tapahtunut” itsekseen, vaan sitä on viety eteenpäin erilaisin hallintateknikoin. Suunnanmuutoksessa kielenkäytöllä on ollut keskeinen rooli – voidaan sanoa että sitä on rakennettu kilpailuyhteiskunnan kielellä (Julkunen 2006, 56; ks. myös Filander 2000). Hallinnan käytännöissä keskeisiä ovat erilaiset organisaatioissa tuotetut tekstit ja proseduurit (Smith 2005), kuten strategiat, ja niiden diskursiiviset valinnat (Vaara, Sorsa & Pälli 2010).

Lähestyn tutkimuksessani hyvinvointivaltion ja vanhushoivapolitiikan suunnanmuutosta kielen käytön ja erityisesti tekstien kautta omaisettomien hoivaa tarvitsevien vanhojen ihmisten näkökulmasta. Tavoitteenani on analysoida ja nostaa keskusteluun sitä, millaista asemaa ja toimijuutta suomalaisessa 1990-luvun jälkeisessä vanhushoivapolitiikassa on tarjottu ilman omaisia eläville vanhoille ihmisille, joiden tulee selviytyä virallisen palvelujärjestelmän varassa. Tavoitteeni on lisätä ymmärrystä siitä, miten tätä asemaa on tuotettu yhteiskunnallisissa käytännöissä ja hallinnan suhteissa. Olen kiinnostunut erityisesti siitä, miten virallisen palvelujärjestelmän ja oman avun turvin selviytyvät vanhat ihmiset itse määrittelevät omaa toimijuuttaan suhteessa vanhushoivapolitiikan diskursseihin ja kategorisointeihin. Vaikka tutkimukseni kohteena ovat kielelliset konstruktiot, ymmärrän niiden sijoittuvan aikaan, paikkaan ja yhteiskunnalliseen kontekstiin sekä omaavan seurauksellisen luonteen. Toivon tutkimukseni tuovan uusia näkökulmia vanhushoivapolitiikkaan, erityisesti julkisen palvelujärjestelmän kehittämiseen ja julkisten palveluiden avulla selviytyvien vanhojen ihmisten toimijuuden ja aseman vahvistamiseen.

Luvussa 2 kuvaan tutkimuksen institutionaalisen kontekstin, hyvinvointivaltion suunnanmuutoksen ja uuden julkisjohtamisen (NPM) rantautumisen julkishallintoon 1990-luvulla. Avaan myös familismin uutta nousua tämän käänteen myötä, kun perheenjäsenten ymmärtäminen informaaleina hoivan resurs-

seina sai uutta jalansijaa. Esittelen uuden julkisjohtamisen muokkaamaa ohjausnäkemyistä ja –käytäntöjä sekä strategiakielen ominaispiirteitä.

Luvussa 3 avaan tutkimuksen hoivaan ja sen yhteiskunnalliseen työnjakoon liittyviä käsitteitä, ja kokoan aiempaa tutkimusta omaisettomista hoivan tarvitsijoista. Pohdin ja perustelen käyttämiäni ilmaisuja ”omaisetton hoivan tarvitsija” ja ”virallisen hoivan avulla selviytyvä vanhus”.

Luvussa 4 esittelen tutkimuksen tavoitteet ja tutkimuskysymykset, joiden avulla olen eri osajulkaisuissa pyrkinyt tavoitteisiin vastaamaan. Avaan tutkimuksen lähtökohtia sekä omaa tutkijanpositiotani ja tutkimuksen paikkaa tutkimuskentällä. Tämän jälkeen luvussa 5 kuvaan käyttämäni tutkimusaineistot ja tutkimusmenetelmät. Luvussa 6 kokoan yhteen tärkeimmät tulokset kaikista neljästä osajulkaisusta. Lopuksi luvussa 7 esitän keskeiset johtopäätökset, pohdin tutkimuseettisiä kysymyksiä ja jatkotutkimushaasteita sekä tuon esille joitain ehdotuksiani vanhushoivapolitiikan ja omaisettomien hoivan tarvitsijoiden hoidon kehittämiseksi tutkimukseni perusteella.

2 Hyvinvointivaltion 1990-luvun suunnanmuutos vanhushoivapolitiikassa – tutkimuksen institutionaalinen konteksti

Hyvinvointivaltion käsite on moniulotteinen, ja sitä voidaan määritellä useista lähtökohdista käsin (ks. Saari & Taipale 2013). Hyvinvointivaltion ideologiaan sisältyy ajatus sosiaalisten ongelmien yhteiskunnallisesta luonteesta ja alkuperästä, jolloin myös niiden hoitaminen on nähty yhteisenä asiana (Julkunen 1992, 12). Sakari Hänninen (2001, 22) nimeää pohjoismaiselle hyvinvointivaltiolle kolme tunnusmerkkiä: tasa-arvon, universaalisuuden ja julkisen vastuun. Tasa-arvo viittaa köyhyyden alentamiseen pyrkimykseen sekä sukupuolten väliseen tasa-arvoon, universaalisuus kaikkien kansalaisten yhtäläisiin oikeuksiin esimerkiksi palveluiden suhteen ja julkinen vastuu julkisen sektorin ratkaisevaan asemaan riskien jakamisessa sekä sosiaali- ja terveyspalveluissa.

Pohjoismaista hyvinvointivaltiota on pidetty kehittyneimpänä hyvinvointivaltion muotona. Se ei ole syntynyt itseksensä, vaan pitkäaikaisen rakentamisen, kamppailujen ja liikehdinnän kautta toisen maailmansodan jälkeisenä projektina (Julkunen 1992; Uljas 2012). Jo vuosikymmenien ajan hyvinvointivaltio on taannut suomalaisille turvaa, toimeentuloa, tasa-arvoa ja sosiaalisia oikeuksia. Samalla kun se on tasoittanut sosiaalisia eroja, se on tukenut taloudellista kasvua (Julkunen 1992, 13). Hyvinvointivaltiossa hoivapalvelut ovat mahdollistaneet toimintakykyään menettäneille vanhuksille ja vammaisille riippumattomuutta perheestään (Anttonen 2009, 59), ja naisille puolestaan mahdollisuuden tehdä hoivatyötä palkkatyönä (Rantalaiho 1994, 21-27).

Hyvinvointivaltion suunnanmuutos (Julkunen 2001) voidaan nähdä seurauksena 1980-luvun lopulta alkaneesta rationalisointipyrkimyksestä, 1990-luvun alun lamasta ja tämän jälkeen ainakin osittain globalisaatiokehityksen ja EU:n kilpailuttamislainsäädännön myötä vahvistuneesta ns. uudesta julkisjohtamisesta. Muutosten taustalla on uusliberalistisen ideologian leviäminen OECD-maissa, joka on muokannut hoivapolitiikkaa samansuuntaisesti, joskaan ei samalla tavalla, kaikissa Pohjoismaissa (Wrede ym. 2008b). Leena Eräsaaren (2006, 89) mukaan uusliberalistisia toimintatapoja on tuotu käytäntöön hiljaisesti, ilman de-

mokraattista päätöksentekoa ja kieli, houkutteleva retoriikka, on ollut tässä keskeinen väline.

Suunnanmuutos eli hyvinvointivaltioajattelun korvaaminen kilpailutalouden (Alasuutari 1996) kielellä sekä ajattelu- ja toimintamalleilla, on ollut viime vuosikymmeninä suomalaisessa vanhushoivapolitiikassa nähtävissä monin tavoin. Tutkijat (Hellman, Monni & Alanko 2017, 18) ovat todenneet, että kun vielä 1990-luvun alun hallitusohjelmassa hyvinvointivaltion eetos oli luettavissa lähes täydellisenä, uusimmasta hallitusohjelmasta hyvinvointivaltio on miltei kokonaan kadonnut. Vaikka monien määrällisten tutkimusten valossa hyvinvointivaltion piirteitä voidaan pitää monella tavalla jatkuvina (ks. Kallio 2010, 23), kielellisten analyysien lisäksi suunnanmuutosta osoittavat tutkimukset, jotka kohdistuvat esimerkiksi palvelujärjestelmän toimintalogiikoihin (Kallio 2010, 23) ja julkisen vastuun rajojen vetämiseen (ks. Julkunen 2006, 158-165). Suunnanmuutos toimii siten tutkimukseni yhteiskunnallisena kontekstina, jota vasten omaistettomien hoivan tarvitsijoiden asemaa tarkastelen.

Tarkastelen tässä luvussa suomalaisen hyvinvointivaltion käännettä ensiksi vanhushoivapolitiikan suunnanmuutosten kautta. Ensiksi jäsenän Suomen vanhushoivapolitiikan sisällöissä 1990-luvulta alkaen tapahtuneita muutoksia kahden toisiinsa liittyvän käsitteen, uuden julkisjohtamisen (NPM) ja familisoinnituksen kautta. Käytän käsitettä *neofamilismi* viittaamaan siihen, että myös ennen hyvinvointivaltiota hoiva oli hyvin pitkälti perheiden vastuulla. Kuvaan mitä käsitteillä tarkoitetaan, mikä on niiden tausta, miten ne näkyvät vanhushoivapolitiikassa ratkaisuisissa ja käytännön vanhustyössä. Toiseksi lähestyn suunnanmuutosta ohjausjärjestelmän muutosten kautta. Nämä muutokset limittyvät toisiinsa, mutta analyttisen selkeyden vuoksi tarkastelen niitä erikseen.

2.1 Vanhushoivapolitiikan suunnanmuutos

2.1.1 Uusi julkisjohtaminen

Uudella julkisjohtamisella (NPM, New Public Management) tarkoitetaan uudistuksia, joilla markkinatalouden malleja on sovellettu julkisen sektorin toimintaan (Yliaska 2014). Mallissa yksityisen sektorin ja liiketoiminnan oppeja tuodaan julkiselle sektorille kilpailukyvyyn ollessa ensisijainen toimintaa ohjaava rationaali-teetti (ks. Clarke & Newman 1997; Eräsaari 2006; Wrede ym. 2008b, 25-28). Uuden julkisjohtamisen ideologiaan sisältyviä toiminnan tehostamisen työkaluja

ovat esimerkiksi tilaajan ja tuottajan erottaminen, markkinoistaminen, julkisen sektorin rajaaminen sekä kuluttaja-orientaatio. (Julkunen 2006, 78-81.) Hoivapalveluissa yleistä on ollut julkisen hoivan rajaamisen lisäksi erityisesti osittamalla yksityistäminen eli osan palveluista, kuten siivous- ja ruokapalveluiden, ulkoistaminen (Eräsaari 2006, 89). Myöhemmissä painotuksissa (New Public Governance) korostetaan monien toimijoiden koordinoitua yhteisiin tavoitteisiin, kumppanuuksia ja verkostoja sekä kansalaisten osallisuutta. Enenevässä määrin ollaan kiinnostuneita siitä, miten valtion suhdetta yhteiskuntaan ja kansalaisiin tulisi hallita. (Julkunen 2006, 79; Newman & Clarke 2009.)

Uusi julkisjohtaminen alkoi anglosaksisissa maissa ja eteni muihin OECD-maihin 1980-luvulla. Suomessa käänne julkisen hoivan rajaamisen suuntaan voidaan jäljittää ainakin vuoteen 1993, jolloin kunnat saivat itsenäisen aseman palveluiden budjetoinnissa ja hankkimisessa. Moni kunta kääntyi tällöin niin sanotun monituottajamallin hengessä yksityisten palveluiden puoleen. (Henriksson & Wrede 2008b, 136.) Briitta Koskiahon (2008) nimittämä palveluyhteiskunnaksi ja palvelutaloudeksi tätä 1990-luvulla Suomessakin toden teolla käynnistynyttä ajanjaksoa, jossa hoivapolitiikkaan alettiin ottaa mukaan palvelumarkkinointia, yksityisyrittäjiä ja kilpailutusta.

Markkinoistumisen juuret on paikannettu länsimaiseen individualismiin. Individualistinen eetos oikeuttaa kollektiivisen tuen vetämisen pois ja julkisen hoivan avaamisen markkinavoimille. Vastuu jätetään yksilöille olettaen heidän kykeneviksi ja halukkaiksi kuluttajiksi navigoimaan hoivan markkinoilla, sen sijaan että heidät ymmärrettäisiin kansalaisina, joilla on yhteisiä intressejä, vastuita ja velvoitteita. Individualistisessa ajattelussa riippuvuus toisista ihmisistä on ”demonisoitu”, ja sen tilalla vallitsee mielikuva positiivisesta vanhenemisesta ja aktiivisesta ikääntymisestä. Tämä mielikuva myös oikeuttaa leikkaukset julkisesti järjestettyihin hoivapalveluihin. (Aronson 2002, 400; Hoppania 2015, 174.)

Uuden julkisjohtamisen diskurssissa hyvinvointivaltio ja julkinen sektori esitetään kriittisessä valossa niin, että niihin kuuluvista asioista nähdään vain kielteiset puolet (Julkunen 2006, 80). Usko yksityisen sektorin hyvään johtamiseen on vahva, kun taas julkisessa hallinnossa erityisesti hyvinvointisektorin katsotaan eristäytyneen kilpailusta ja olevan siten tehoton (af Ursin & Vartola 2015, 93). Julkiset hoivapalvelut nähdään ongelmallisena monopolina, joka haittaa kuluttajien valinnan mahdollisuuksia (Clarke & Newman 1997, 14).

Julkisiin vanhustalouksien palveluihin nämä uudet opit ovat tuoneet managerialismin, joissa toiminnan tehostamisella, standardeilla, arvioinnilla ja mittamisella on keskeinen asema (Dahl 2012). Vaikka uusi julkisjohtaminen on otettu käyttöön suomalaisessa vanhustyössä varsin kyseenalaistamatta, se on saanut osakseen

myös runsaasti kritiikkiä. Managerialismilla ja tehokkuuden tavoittelulla on yritetty ratkaista ongelmia, jotka todellisuudessa vaatisivat uudenlaista ajattelua tai lisää resursseja. Siinä eettiset ja jopa laillisetkin näkökohdat on sivuutettu, samoin tasa-arvo, oikeudenmukaisuus ja henkilöstön demokraattiseen osallistumiseen ja sitoutumiseen liittyvät kysymykset. (af Ursin & Vartola 2015, 95.)

Uusi julkisjohtaminen on hoivakielteistä siinä mielessä, että sen ajattelumallit helposti aliarvioivat vähemmän koulutettujen hoiva-ammattilaisten työtä ja toimijuutta. Tämä johtuu siitä, että managerialismissa hoivatyöntekijät ovat välineellinen resurssi, työvoimaa, jonka tehtävänä on kurinalaisesti toteuttaa tuotavuusihannetta. Yhtäältä uuden julkisjohtamisen aikaansaama taloudellisen orientaation ylivalta on vahvistanut ylempien ammattiryhmien pyrkimyksiä ja hierarkisia toimintamalleja. Johtamisen laadulla on siinä suurin merkitys tavoitteisiin pääsemisessä. (Wrede & Henriksson 2004; Waerness 2008; af Ursin & Vartola 2015, 92.) Toisaalta on tuotu esiin, että muutos ja jatkuvan kehittämisen eetos saattavat tarjota kehittäjän toimija-asemia myös hoivatyöntekijöille (Flander 2000, 47; ks. Laulainen 2010).

Uusi julkisjohtaminen on hoivakielteistä myös sikäli, että se ei tunnista hoivaraationaliteettia (Waerness 1984) eli hoivan erityisiä suhteita ja orientaatiota toisten ihmisten muuttuviin tarpeisiin ja hyvinvointiin (Vabo 2006; ks. Sipilä 2003). Esimerkiksi kotihoidossa muut kuin varsinaiset terveydenhoitoon liittyvät kotiin tuodut palvelut on usein redusoitu tukipalveluiksi, jotka usein tilataan, tai kehoitetaan asiakasta tilaamaan, yksityisiltä palveluntuottajilta (ks. Wrede & Henriksson 2004; Kröger 2009, 105). Tällaisia ositettuja palveluita ei voida pitää hoivana, jossa keskeistä on vuorovaikutussuhde, luottamus ja muuttuviin tarpeisiin vastaaminen. Erityisesti julkisen avun varassa elävien kannalta merkityksellistä on, että hoiva ei voi toteutua silloin kun monta erillistä toimijaa toimittaa yksittäisiä rajattuja tehtäviä (Christensen 2008, 263-264). Uusi julkisjohtaminen on Suomessa kuitenkin nähty usein vain rationaalisenä kehittämisenä, ja sen ideologinen tausta on jäänyt pimentoon (Yliaska 2014, 30-37).

Uuden julkisjohtamisen ja markkinoistamisen seurauksena vanhojen ihmisten palveluvalikoima on ehkä monipuolistunut. Samalla palveluiden käyttäjiltä edellytetään kuitenkin aktiivista kuluttajan asemaa, eikä palveluiden yhteensovittaminen ja hallinta ole aina helppoa. Vanhuspalveluissa yksi keskeinen yksityistämisen väline on palveluseteli. Kunta voi tarjota julkiseen palveluun oikeutetulle palvelusetelin yksityisiin palveluihin julkisen asemasta. Palveluseteli on hyvä esimerkki palvelusta, jonka käyttäminen edellyttää heikkokuntoisen vanhuksen kohdalla joko omaisten tai viranomaisen tukea valinnoissa ja järjestelyissä. (Karsio & Van Aerscht 2017.)

Hoivan tarvitsijan palvelutarpeet voivat muuttua nopeasti, ja niitä on joskus vaikea hahmottaa. Vanhushoivapalveluiden asiakas on usein voimaton, sekava ja kyvytön ilmaisemaan omia tarpeitaan. (Eräsaari 2006, 93; Vabo 2006.) Tähän viittaa sekin, että vuonna 2013 noin kahdella kolmasosalla vanhushoivapalveluiden asiakkaista oli muistisairaus (Finne-Soveri ym. 2014, 33). Koska omaisten ja läheisten rooli korostuu erityisesti muutostilanteissa ja palvelukokonaisuuksien hallinnassa, kokonaisuhoivan pirstoutuessa monille työntekijöille tämä epävirallisen avun tarve korostuu. Omaiset ovat hoivan tarvitsijat ovat vailla paitsi informaalia hoivaa myös virallisen hoivan varmistajaa ja koordinoijaa.

2.1.2 Uusfamilismi

Suunnanmuutos on merkinnyt paitsi markkinalogiikan tuomista hyvinvointipalveluihin myös julkisten hyvinvointipalveluiden rajaamista ja lähiverkoston, kuten perheiden, näkemistä hyödynnettävinä informaaleina palveluntuottajina. Suomessa 1990-luvun lopun talouskasvu ja sen myötä noussut sosiaalista vastuuta peräänkuuluttava puhetapa (Heiskala 2006, 39) antoi pontta epävirallisten hoivan toimijoiden ottamiselle mukaan politiikan sisältöihin. Hyvinvointipolitiikassa määriteltiin näin uudelleen julkisen ja yksityisen vastuunjakoa ja vahvistettiin perheiden merkitystä hoivavastuun kannalta. Kun aiemmin ymmärrettiin vanhuskansalaisten oikeuksien ja hoivan turvaamisen olevan hyvinvointivaltion keskeinen tehtävä, 2000-luvulla oikeuksien sijaan alettiin enenevässä määrin puhua ihmisen ja lähiyhteisöjen omasta vastuusta (esim. Anttonen & Häikiö 2011).

Käännettä, jossa hyvinvointivaltiossa julkisten palveluiden rajaamisen vuoksi perheet ovat uudelleen alkaneet kantaa suurempaa vastuuta, on kutsuttu uusfamilismiksi ja familistiseksi käänneeksi (Dean & Thompson 1996; Julkunen 2006, 110; ks. myös Kalliomaa-Puha 2007, 29) tai hoivan informalisoinniksi (esim. Rostgaard & Szebehely 2012). Myös suomalaisessa lapsiperhetutkimuksessa on keskusteltu familistisestä käänneestä (esim. Jallinoja 2006). Vanhushoivan informalisointiin ja familisointiin verrattuna olen tulkinnut tämän keskustelun eroavan siitä siten, että lapsiperheiden kohdalla familismin nousu on lähtenyt ennen kaikkea perheestä ja yhteiskunnasta, ei julkisen vallan taholta. Kuitenkin taustalla molemmissa lienee 1990-loppuun sijoittuva sosiaalisen vastuun puhetapojen nousu kilpailukyvyyn rinnalle (Heiskala 2006, 39; Jallinoja 2006, 273). Vastuupuhe yleisty ja ulottui eniten juuri yksilöllisen vastuun alueelle aikaisemman kollektiivisen vastuun asemasta. Raija Julkunen on arvellut, että vastuupuheen nousun

taustalla on yhtäältä hyvinvointivaltion lupauksen ja toisaalta päinvastaisten kehityskulkujen välinen ristiriita. Ristiriitaa yritetään ratkaista kutsumalla vastuuseen mitä moninaisempia tahoja ja kansalaisia. (Julkunen 2006, 12.)

Vanhushoivapolitiikan familistisessä käänteessä on kyse ensinnäkin siitä, että julkisen avun karsiminen lisää väistämättä omaisten ja läheisten velvoitetta hoi-vatyöhön. Toiseksi informaaleja toimijoita myös kutsutaan ja houkutellaan hoi-van antajiksi monin tavoin. Aaltonen kumppaneineen (2016, 206) nimittää tätä työnjaollista siirtymää yhteiskunnan hoivalupauksen alihankinnaksi omaisilta. Tämä vanhushoivan informalisointi merkitsee samalla epävirallisen hoivan ot-tamista vahvemmin julkisen hallinnan kohteeksi. Samalla se syrjäyttää hyvinvointivaltiollisia kansalaisuuteen liittyviä sosiaalisia oikeuksia ja universaaleja palveluita sekä purkaa niiden turvaamiseksi rakennettuja vahvoja instituutioita. (Anttonen & Häikiö 2011, 67-69; Burau, Zechner, Dahl & Ranci 2016.)

Suomessa on todettu olevan vahvoja merkkejä uusfamilismista vanhusten hoivassa. Hyvinvointivaltion suunnanmuutos on lisännyt perheiden velvoitteita, kun julkisen tahon järjestämää apua on rajattu (Julkunen 2006, 111; Van Aers-chot 2014). Sekä kotihoidon että ympärivuorokautisen hoidon peittävyudet ovat 75-vuotiaiden osalta laskeneet 2000-luvulla (Suomen virallinen tilasto, Sosi-aali- ja terveystalon tilastollinen... 2017, 57-68). Kotihoidon työn medikalisointi ja perinteisten kotipalveluiden karsiminen on siirtänyt vastuuta ja hoivatehtäviä perheille ja lähiverkostoille (Wrede & Henriksson 2004, 227). Sekä kotiin tuota-via palveluita että ympärivuorokautista hoivaa on rajattu eniten tarvitseville. Suomessa hyvinvointivaltion kehitys on tässä erisuuntainen kuin esimerkiksi Norjassa ja Tanskassa, joissa vanhuspalveluiden kattavuus on pysynyt ennallaan tai lisääntynyt (Kröger 2009, 117-118; Rostgaard & Szebehely 2012).

Hyvinvointipluralismia suosivan vanhushoivapolitiikan myötä vanhusten-huollon palvelujärjestelmät ovat monimutkaistuneet ja informaalin verkoston tehtävä formaalin avun tarpeen välittäjänä ja avun saannin varmistajana on myös tämän myötä kasvanut. Hoivan pirstoutuminen on lisännyt läheisten tehtävä-kenttää silloin kun palveluiden käyttäjä ei pysty itse valitsemaan palveluitaan ja huolehtimaan niihin liittyvästä asioinnista (esim. Julkunen 2006, 247-248; Hop-pania ym. 2016, 135). Vaikka Suomessa lainsäädäntö ei periaatteessa velvoita omaishoittoon, jotkut palvelujärjestelmän toimintalogiikat edellyttävät omaisen (ks. Kalliomaa-Puha 2017). Markkinoistuminen haastaa myös omaishoitajia uu-della tavalla, sillä omaisen on oltava osaava asioiden hoitaja ja neuvottelija sekä pystyttävä toimimaan kuluttajana (Zechner 2017; ks. Van Aerschot 2014, 132-133). Aaltonen kumppaneineen (2016) puhuu hoivasivistyksestä, joka sisältää tietoa, taitoa, aikaa ja ymmärrystä järjestelmän toiminnasta. Markkinoita perään-

kuuluttava politiikka kuitenkin vaikenee markkinoistumisen vaikutuksista omaisten elämään (Burau ym. 2016).

Omaisista motivoidaan hoivatyöhön myös erilaisin hoivaetuksin (Anttonen & Sointu 2006, 83). Kunnat kannustavat omaisia ottamaan vastuuta läheistensä hoivasta, ja ryhtymään palveluiden tuottajaksi, omaishoitajaksi. Perhesuhteet saavat uuden merkityksen silloin, kun jostakin perheenjäsenestä tulee omaishoitaja, joka kiinnittyy kunnan palvelujärjestelmään. (Valokivi & Zechner 2009, 127.) Markkinalogiikkaan entistä enemmän nojautuva yhteiskunnallinen kehitys haastaakin siten uudella tavalla hyvinvointivaltion periaatteisiin nojautuvaa sosiaalisten suhteiden järjestystä (ks. Saari 2017, 481).

On kuitenkin syytä huomioida, että vanhusten hoivaa perheissä on tapahtunut aina, ja se on ollut merkittävin osa vanhusten hoivan järjestämistä myös Suomessa. Ennen eläkejärjestelmän uudistusta 1950- ja 1960-luvuilla suurin osa vanhoista ihmisistä oli taloudellisesti riippuvaisia lapsistaan. Aikuiset lapset vapautuivat vanhempiensa elatusvelvollisuudesta vuonna 1970. Kun samalla kunnallista kotiapua laajennettiin, vapautettiin naisia siirtymään palkkatyöhön. On arvioitu, että myös laitoshoidon suosivan politiikan vallitessa ja hyvinvointivaltion kasvukaudella perheiden informaalista ja palkatta tuottama apu on ollut merkittävin avun lähde vanhuksille. (Paasivaara 2002; Hellsten ym. 2006; Kalliomaa-Puha 2007, 72; Anttonen 2009, 66; Zechner 2010, 17.)

Maissa joissa valtiojohtoinen sosiaaliturva puuttuu, vanhusten hoivapalveluja on saatavilla vähän ja omaisten ja perheiden osuus hoidossa on edelleen suuri. Esimerkiksi Italiassa vanhusten hoivapalveluiden pääasiallisena tuottajana toimivat perheet, eikä ammatillisia hoivapalveluita juurikaan ole saatavilla (Burau, Theobald & Blank 2007, 102). Perheiden tuottama apu on käytännössä yleensä tarkoittanut nimenomaan naisten tekemää epävirallista ja yleensä palkkatonta työtä.

Uutta entisaikoihin verrattuna suomalaisessa omaishoidossa on se, että omaisten ja läheisten antamaa hoitoa tuetaan taloudellisesti. Omaishoidon tuki ajoittuu samaan aikaan kun hyvinvointivaltion katsottiin siirtyneen kilpailuvaltion aikakauteen. Omaishoitajien kannalta hyvinvointivaltion suunnanmuutoksen ja NPM-ideologian on nähty jossain määrin lisäävän valinnanmahdollisuuksia, onhan omaishoito monelle toivottu vaihtoehto, jonka rahallinen palkkio mahdollistaa. Samalla ideologia kuitenkin asettaa omaisille moraalisia velvoitteen hoi-taa läheisiään. (Heaton 1999, 764.)

Omaishoidosta maksettavalla palkkiolla yhteiskunta kannustaa ja sitouttaa ihmisiä hoitamaan sairaita läheisiään (Kirsi 2004, 24; Anttonen 2009, 77-78). Erilaisia palkkioita omaisten ja läheisten tuottamasta hoivasta maksetaan useissa

maissa. Kahdeksan maan kansainvälisessä vertailussa (Burau ym. 2007) oli vain kaksi maata (USA ja Uusi-Seelanti) joissa omaishoitoa ei korvattu taloudellisesti. Ruotsissa kunta voi palkata omaishoitajan huolehtimaan läheisestään (emt. 100). Suomessa kunta maksaa omaishoitajille hoitopalkkiota ja tarjoaa omaishoidettaville palveluita. Vuonna 2005 annettiin laki omaishoidon tuesta, jossa määriteltiin muun muassa minimipalkkio, tuen saamisen myöntämisedellytykset (hoidettavalle, hoitajalle ja kodille) ja omaishoitajan oikeus vapaapäiviin (Laki omaishoidon tuesta 2.12.2005/937). Omaishoidon tuki perustuu kunnan ja omaishoitajan väliseen omaishoitotosopimukseen, joka asettaa velvoitteita hoidon osapuolille. Kunnat päättävät missä laajuudessa ja minkälaisin myöntämisperustein ne järjestävät omaishoidon tukea.

Omaishoitotehtävään sitoutuminen yksilöllisenä ratkaisuna ja arjen käytäntöinä on rakkauteen ja velvollisuuden tunteeseen kiinnittyvä valinta, joka esimerkiksi ikääntyneiden puolisoitten kohdalla voi olla puolisoitten yhteisen arjen jatkumisen välttämätön edellytys (Mikkola 2009, 16). Omaishoitajaksi ryhtyvälle rahallinen ja muu julkinen tuki on ensiarvoisen tärkeä. Omaishoitajien kannalta hyvinvointivaltion suunnanmuutos on ehkä jossain määrin lisännyt valinnanmahdollisuuksia silloin kun juuri omaishoito on toivottu vaihtoehto (Heaton 1999), joskin se on myös hankaloittanut tehtävän hoitamista. Omaishoidon resurssit ovat kuitenkin asia jonka suhteen ihmiset ovat hyvin erilaisessa asemassa (Qureshi 1990, 60, Julkunen 2006). Familistisen käänteen merkitys omaisettomien hoivaa tarvitsevien vanhojen ihmisten kannalta on siten eriarvoistava (ks. myös Van Aerschot 2014, 153), ja uhkana on jääminen vaille riittävää hoivaa ja tukea.

2.2 Vanhuspoliittinen informaatio-ohjaus ja hallinta

Osana edellä kuvattua 1990-luvulla käynnistynyttä murrosta myös vanhuspolitiikan ohjausjärjestelmä muuttui perusteellisesti. Kuvaan tässä luvussa tätä muutosta ensiksi valtiolta kunnille siirtyneen suunnitteluvastuun kautta ja toiseksi suunnitelmakielen ja –mallien muutoksen kautta. Kolmanneksi tarkastelen ohjausta projektien ja kehittämishankkeiden näkökulmasta.

Suomessa 1990-luvulla toteutettu julkisen hallinnon reformi voidaan nähdä uusliberalistisen ideologian ja uuden julkisjohtamisen tuomana muutoksena, jonka tuomaa murrosta lama syvensi (Viitanen ym. 2007, 12; Henriksson & Wrede 2008a, 122). Hyvinvointivaltion kasvukauden valtiokeskeistä hyvinvointipolitiikan ohjausta siirrettiin näin paikalliselle tasolle ja samanaikaisesti resurs-

seja karsittiin. Ennen reformia kunnallisia suunnitelmia tehtiin tarkemmassa valtion ohjauksessa, keskitetysti ja tasa-arvoon tähdäten. 1990-luvulla julkisen hallinnon tehtäviä sekä hyvinvointipoliittisen suunnittelun ja päätöksenteon vastuuta siirrettiin ylhäältä alas eli valtiolta kunnille, joiden tehtävät lisääntyivät. Valtionhallinnossa toteutettiin 1980-luvun lopulla ja 1990-luvulla hallinnon uudistus, jossa valtion normiohjaus- ja valvontajärjestelmää purettiin ja kuntien itsehallintoa vahvistettiin. Valtionosuusjärjestelmä, joka oli ohjannut kuntien resursseja tiettyihin tehtäviin, purettiin vuonna 1993. 1990-luvun lama kasvatti taloudellisia paineita ja syvensi hallinnon uudelleen järjestelyyn liittyvää murrosta. (Julkunen 2001, 115-118; Rönkkö 2001, 130-132; Kinnunen & Kurkinen 2003, 3-6; Niemelä 2008.)

Kuntien hyvinvointipoliittista työtä alettiin ohjata valtakunnalliselta tasolta informaatio-ohjauksen avulla esimerkiksi oppain, suosituksin, projektein ja koulutustilaisuuksin. Valtio alkoi ohjata kuntia sosiaali- ja terveystalouden järjestämisessä informaatio-, ohjelma- ja hankeohjauksen avulla. Sosiaali- ja terveystalouden tutkimus- ja kehittämiskeskus Stakes perustettiin vuonna 1992. (Rönkkö 2001, 134; Kinnunen & Kurkinen 2003, 5-6; Lähteinen 2004, 107.) Samalla kuntien hyvinvointipoliittikkaan levisivät uuden julkisjohtamisen opit, jotka oli omaksuttu valtionhallinnossa 1980 ja 1990-luvuilla (Julkunen 2001, 120).

Keskeisenä vanhuspoliittisen (informaatio-)ohjauksen kohteena ovat olleet kuntien vanhuspoliittiset asiakirjat. Niiden laatimista on suositeltu ja ohjeistettu 2000-luvulla useilta tahoilta ja useissa valtakunnallisissa politiikka-asiakirjoissa. Vuoden 2001 sosiaali- ja terveysministeriön ja Suomen Kuntaliiton laatusuosituksen (STM & Suomen kuntaliitto 2001, 12) mukaan ”jokaisessa kunnassa tulee olla vanhuspoliittinen strategia, joka turvaa ikääntyneiden sosiaaliset oikeudet ja jonka kunnan poliittinen johto on virallisesti vahvistanut”. Strategian ja siihen liittyvän palvelurakenteen kehittämissuunnitelman laadintavastuu on kuulunut kunnan poliittiselle johdolle ja valmistelu- ja täytäntöönpanovastuu viranhaltijoille. Strategia on haluttu laadittavaksi yhteistyössä eri hallintokuntien ja paikallisesti tai seutukunnallisesti tärkeiden sidosryhmien kanssa. Suosituksen uudempi versio (STM & Suomen kuntaliitto 2008) ohjeisti strategian laadintaa edellistä tarkemmin korostaen edelleen laatusuosituksen laatimisen laajapohjaisuutta mainiten myös palveluiden käyttäjät ja omaiset strategian laatimiseen osallisina. Viimeksi vanhuspoliittisten suunnitelmien tekoon on velvoittanut Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveystalouksista eli ns. vanhuspalvelulaki (980/2012). Kunnan on osana strategista suunnitteluaan laadittava ”suunnitelma toimenpiteistään ikääntyneen väestön hyvinvoinnin, terveyden, toimintakyvyn ja itsenäisen suoriutumisen

tukemiseksi sekä iäkkäiden henkilöiden tarvitsemien palveluiden ja omaishoidon järjestämiseksi ja kehittämiseksi” (emt.).

Valtion ohjelma- ja hankeohjausta on kanavoitu pääasiassa isojen kehittämissankkeiden kautta. Sisällöllisesti keskeisin ohjausviesti on kohdistunut palvelurakenteen muuttamiseen ”avohoitopainotteiseksi” ja vanhusten kotona asumisen mahdollistamiseen. Tämä painotus kohti avopalveluja on lähtöisin jo 1990-luvun alussa Sosiaali- ja terveysministeriön johdolla käynnistetyistä palvelurakennuudistusprojektista (Kokko & Valtonen 2008, 12). Tässä suhteessa informatio-ohjaus on todettu ainakin osittain riittämättömäksi, sillä arvioitaessa kuntia kokonaisuutena, vähentyneitä laitospaikkoja ei ole korvattu kotihoidon volyymin lisäyksellä (Kokko & Valtonen 2008).

Uudistuneen ohjausjärjestelmän myötä myös suunnittelutalouden puhetapa sai haastajakseen uuden kilpailukykydiskurssin (Alasuutari 1996). 1980-luvulta lähtien pitkäkestoista suunnittelua korostava ohjausideologia murtui ja muuttui uskoksi kilpailutalouteen ja strategiatyöhön. Raija Julkusen (2003, 16) mukaan yhteistä aikaisemmalle suunnittelulle ja uudelle strategiatyölle on ”jonkinlainen rationalismi”, mutta ne eroavat taustafilosofialtaan sekä teknisiltä malleilta ja välineiltään.

Liiketoiminnasta omaksutut puhe- ja toimintatavat, kuten ”strateginen johtaminen” ja siihen liittyvät mittarit, levisivät julkishallintoon (Viitanen ym. 2007, 51-52). Usko pitkäjänteiseen yhteiskuntasuunnitteluun katosi ja vanhuspoliittiset suunnitelmat alkoivat muuttua strategioiksi (Julkunen 2003, 16). Turbulentiksi ja vähemmän hallittavaksi muuttuneessa ympäristössä, yhteiskuntapoliittisten tavoitteiden saavuttamisen katsottiin edellyttävän strategista ”pelin taitoa”, kykyä käyttää hyväksi markkinoita ja taloudellisia kannustimia (Julkunen 2003, 17).

Strategia on alun perin kuulunut sodankäynnin sanastoon ja strateginen johtaminen kehittynyt sodankäynnin tarpeisiin. Sotatieteistä strategia levisi liiketalouteen, ja yritysten johdon käyttöön. (Knights & Morgan 1999; Rannikko 2005; Vaara & Laine 2006; Pälli ym. 2009.) Liiketaloudesta strategiat ovat levinneet julkiseen hallintoon, ja siten myös vanhustyön johtamiseen, joissa uuden julkisjohtamisen ideologia antoi tilaa yritysmäisen toiminnan jalkauttamiselle (Vaara ym. 2010, 686). Jo usean vuosikymmenen ajan strategiadiskurssi on ollut kansainvälisesti laajalle levinnyt ja hallitseva, eikä sille ole ollut todellisia kilpailevia vaihtoehtoja (Knights & Morgan 1999, 260). Strateginen johtaminen on Suomessakin tänä päivänä lähes yläkäsité kaikelle johtamistoiminnalle (Rannikko 2005, 4).

Strategisessa johtamisessa on useita koulukuntia, joista toiset, perinteisemmät, keskittyvät enemmän strategian rationaaliseen suunnitteluun ylimmän joh-

don toimesta ja toiset strategian syntyyn organisaation käytännöissä (Vaara & Laine 2006, 157). Jälkimmäinen lähestymistapa mahdollistaa strategisen toimijuuden paikkojen näkemisen muuallakin kuin johdossa. Perinteinen näkemys on kuitenkin edelleen vallitseva. (Laine 2010.) Kriittinen strategiatutkimus tutkii esimerkiksi strategiakieltä ja sen kantamia oletuksia (Vaara & Laine 2006, Laine 2010).

Strategian etuna vanhaan suunnitteluun on pidetty avoimempaa tulevaisuusnäkökulmaa sekä suunnittelun ja johtamisen toisiinsa linkittävää ajattelutapaa. Strategia on myös näkemys yrityksestä, sillä se kertoo organisaation identiteetistä ja paikantaa sen ympäristöönsä. Haasteena on nähty, että yritysmaailmasta kopioidut mallit ja käsitteet eivät ole ongelmitta soveltuneet esimerkiksi kunnallishallinnon käyttöön. (Lähteinen 2004, 115, 116.)

Kuntien strategiatyössä on korostunut taloudellisuuden, tehokkuuden ja tuloksellisuuden vaatimus. Strategiatyötä perustellaan asiakaslähtöisyydellä ja asiakkaan osallistumisen vahvistamisella. Strategiatyössä laajaa kannatusta on saanut ”tasapainotetun mittaamisen malli”, jota käytetään useasti myös tämän tutkimuksen aineistossa. Tasapainotetun mittaamisen malli sisältyy Robert Kaplanin ja David Nortonin vuonna 1992 esittämään tasapainotettuun mittaristoon (BSC, Balanced Scorecard), joka on saanut laajaa kannatusta sekä yksityisellä että julkisella sektorilla. (Kuusela 2004, 117-121.)

Kriittiseen tutkimusperinteeseen sitoutuneet tutkijat (ks. Vaara & Laine 2006) ovat tuoneet esille, että strategiatutkimuksesta puuttuu valtakysymysten tarkastelu. On kysytty, ”miksi nimenomaan strategian katsotaan olevan paras päätöksentekoa koskeva oppi ja kieli ja miksi juuri johto on etuoikeutettu strateginen toimija?” (Vaara & Laine 2006, 158). Eero Vaaran ja Pikka-Maaria Laineen (2006) mukaan strategiadiskurssin ideologiset juuret kantavat mukanaan sellaisia käsitteitä kuin voittaminen ja häviäminen, resurssien (eli esimerkiksi formaalien ja informaalien hoivan antajien) tehokas hyödyntäminen sekä uuden valloittaminen eli esimerkiksi organisaatioiden itsetarkoituksellinen yhdistäminen. (Knights & Morgan 1999; Vaara & Laine 2006, 161-164.)

Sanna Laulainen (2010) on tutkinut vanhustyön työntekijöiden toimijuutta (organisaatiokansalaisuutta) suhteessa strategiseen kehittämiseen. Hän toteaa, että johdolla ja muilla strategiseen suunnitteluun osallistuvilla on toimijuuden suhteen paremmat edellytykset kuin muilla. Vanhustyöntekijöiltä odotetaan edelleen perinteisiä naisammattilaisten ”kuuliaisia” toimintatapoja, mutta niiden rinnalle on noussut aktiivisemmän toimijuuden vaatimus. (Laulainen 2010.) Samalla tavalla kuin uuden julkisjohtamisen diskurssissa ylipäätään, myös strate-

giadiskurssissa kehittäjän ja toimijan paikkoja tarjotaan myös strategiadiskurssin omaksuville työntekijöille.

Ohjausjärjestelmän ja hallinnan muutosta voidaan lähestyä myös projektiyhteiskunnan (Alasuutari & Lampinen 2006) käsitteen kautta, joka on jatkoa suunnittelu- ja kilpailutalouden kehityskuluille. Projektiyhteiskunnan kautta kilpailutaminen ja keskusjohtoisuuden purkaminen on viety syvälle hallinnon rakenteisiin (Alasuutari & Lampinen 2006, 58). Projekteja on mahdollista pystyttää ilman budjettirahoitusta, erilaisilla sopimuksilla ja määrärahoilla. Juuri erilaiset projektit ja kehittämishankkeet ovat keskeisiä välineitä, joita eri toimijat pyrkivät hyödyntämään strategisten tavoitteidensa saavuttamiseksi. Kansallisia, mutta myös jopa ylikansallisia, tavoitteita jalkautetaan käytäntöön projektien avulla. (Sjöblom 2006.)

Vanhushoivapolitiikan ohjauksen ja hallinnan muutos 1990-luvulta tähän päivään näyttäytyy ennen kaikkea muutoksena kohti hajautettua, monitoimijaista hallintaa (governance), jossa vastuuta on vaikea määrittää. Uusi hallinta on mahdollistanut uusien toimijoiden mukaan tulon ja verkostomaisen toimintatavan, mikä on avannut myös kansalaisille ja palveluiden käyttäjille uusia osallistumisen mahdollisuuksia. Kuitenkin uuden julkisjohtamisen oppien mukainen tehostaminen ja kilpailukyky ovat ensisijaisia toimintaa ohjaavia tavoitteita. Strategiadiskurssi on hallitseva ja se rakentuu edelleen miehiseen sodankäyntiin pohjautuvaan sanastoon, johon yhdistyy liiketalouden ja konsulttien kieli. Siten myös kehittämishankkeiden ja projektien toimijoita raamittaa diskurssi, jossa ylivalta on taloudellisella orientaatiolla, ja jossa informaaliset ja formaaliset hoivan toimijat luonnollistuvat välineellisinä resursseina tavoitteiden saavuttamiseksi.

3 Hoiva ja hoivan toimijat – tutkimuksen teoreettiset perusteet

Hoivan tutkiminen on yksi reitti hyvinvointivaltion sekä sen ideologioiden ja järjestelmien tutkimukseen (Thomas Carol 1993). Hoiva on yhteiskunnallinen kysymys, joka koskettaa kaikkia ihmisiä jossakin elämän vaiheessa. Julkisen ja yksityisen vastuunjako, eli se mitä hoivaa yhteiskunta tarjoaa formaalina, virallisena toimintana, ja mikä jää informaalin hoivan varaan eri elämänvaiheissa, voidaan ymmärtää hoivan yhteiskunnallisena työnjakona. Yhteiskunnallisten olosuhteiden ja hyvinvointipoliittisen ohjauksen muutokset liikuttavat näitä virallisen ja epävirallisen hoivan suhteita. On sovittavissa, mitä virallisena ja epävirallisena apuna annetaan (ja ei anneta), kuka ja millä koulutuksella/pätevytydellä ja korvauksella avun antaa sekä millaisissa julkisissa ja yksityisissä suhteissa ja tiloissa apu annetaan.

Tutkimukseni kiinnostuksen kohde ankkuroituu hoivan yhteiskunnalliseen työnjakoon. Olen kiinnostunut vanhoista ihmisistä, jotka saavat vain sellaista hoivaa, jota viralliset hoivan antajat tarjoavat. Siksi tutkimukseni kannalta olennaista on ensinnäkin se, millaista hoivaa on mahdollista saada virallisen, julkisen palvelujärjestelmän kautta. Toiseksi olennaista on se, ovatko virallinen ja epävirallinen hoiva luonteeltaan jotenkin olennaisesti ja perustavanlaatuisesti erilaisia. Jääkö siten virallisen hoivan varassa olevilta vanhoilta ihmisiltä puuttumaan jotakin, mitä voi saada vain informaalin, omaisten ja läheisten antaman hoivan avulla?

Käsittelen tässä luvussa hoivaa koskevia kysymyksiä avaten hoivan sisältöä, konteksteja ja työnjakoa. Tämän jälkeen pohdin virallisen hoivan avulla selviytyvien vanhojen ihmisten paikkaa tutkimuksessa, ja esittelen aikaisempaa tutkimustietoa aiheesta.

3.1 Virallinen ja epävirallinen hoiva yhteiskunnallisessa työnjaossa

Hoivalla ymmärretään uusintavaa toimintaa, jossa on kyse inhimillisen elämän jatkuvuudelle välttämättömästä arkisesta ja ruumiillisesta auttamisesta ja huolenpidosta. Hoiva voi edellyttää erilaista käytännöllistä ja tarpeellista apua kuten siivousta, johon ihminen ei itse pysty. Hoiva on kokonaisvaltaista huolenpitoa, ja fyysisen hoivan lisäksi hoiva on myös psyykkistä, toisen tarpeisiin orientoitumista. (Sipilä 2003; Tedre 2003; Anttonen & Zechner 2009.) Hoiva on mitä suuremmassa määrin poliittinen, yhteiskunnallinen ja sosiaalinen kysymys. Olen rakentanut tutkimuksessani hoivan viitekehyksen, joka kokoaa nämä eri lähestymistavat hoivaan, ja esittänyt sen toisessa osajulkaisussa (II, kuvio 1). Tässä luvussa jäsenän hoivaa erilaisten jakojen kautta sekä tarkastelen hoivaa käytännöllisenä toimintana ja eettisenä kysymyksenä, jossa erityisenä tarkastelukulmana on omaisetomien hoivan tarvitsijoiden saama hoiva.

Hoivaa voidaan jäsentää ja kontekstoida monella tavalla, esimerkiksi jakamalla se yksityiseen ja julkiseen hoivaan sekä palkalliseen ja palkattomaan hoivatyöhön. Yksityisellä hoivalla tarkoitetaan yleensä hoivan tarvitsijan omasta toimesta järjestettyä hoivaa, esimerkiksi omaisen tai yksityisen palveluntuottajan antamana. Yksityisen vastaparina toimii julkinen hoiva, jolla tarkoitetaan yhteiskunnan taholta järjestettyä ja organisoitua hoivaa. (ks. Kröger 2009.)

Julkinen hoiva on perinteisesti ollut palkallista, ammatillista työtä, kun taas yksityinen hoiva, erityisesti perheiden ja läheisten antamana, on ollut palkatonta. Uudet toimintakäytännöt, joissa hoivatyöstä maksetaan perheille rahallista korvausta kuitenkin muuttavat tätä käytäntöä. Suomessa palkallistettua informaalia hoivaa edustaa omaishoidon tuki. Toisaalta myös julkisen palvelujärjestelmän kautta tulevat toimijat voivat tehdä hoivatyötä palkatta, esimerkiksi vapaaehtoisuutena tai erilaisina työllistämistöinä (Abel & Nelson 1990, 22).

Tämän tutkimuksen kannalta keskeisin hoivan käsitteen jakolinja kulkee informaalin eli epävirallisen ja formaalin eli virallisen hoivan välillä. Informaalilla hoivalla viitataan perheenjäsenten, sukulaisten, ystävien, tuttavien ja naapureiden antamaan hoivaan ja vastaavasti formaalilla hoivalla tarkoitetaan virallisten tahojen järjestämää ja yleensä ”vieraiden” toimijoiden antamaa hoivaa (esim. Qureshi 1990).

Perheiden ja läheisten antama informaali hoiva on virallisesta hoivasta poiketen perinteisesti ollut palkatonta. Tämä jako on kuitenkin häilyvä, sillä palkallisen ja palkattoman sekä informaalin ja formaalin hoivatyön rajat elävät ja niiden

välille syntyy uusia hoivan konteksteja ja muotoja (ks. Abel & Nelson 1990). Näin on esimerkiksi silloin, kun erilaisilla rahallisilla tuilla kannustetaan vanhuk-
sia hankkimaan apua ja motivoidaan omaisia hoivatyöhön vanhuksen kotona
asumisen mahdollistamiseksi (Anttonen & Sointu 2006, 83). Anttonen ja Sointu
(emt.) käyttävät käsitettä tuettu kotihoiva tilanteesta, jossa julkinen valta tai muu
vastaava instituutio joko maksaa informaalista hoivasta tai tarjoaa hoivaajille tai
hoivattaville palveluita. Informaalin hoivan toimijat saattavat myös ostaa hoivan
tarvitsijalle erilaisia palveluita, joita mahdollisesti tuetaan julkiselta taholta kotita-
lousvähennyksen muodossa (Van Aerschot 2014, 146).

Informaali hoiva painottuu yksityisiin koteihin, joissa se jää helposti näky-
mättömäksi, itsestään selväksi ja luonnolliseksi työksi (tai ei-työksi), arkiseksi
hoivaksi ja huolenpidoksi (Ungerson 1990). Informaali hoiva ei kuitenkaan ra-
jaudu vain kotiin, sillä ihmiset auttavat perheenjäseniään ja tuttaviaan myös eri-
laisissa hoivaympäristöissä, kuten palveluasumisessa ja laitoshoidossa (Sipilä
2003). Informaali hoivasuhde on erityinen silloin kun kyseessä on puolisohoiva,
sillä puolisojen elämät kietoutuvat toisiinsa monin tavoin (Sointu 2016, 21).

Oli hoivan konteksti mikä tahansa, hoivassa käytännöllisenä toimintana on
kyse ensinnäkin työstä, hoivasta konkreettisena avun antamisena ja tehtävinä,
jotka jonkun on tehtävä (Graham 1983; Waerness 1984; Fisher & Tronto 1990;
Thomas Carol 1993). Hoivan käsite kantaa mukanaan myös ajatuksen välittämi-
sestä, sillä hoivaan liittyy läsnäolo, myönteiset tunteet ja suuntautuminen toisen
ihmisen tarpeisiin (Waerness 1984; Fisher & Tronto 1990; Sointu 2016). Hoi-
vaan on katsottu kuuluvan käytännöllisen toiminnan ja välittämisen ohella olen-
naisena osana myös huolenpito (esim. Kirsi 2004, 21), joka merkitsee hoivan
järjestämistä ja koordinoimista ja vastuuta toiminnasta (Fisher & Tronto 1990).
Hoiva voi tapahtua vain ihmisten välisessä suhteessa (Tedre 2003) ja se on myös
vastaanottamista (Fisher & Tronto 1990), jossa autettava ei ole passiivinen toi-
minnan kohde, vaan aktiivinen toimija ja osallinen (Stacey 1984). Kuitenkaan
toimijuus ei sulje pois ihmisten riippuvuutta toinen toisistaan. (Taulukko 1.)

Taulukko 1. Hoivan käsitteen ulottuvuudet.

Hoiva on...	Lähde
RAKKAUTTA (love) Hoivaan kuuluvat myönteiset tunteet ja kiintymys	Graham 1983, Waerness 1984
VÄLITTÄMISTÄ (care about) Välittämisessä on keskeistä myönteiset tunteet (love), sen lisäksi se merkitsee huomion kiinnittämistä toisen tarpeisiin.	Fisher & Tronto 1990
HUOLENPITOA TOIMINTANA (care for) Huolenpito on vastuuta toiminnasta joko hoitamalla hoidettavaa itse (caregiving) tai järjestämällä apua muualta (taking care of)	Fisher & Tronto 1990, myös Kirsi 2004
TYÖTÄ Hoiva on työtehtäviä, jotka jonkun on tehtävä (work) sekä myös työvoimana olemista (labor).	Graham 1983, Waerness 1984, Stacey 1984
VASTUURATIONAALISUUTTA Vastuurationaalisuus tarkoittaa tilanteisesti muuttuvaa ja muuttuviin tarpeisiin mukautuvaa hoivaa sekä tuntevaa toimijuutta.	Waerness 1984 (ks. myös Sointu 2016, 54,55)
VASTAANOTTAMISTA Vastaanottaja on vuorovaikutussuhteen aktiivinen osapuoli ja hoivatyön toimija.	Stacey 1984, Waerness 1984, Fisher & Tronto 1990

Hoivan käsite ylittää informaalien ja formaalisten rajan (Thomas Carol 1993; Abel & Nelson 1990) siten, että ne ovat ainoastaan eri konteksteja, joissa hoivaa annetaan ja vastaanotetaan. Hoivan tutkijat ovat tuoneet esiin, että sekä informaalissa että formaalissa hoivassa kysymys on työstä (esim. Waerness 1984; Ungerson 1990; Ward-Griffin & Marshall 2003). Toiseksi vaikka hoiva välittämisenä ja ”rakkautena” kiinnittyy vahvasti juuri informaaliin hoivaan (esim. Graham 1983; Qureshi 1990, 60-61), erityisesti pohjoismaiset hoivan tutkijat ovat olleet sitä mieltä, että myös virallinen hoiva voi sisältää välittämistä (Waerness 1984; Ungerson 1990; Julkunen 1992; myös Anttonen & Zechner 2009). Myös virallisten hoivan antajien ja vastaanottajien vuorovaikutussuhteet sisältävät myönteisiä tunteita - tai ainakin myös virallisen hoivan antajan olisi hyvä toimia ”kuten niitä olisi” (ks. Waerness 1984; Julkunen 1992).

Puhuttaessa informaalista hoivasta on tärkeää muistaa, että palkattomassa hoivatyössä on kysymys sukupuolitetusta yhteiskunnallisesta työnjaosta, jossa (naisten) reproduktiivinen työ, kuten juuri epävirallinen hoivatyö, nähdään helposti luonnollisena (naiseuteen kuuluvana) tehtävänä eikä korvausta edellyttävänä työnä kuten (miesten) produktiivinen työ (Stacey 1984; Anttonen & Zechner 2009). Tätä kysymystä on lähestytty sukupuolisopimuksen käsitteellä. Sukupuolisopimuksella tarkoitetaan niitä lausumattomia sääntöjä, vastavuoroisia velvollisuuksia ja oikeuksia, jotka määrittävät naisten ja miesten keskinäisiä suhteita, sukupolvien välisiä suhteita sekä produktion ja reproduktion välisiä suhteita (Rantalaiho 1994, 14). Sukupuolisopimukset murtuvat ja muuttuvat ratkaisuna yhteiskunnan taloudellisiin ja sosiaalisiin jännitteisiin, kuten markkinoitumiseen ja julkisen vastuun vetäytymiseen.

Informaalin hoivan antajista suurin osa on naisia, puolisoita ja lapsia. Siinä missä hyvinvointivaltio siis vapautti naiset palkkatyöhön, suunnanmuutos kannustaa ja joskus myös pakottaa naisia takaisin kotona tehtävään hoivatyöhön, joko pienellä korvauksella tai korvauksetta. Toisaalta nykyoloissa tämä ei useinkaan ole mahdollista, vaan omaishoitoa on toteutettava kokopäiväisen ansiotyön ohella (Hellsten ym. 2006, 13). Hyvinvointivaltion suunnanmuutos haastaa olemassa olevia sukupuolisopimuksia, esimerkiksi juuri siinä kun virallista apua siirretään takaisin epävirallisten verkostojen vastuulle.

Käytännön vanhustyössä on monesti kyse informaalin ja formaalin hoivan tilanteeseen sovitetusta yhdistelmästä. Tutkimuskirjallisuudessa (esim. Kröger 2005; Ward-Griffin & Marshall 2003; Duner & Nordström 2007) on käyty paljon keskustelua siitä, onko virallisen avun suhde epäviralliseen nähden korvaava, tukeva, vai täydentävä. Usein toistuva johtopäätös on, että virallisen avun lisääminen ei yleensä vähennä epävirallista apua (Kröger 2009, 117). Epäviralliset verkostot eivät näin ollen ole purettavissa, vaan ne toimivat omilla ehdoillaan ja tavoillaan (Waerness 1984). Sen sijaan virallisen avun rajoittaminen voi lisätä omaisten antamaa apua, tai vastaavasti omaisten toiminta ja läsnäolo voi vähentää virallista apua (Kröger 2005; Perälä ym. 2008). Omaisten antaman avun on todettu lykkäävän virallisen avun tarvetta niin kauan kuin hoivan tarvitsijan toimintakyky ei ole kovin huono (Bonsang 2009). Epävirallisella auttajalla on kuitenkin väistämättä myös välittäjän rooli viralliseen apuun nähden (Duner & Nordström 2007, 78). Epävirallisen avun voi näin nähdä myös lisäävän virallista apua (Dahlberg & McKee 2016), tai ainakin varmistavan avun saantia.

Käytännön hoivatyön lisäksi hoivaa voidaan tarkastella laajemmin, eettisenä periaatteena, maailmassa olemisen tapana suhteessa toisiin ihmisiin. Tällöin hoi-

va voidaan mieltää hyvinkin kriittiseksi käsitteeksi erityisesti suhteessa markkinointuneeseen yhteiskuntaan, jossa ”palvelut” ajatellaan joksikin, jonka voi mitata, tuottaa, osittaa ja hinnoitella. Hoiva ei asetu pelkäksi palveluksi, jonka kuka tahansa voi antaa. (Sipilä 2003.) Hoivan rationaliteetti on toisenlainen, sillä se tunnistaa ihmisten keskinäiset suhteet, riippuvuuden ja vastuun toisistaan. Myöskään formaalit hoivasuhteet eivät ole näiden rationaliteettien ulkopuolella. Ne ovat olemassa, vaikka rakenteet eivät niitä tukisikaan. (Waerness 1984.)

Eettisestä näkökulmasta tarkasteltuna yhteiskunnan tukeutuminen informaaliin hoivaan on ongelmallista, sillä se on asia jonka suhteen ihmiset ovat hyvin erilaisessa asemassa (Qureshi 1990, 60; Julkunen 2006). Niitä vanhuksia, joilla on omaisia, omaiset auttavat enemmän kuin viralliset toimijat (Blomgren ym. 2006; Perälä ym. 2008; Vilkkö ym. 2010; Van Aerschot 2014, 161). Kuitenkin monet vanhukset kokevat hankalaksi pyytää apua omaisiltaan ja ottaisivat mieluummin vastaan formaalia apua (Van Aerschot 2014). Entä kuka auttaa omaisiin tukeutuvassa palvelujärjestelmässä heitä, joilla ei omaisia ole?

Hoivatutkimuksessa on myös tuotu esiin, että hoivaa sosiaalisena toimintana halkovat monet jaot (Graham 1993). Sukupuolinäkökulman rinnalle hoivatutkimuksen analyysiin on erityisesti 1990-luvun jälkeen nostettu esimerkiksi luokka, ikä ja etnisyys (ks. Anttonen & Zechner 2009, 38).

Tämän tutkimuksen kannalta keskeistä on, että myös perhesuhteet ja niiden mahdollinen puuttuminen jakavat hoivan tarvitsijoita. Virallisen hoivan tuella elävä omaiseton vanhus nojaa ehkä koko elämänsä niiden hoivan ammattilaisten varaan, jotka häntä auttavat. Sen tähden ei ole samantekevää, miten hoivasta ajatellaan yhteiskunnallisesti. Tunnustetaanko vastavuoroisen pysyvän hoivasuhteen arvo myös formaalissa hoivassa, ja onko hoiva-ammattilaisen eettisenä ohjenuorana lähestyä hoivan tarvitsijaa ja palveluiden käyttäjää tämän lähtökohdista tukien?

3.2 Omaisettomat hoivan tarvitsijat vai virallisen hoivan avulla selviytyvät vanhukset – ilmaisujen valinta, käyttö ja perustelut

Hoivaan ja hoivan toimijoihin liittyvät käsitteet ovat hoivatutkijoiden jatkuvan pohdinnan ja keskustelun kohteena. Käsitteiden ja niiden ilmaisujen, sanojen, reflektointi on tärkeää, koska ne kantavat mukanaan olettamuksia asioiden luonteesta ja rakentavat edelleen todellisuutta tietynlaisena (Jokinen, Juhila & Suoni-

nen 2016). Myös tässä tutkimuksessani ilmaisut, joilla tutkimiäni ilmiöitä nimeän, ovat olleet pohdinnan kohteena koko tutkimusprosessin ajan aivan tutkimuksen viimeistelyyn asti. Olen halunnut tutkia sitä, millaista asemaa ja toimijuutta (ja millaisin toimin) suomalaisessa vanhuspolitiikassa on tuotettu niille vanhoille ihmisille, jotka elävät elämäänsä vailla perheiden ja läheisten tukea, virallisen palvelujärjestelmän varassa. Keskeinen kysymys on siten ollut, miten tätä kiinnostukseni kohteena olevaa ihmisryhmää nimeän.

Alusta asti on ollut selvää, että ilman informaalia apua eläminen on käsite, jolla ei ole vakiintunutta kielellistä ilmausta. Sitä on siis täytynyt rakentaa tämän tutkimuksen aikana, tätä tutkimusta varten. Olen halunnut lähteä etsimään ilmaisuja, jotka toisivat esille ilman informaalia apua elävien vanhojen ihmisten tarvitseman avun ja tuen, mutta eivät määrittäisi heitä kohteena, eikä jonkin puuttumisen kautta. Avaan seuraavaksi näitä etsintöjä sekä karikkoja, joissa olen luovinnut tutkimusmatkallani. Kysymykseni on, miten nimeän heitä, joita hoivan yhteiskunnallisen työnjaon kautta tarkasteltuna koskee vain julkisesti järjestetty hoiva. Täydellistä ratkaisua on ollut vaikea löytää, joten kompromisseja on tarvittu.

Vaarana on ollut ensinnäkin liian yksioikoisesti aktiiviseen ja itsenäiseen suoriutumiseen viittaaminen (vrt. Walker & Foster 2013, 36). Useat tutkijat ovat tuoneet esille, että vanhenemistutkimuksessa ja erityisesti vanhuspolitiikassa on viime aikoina tuotettu yksipuolista kuvaa aktiivisesta vanhuudesta, jolloin siitä on muodostumassa jopa moraalinen velvoite (esim. Jolanki 2004, 501; Häikiö ym. 2011; Walker & Foster 2013, 36). Tämä on sulkenut ulos keskustelusta hoivaa tarvitsevat vanhuksat. Olen käsitellyt näitä kysymyksiä osajulkaisussa II. Ilman perheen ja omaisten apua eläviä ja selviytyviä vanhuksia olisi periaatteessa voinut kutsua ”itsenäisiksi”. Hylkäsin tämän ajatuksen hoivaa ja ihmisten välistä riippuvuutta piilottavana.

Toisena tunnistettuna haasteena hoivatutkimuksissa on ollut, että hoivan vastaanottajasta tulee hoivakielessä helposti usein kohde, jonka toimijuus katoaa. Erityisesti tayloristinen työnjakomalli ja instituutioiden rutiinit voivat saada toisen hyväksi tehtävän työn muuttumaan työksi, jota tehdään passiiviselle kohteelle (ks. Henriksson 2010, 116, 117). ”Hoivan vastaanottaja” tai ”hoivattava” viittaavat juuri tällaiseen yksipuoliseen hoivan kohteena olemiseen (Zechner 2010, 21), mistä syystä hylkäsin nämä ilmaisut. Ilmaisusta olisi tullut myös varsin hankala, jos tätä hoivaa ei edes olisi tarjolla eikä siten vastaanotettavissa.

Kolmantena ja ehkä hankalimpana haasteena on ollut pyrkimys etsiä ilmaisuja, joka ei määrittäisi kohdeilmiötä jonkin puuttumisen kautta. Puuttumisen kautta määrittely on omiaan leimaamaan ja tuottamaan toiseutta kyseiselle ih-

misryhmälle (Dykstra & Hagestad 2007). Tähän kolmanteen karikkoon olen pudonnut monesti, esimerkiksi kun käytän ilmaisua ”omaisetön”¹. Myös ilmaisu ”ilman epävirallista apua oleva” jota olen käyttänyt aktiivisesti, tulee määritellyksi jonkin puuttumisen kautta. Monessa mielessä parempi ilmaisu olisi ollut ”omaisvapaa” (vrt. childfree, Dykstra & Hagestad 2007, 1289). Hylkäsin kuitenkin sen, koska se kyseenalaistaa omaisten aseman ja merkityksen hyvin radikaalisti.

Lisäksi neljäntenä vaarana on ollut, että valittu ilmaisu ottaa infomaalin hoidon saatavuuden itsestään selvänä seurauksena perheenjäsenten olemassa olosta. Neljännessä karikossa pyristelen puhuessani ”perheettömistä vanhuksista” kun täsmällisemmin ilmaistuna viittaa sellaisiin vanhuksiin, jotka eivät saa epävirallista apua. Se että vanhalla ihmisellä on perhe, puoliso ja/tai lapsia, ei vielä merkitse sitä että hänellä olisi epävirallista hoivaa saatavillaan. Päädyin kuitenkin perhe-sanaan omainen-sanana kantamien oletusten vuoksi, joita avaan myöhemmin tässä luvussa. Vaikka olen tunnistanut perheetön ja omaisetön –ilmaisujen puutteellisuuden, olen käyttänyt niitä niiden lyhyden ja siten tekstin luettavuuden takia.

Viidentenä haasteena mielessäni on ollut Jyrki Jyrkämän (2006, 14) esittämä näkemys tutkijan suuresta vastuusta sen suhteen, millaista vanhuskuvaa tutkimus tuottaa. Tuotanko haavoittuvaa vai vahvaa toimijuutta, vai voivatko molemmat näkökulmat olla läsnä tutkimuksessani samanaikaisesti? Toimijuutta on sielläkin, missä se ei välttämättä näyttäytyä aktiivisena toimintana (ks. Henriksson 2010, 122, 123; Honkasalo 2013).

Kun ajatellaan että hyvinvointivaltiossa hoiva on suurelta osin julkista toimintaa, eivätkä informaalit toimijat ole välttämättömiä sitä täydentämään, tarvitaan ilmaisu joka (1) ei piilota hoivaa, (2) tuo tilaa toimijuudelle, (3) ei ole rakennettu jonkin puuttumisen kautta, (4) ei ole perheen apua itsestään selvänä vaan (5) tuottaa todenmukaista vanhuskuvaa. Näistä perusteista käsin olen päätenyt suosimaan kahta ilmaisua: *omaisetön hoivan tarvitsija* ja *virallisen hoivan avulla selviytyvä*. Omaisetön hoivan tarvitsija kertonee nopeasti lukijalle, kenestä tutkimuksessa puhutaan. Virallisen hoivan avulla selviytyjä tuo kuitenkin paremmin esille tämän hoivan tarvitsijan aktiivisen toimijuuden omassa elämässään.

Omainen –käsitteen käyttöä tutkimuksessa olen käsitellyt lyhyesti osajulkaisussa I. Tutkimuskäytössä myös omaisen käsitettä on varottava ottamasta liian annettuna (ks. Rankin 2017, 7). Vanhuspolitiikassa omainen on lähtökoh-

¹ Koska ”omaisetön” kuulosti sanana oudolta, tarkistin sen kieliasun tutkimukseni alkuvaiheessa puhelimitse Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta. Keskuksen kanta oli, että vaikka sellaista sanaa ei varsinaisesti suomen kielessä ole, se on oikein muodostettu ja sitä voi käyttää.

taisesti palvelujärjestelmälähtöinen ilmaisu, jonka avulla henkilöistä, jopa heidän kanssaan neuvottelematta pelkästään sukulaisuus- tai ystävyys-suhteeseen perustuen, tehdään informaalin hoivan antajia. Perheenjäsenten ja muiden sosiaalisten suhteiden luonnollistaminen omaisina ja läheisinä, ja heidän luokittelemisensa epävirallisina hoitajina, on myös tulkittu osaksi yhteiskunnan medikalisoitumista, jossa elämän eri ilmiöitä ja sosiaalisia kysymyksiä arvioidaan kapea-alaisesti vain lääketieteen ja sairaanhoidon näkökulmista. (Dean & Thompson 1996; Heaton 1999; ks. Rintala 2003, 30, 192, 195.) Tutkimusprosessini aikana ymmärryksen omaiskysymystä kohtaan on syventynyt ja linjani omaisen-käsitteen käytössä on selkeytynyt. Käytän ilmaisua omaisen viittaamaan tietoiseen ja vapaaehtoiseen informaalin hoivan antajaan, pitäen mielessä että kaikki lapset, puoliset ja sisarukset eivät ole omaisia, ja että kaikilla ei omaisia ole.

Voidaan ajatella, että omaisettoman vanhuksen asema henkilönä, jolta puuttuu jotain, on vanhushoivapolitiikan ja palvelujärjestelmän tuottama. Yhtälailla tai pikemminkin kuin henkilökohtaisesta vajavuudesta kysymys on sellaisen palvelujärjestelmän puutteista, joka on alkanut enenevässä määrin rakentua ”omaisten” varaan (vrt. Kalliomaa-Puha 2017). Kun C. Wright Millsin (1959/2015, 211-214) ajatus tutkimuksen tehtävästä ihmisten yksityisten ongelmien kääntämisessä yhteiskunnallisten ilmiöiden tasolle ja historialliseen yhteyteensä otetaan vakavasti, omaisettoman vanhan ihmisen ”puutteet” tulevat ymmärretyiksi puutteena ennen kaikkea juuri tässä ajassa ja tämän ajan yhteiskunnallisissa rakenteissa ja suhteissa. Toisenlaisessa yhteiskunnassa, toisella tavalla järjestettyjen hoivapalveluiden maailmassa tilanne voisi olla myös toinen.

3.3 Virallisen hoivan avulla selviytyvät vanhuksat aikaisemmissa tutkimuksissa

Sama hiljaisuus joka vanhuspoliittisissa teksteissä vallitsee omaisettomien hoivan tarvitsijoiden kohdalla määrittää hyvin pitkälti myös vanhuuteen liittyvää tutkimusta. Sekä suomalaisten että ulkomaisten tutkimusten osalta on hyvin vaikea löytää tutkimusta, joka kohdistuisi nimenomaisesti omaisettomiin hoivan tarvitsijoihin ja siten virallisen avun varassa oleviin vanhoihin ihmisiin (ks. myös Dahlberg & McKee 2016, 1). Sosiologi Dorothy Smithin institutionaalisen etnografian näkökulmasta ajateltuna kyseessä voi tulkita olevan ydinperheen ideologisen koodin tunkeutuminen tutkimukseen (ks. Kuronen 2014, 93). Perheen olemassaoloa luonnollistetaan tekstuaalisesti välittyneenä diskurssina yhteiskun-

nan eri osa-alueilla ja arkielämässä, joissa sen elementit näkyvät muun muassa sanavalinnoissa ja niiden tulkinnoissa (Kuronen 2014, 93; ks. myös Dykstra & Hagestad 2007). Ideologinen koodi, teksteissä esiintyvät jäsennykset ja kehykset, ohjaavat näin myös tutkimusaiheiden ja –kysymysten valintaa. On kuitenkin huomioitava, että omalla tavallaan perheen ideologinen koodi on implisiittisesti läsnä myös tutkimuksessa, jossa erityisesti halutaan tutkia ilman omaisia olevia. Tällöinkin tutkittavat vertautuvat niihin, joilla omaisia on. (vrt. Kuronen 2014, 93).

Vaikka tutkimusta ei omaisettomien hoivan tarvitsijoiden näkökulmasta käsin ole juuri tehty, tutkimustietoa on kuitenkin löydettävissä. Tutkimusprosessini aikana olen oppinut lukemaan erilaista tutkimuskirjallisuutta omaisettomien hoivan tarvitsijoiden näkökulmasta, vaikka tämä näkökulma ei olisikaan ollut tutkimuksessa eksplisiittisesti esillä. Tässä luvussa kokoon ja jäsennän tätä tutkimustietoa, jota olen koonnut sekä tilastollisesta hyvinvointimuuttujia sisältävästä tutkimuksesta että laadullisesta tutkimuksesta. Esittelen omaisettomien hoivan tarvitsijoiden määrää, yksin asumista, naimattomuutta ja lapsettomuutta käsitteleviä tutkimuksia, yksinäisyystutkimusta sekä omaishoitotutkimusta. Näiden lisäksi tutkimustietoa on saatavilla myös hoivatutkimuksesta, tilastoista sekä erilaisia vanhuusiän ilmiöitä käsittelevistä tutkimuksista, joissa sosiaaliset suhteet ja avun saaminen ovat taustamuuttujina.

Epävirallisen avun ulottumattomissa olevien vanhusten *määrää* on arvioitu muutamissa suomalaisissa tutkimuksissa. Jenni Blomgren (2006) kumppaneineen on tutkinut ikääntyneiden saamaa epävirallista apua Suomessa aineistonaan Terveys 2000-aineiston yli 70-vuotiaat laitoshoidon ulkopuolella asuvat naiset ja miehet. Suurimman avunantajaryhmän muodostivat lapset puolisoineen. Niistä henkilöistä jotka saivat apua toimintakyvyn heikkenemisen vuoksi, 6 % sai vain virallista apua. Naimattomat ja yksinasuvat miehet erottuivat erityisryhmäksi, joista suuri osa oli vain virallisen avun varassa. Mahdollisuus saada epävirallista apua kasautui tiettyihin väestöryhmiin, erityisesti puolison kanssa asuviin.

Lina Van Aerschotin (2014, 118) tutkimuksessa kolme neljäsosaa apua tarvinneista yli 75-vuotiaista oli saanut informaalia apua viimeisen vuoden aikana. Tästä voidaan päätellä, että yksi neljäsosa ei ollut tätä apua saanut. Vertailun vuoksi julkisista palveluista apua oli saanut 19 %. Yksinasuminen lisäsi todennäköisyyttä jäädä vaille riittävää apua samoin kuin alhainen tulotaso (Van Aerschot 2014, 127, 128). Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen RAI-tietoihin perustuvassa tutkimuksessa kotihoidon ammatillista apua saavista muistisairaista henkilöistä

62 % sai myös läheisapua. Tämä tarkoittaa, että yli kolmasosa ei sitä saanut. (Mäkelä & Heikkilä 2016.)

Lena Dahlberg ja Kevin McKee (2016) ovat tutkineet epävirallisen avun saannin ja syrjäytymisen välistä yhteyttä Iso-Britaniassa. Heidän aineistossaan, joka koostui 1255 ikääntyneestä, 5,5 % olisi ollut hoivan tarpeessa, mutta ei saanut informaalia hoivaa. Tähän omaisettomien hoivan tarvitsijoiden luokkaan ohjautuivat ne, jotka vastasivat että heillä ei ollut läheistä joka olisi tarjonnut heille apua vähintään neljä tuntia viikossa, ja että he olisivat olleet sen tarpeessa että joku olisi käynyt katsomassa että heillä oli kaikki kunnossa (Dahlberg & McKee 2016, 2). Tähän luokkaan kuuluvat asuivat muita useammin yksin ja kokivat muita enemmän yksinäisyyttä. Tähän luokkaan kuuluvat saivat myös vähemmän virallista apua ja hoivaa kuin ne jotka saivat myös informaalia hoivaa (emt. 5, 6). Tutkimus on yksi harvoista, joka nostaa informaalin avun puutteen ja omaisettomien hoivan tarvitsijoiden aseman esille.

Ikäihmisten *yksinasuminen* on länsimaissa kasvanut 1950-luvulta lähtien nopeasti, mutta Suomessa kasvu on taittunut 1990-luvulla. Esimerkiksi 80-84-vuotiaista naisista 60 % asui yksin vuonna 2000. (Nihtilä & Martikainen 2004.) Yksinasumista ei voi kuitenkaan yksiselitteisesti yhdistää virallisen hoivan varassa elämiseen, sillä myös monet yksinasuvat ikäihmiset saavat runsaasti apua läheisiltään.

David Reher ja Miquel Requena (2017) ennustavat yksinasuvien ikäihmisten määrän edelleen kasvavan tulevaisuudessa *lapsettomuuden* yleistyessä. Myös Christian Deindl ja Martina Brandt (2017) tuovat esiin, että tulevaisuuden vanhuksilla on vähemmän tukea antavia lapsia, jolloin formaalin hoivan kehittäminen korostuu. Lapsettomat vanhat ihmiset ovat vaarassa jäädä vaille hoivaa, mikäli formaalit hoivaverkostot eivät toimi tehokkaasti. Tällä hetkellä eurooppalaisista ikääntyneistä 10 % on ilman lapsia. (Deindl & Brandt 2017.) Lapsettomiin ikääntyviin liittyy paljon turhia stereotyyppioita johtuen siitä, että lasten ja perheen hankkiminen on niin vahva yhteiskunnallinen normi. Myös lapsettomat vanhukset voivat olla perhekeskeisiä, ja heillä voi olla vahvat sosiaaliset verkostot. (Dykstra & Hagerstad 2007.)

Virallisen hoivan avulla selviytyvät vanhat ihmiset ovat usein myös *vailla puolisoa, eli naimattomia, leskiä tai eronneita*. Tutkimusten mukaan (esim. Nihtilä & Martikainen 2008) vailla puolisoa olevista suurempi osa kuin puolison kanssa elävistä vanhuksista päätyy laitoshoitoon. Kuitenkin sama mikä koskee lapsettomia vanhuksia, koskee myös puolisottomia. Ilman lapsia ja puolisoa eläminen vanhuudessa ei automaattisesti tarkoita elämänhallinnan puutetta tai heikkoa sosiaalista verkostoa (ks. Palkeinen 2005). Päinvastoin se voi olla seurausta itse-

näisyyden arvostuksesta ja omien valintojen tekemisestä sosiaalisissa suhteissa aiemmissa elämänvaiheissa. Lapsettomalla ja naimattomalla ikääntyneellä saattaa myös olla huolta pitävä ja epävirallista apua antava läheinen. (Dykstra & Hagerstad 2007.)

Vanhuusiän *yksinäisyyttä* on tutkittu monipuolisesti (esim. Routasalo & Pitkälä 2003, Tiikkainen 2006, Tiilikainen & Seppänen 2017). Vaikka yksinäisyys ei ole lainkaan sama asia kuin ilman omaisten tai läheisten tukea eläminen, tutkimuksista löytyy monia yhtymäkohtia virallisen hoivan avulla selviytyviin vanhoihin ihmisiin. Ilman läheisten tukea eläminen saattaa viitata sosiaaliseen eristäytymiseen ja olla siten yhteydessä yksinäisyyden kokemiseen (esim. Routasalo & Pitkälä 2003; Dahlberg & McKee 2016). Emotionaalisen yksinäisyyden taustalla voi olla menetyksiä, merkityksellisten ystävyys-suhteiden puuttumista, pulmia perhesuhteissa tai lapsuudenaikaisten kokemusten aiheuttamaa taakkaa (Tiilikainen & Seppänen 2017). On mahdollista, että virallisen hoivan varassa olevilla vanhoilla ihmisillä on yksinäisyyden kokemuksia, erityisesti jos hoivapalvelut eivät pysty tähän tarpeeseen vastaamaan esimerkiksi pysyvillä, luottamuksellisilla hoitosuhteilla.

On kuitenkin mahdollista myös se, että ilman omaisia ja läheisapua olevalla on vahvoja ja toimivia sosiaalisia suhteita ja siteitä sekä merkityksellisiä ihmissuhteita, joihin ei kuitenkaan kuulu hoivan ja avun antaminen. Dahlbergin ja McKeen (2016, 3-6) tutkimuksessa noin 44 %:lla omaisettomia hoivan tarvitsijoita oli ollut vähintään kaksi kontaktia viikon aikana ystäviin tai naapureihin, ja vaikka suuri osa koki sosiaalista ja emotionaalista yksinäisyyttä, eivät kuitenkaan kaikki.

Omaisiin ja omaishoitoon kohdistuvaa tutkimusta on tehty monien eri tieteenalojen (ainakin gerontologia, hoitotiede, sosiaalityö, sosiaalipolitiikka) piirissä Suomessa viime vuosikymmeninä runsaasti (esim. Kirsi 2004; Andersson 2007; Kalliomaa-Puha 2007; Zechner 2010; Mikkola 2009; Tikkanen 2016; Sointu 2016). Tutkimuksen suuri määrä kertoo omaa tarinaansa vanhuspoliittisten ja tutkimuspoliittisten intressien suhteesta, joihin viitataan tutkijan positio-luvussa. Samalla suuri osa omaishoidon tutkimuksesta myös osoittaa hyvinvointivaltion purkamisesta aiheutuvia haasteita ja epäkohtia (ks. Sointu 2016, 208-224).

Omaisia ja omaishoitoa koskevista tutkimuksista on ollut hyötyä tutkimuksessani, sillä ne osoittavat sen, mitä oman tutkimukseni kohderyhmältä puuttuu. Olen voinut lukea niitä ikään kuin vastakertomuksena omaisettomien hoivan tarvitsijoiden tutkimukselle, jota ei juuri ole olemassa. Näiden tutkimusten valossa olen voinut pohtia, mitä tutkimukseni kohderyhmällä on

omaisten paikkaa täyttämässä ja miten omaistutkimuksen esille ottamat käytännön toimet hoituvat kun omaisia ei ole.

Elisa Virkolan (2014) tutkimus nostaa kiinnostavalla tavalla esille omaiskysymyksen muistisairaana yksinasuvan ikäihmisen kohdalla. Sekä tutkimuksessa haastateltu perheetön muistisairautta sairastava Maija sitaatissaan, että tutkija itse (emt. 203) tuovat esille, miten tärkeä läheissuhteiden merkitys arjessa olisi muistisairauteen sairastuvalle. Tutkija viittaa Maijan saaneen tämän tietämyksen omaisten merkityksestä kirjallisuudesta, johon tämä oli perehtynyt hoitoalan ammattinsa kautta. Maijan sanoin, kun omaisia ei ollut, ”ainoaksi mahdollisuudeksi jäi turvautuminen ammattiauttajiin” (emt. 203). Tutkijan johtopäätös (emt. 274) on, että jos läheiset vain tukevat riittävästi arjen käytännöissä, muistisairaalle ei ehkä synny kokemusta taitojen ja kykyjen murtumisesta. Virkolan tutkimus nostaa siten läheiset etusijalle ammattiauttajiin nähden muistisairaana yksinasuvan arjessa.

Etenkin suhteessa siihen, miten suuri osa hoivasta on omaisten antamaa, ja miten paljon tutkimusta on tehty omaishoidosta, on hämmästyttävää miten vähän on tehty tutkimusta omaisettomista hoivan tarvitsijoista. Hoivan suhteen omaisettomat hoivan tarvitsijat ovat kaksinkertaisessa riskissä jäädä vaille tarvitsemaansa apua. Sen lisäksi että he ovat vailla informaalia hoivaa, heiltä puuttuu formaalin hoivan välittäjä ja varmistaja.

4 Tutkimuksen lähtökohdat ja tavoitteet

4.1 Tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset

Tutkimuksen yleisenä tarkoituksena on tutkia ensinnäkin, (a) millaista asemaa ja toimijuutta suomalaisen 1990-luvun jälkeisen vanhuspolitiikan kielellisissä käytännöissä on tarjottu omaisettomille hoivaa tarvitseville vanhoille ihmisille, eli heille jotka selviytyvät virallisen palvelujärjestelmän varassa. Toiseksi tarkoituksena on tutkia (b) miten virallisen palvelujärjestelmän ja oman avun turvin selviytyvät vanhat ihmiset itse määrittelevät omaa toimijuuttaan suhteessa vanhuspolitiikan diskursseihin.

Koska omaisettomista hoivaa tarvitsevista vanhoista ihmisistä ei eksplisiittisesti puhuta vanhuspoliittisissa asiakirjoissa, olen kohdistanut kielellisen analyysin pääasiassa puheeseen perheestä ja julkisesta hoivasta ja etsinyt tätä kautta ilmaisia, joissa tehdään oletuksia liittyen omaisettomiin hoivan tarvitsijoihin (vrt. Leinonen 2017, 205). Tämän lisäksi olen analysoinut syrjäytymistä koskevaa puhetta.

Ensimmäinen päätavoite (I) on ollut tutkia vanhojen ihmisten perheille tarjottavia (työnjaollisia) asemia ja perheitä koskevia odotuksia. Kysyn (1) mistä asioista, millaisin sanastoin ja missä käyttöyhteydessä perheistä ja läheisistä ihmissuhteista tai toisaalta niiden puuttumisesta kirjoitetaan sekä (2) miten perheitä ja läheisiä asemoidaan suhteessa julkisiin hoivapalveluihin (osajulkaisu I). Olen kiinnostunut siitä, millainen rooli vanhustyön kehittämishankkeilla on ollut perheitä ja läheisiä korostavan vanhuspolitiikan jalkauttamisessa, ja kysyn siksi (3) missä määrin hankkeet ovat kohdistuneet epäviralliseen apuun ja (4) miten tätä perustellaan (osajulkaisu III). Olen myös kiinnostunut hallitsevan perhepuheen yhteydestä yhteiskunnallisiin muutoksiin ja vallitseviin ideologisiin diskursseihin ja kysyn (5) mihin kulttuurisesti jaettuun merkitysjärjestelmiin, diskursseihin, perhe- ja läheisasemoinneissa tukeudutaan (osajulkaisu I).

Toinen päätavoitteeni (II) on ollut selvittää, millaisena virallista, julkista hoivaa vanhuspoliittisissa asiakirjoissa tuotetaan. Kysyn (1) millaisena vanhuspoliittiset asiakirjat määrittävät hoivaa ja hoivan toimijuuden yhteiskunnallisia ehtoja ja vallan suhteita. Tarkastelen erityisesti strategiakieltä ja kysyn (2) tuottavatko

siinä käytetyt teonsanat strategiadiskurssiin hoivaa, (3) ja millaisin ehdoin hoiva siinä mahdollisesti määrittäyty sekä (4) millaista hoivaa (erityisesti työnä ja välittämisenä) strategiadiskurssin lausumat ja selonteot rakentavat (osajulkaisu II). Vastaavasti kysyn (5) missä määrin kuntien vanhustyön kehittämishankkeet kohdistuvat viralliseen hoivaan, ja (6) miten tätä perustellaan (osajulkaisu III).

Kolmas ja tärkein päätavoitteeni on ollut tutkia omaisettomille hoivan tarvit-sijoille tarjottavaa asemaa ja toimijuutta vanhuspolitiikassa, sekä sitä miten he itse tuottavat toimijuuttaan. Kysyn (1) millaista toimijuutta vanhuspoliittisten asiakirjojen ja kehittämishankeraporttien puhetavat ja diskurssit mahdollistavat niille vanhoille ihmisille, joiden tulee selviytyä arjestaan formaalin hoivan turvin (osajulkaisut I, II ja III). Kysyn myös (2) millaista hoivaa ilman omaisia eläville vanhoille ihmisille on tarjolla vanhuspoliittisessa strategiadiskurssissa (osajulkaisu II). Tarkastelen, (3) mitä hyötyä ja tuloksia vanhustyön kehittämishankkeet ovat saavuttaneet ilman omaisia elävien vanhojen ihmisten hoivan kehittämiseksi (osajulkaisu III). Viimeisenä mutta ei vähäisempänä analysoin (4) miten vanhuspolitiikassa esitetyt vanhojen ihmisten kategoriat ja vanhoihin ihmisiin kohdistuvat odotukset ja toiveet tulevat esille omaisettomien vanhojen ihmisten haastattelupuheessa, ja (5) millaisena he itse tuottavat toimijuuttaan näillä aihe-alueilla (osajulkaisu IV). Tutkimuskysymykset on koottu osajulkaisuittain tau-lukkoon 2.

Taulukko 2. Tutkimuskysymykset osajulkaisuittain

	Osajulkaisu			
	I	II	III	IV
I Perheelle tarjottava työnjaollinen asema vanhuspolitiikassa				
(1) mistä asioista, millaisin sanastoin ja missä käyttöyhteydessä perheistä ja läheisistä ihmissuhteista tai toisaalta niiden puuttumisesta kirjoitetaan kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa	x			
2) miten niissä asemoidaan perheitä ja läheisiä suhteessa julkisiin hoivapalveluihin	x			
(3) missä määrin vanhustyön kehittämishankkeet ovat kohdistuneet epäviralliseen hoivaan			x	
(4) miten tätä kohdistumista niissä perustellaan			x	
(5) mihin kulttuurisesti jaettuihin merkitysjärjestelmiin, diskursseihin, perhe- ja läheisasemoinneissa tukeudutaan	x			
II Julkinen hoiva, sen toimijat ja toimijoiden työnjaollinen asema ja vastuut vanhuspolitiikassa				
(1) millaisina vanhuspoliittiset asiakirjat määrittävät hoivaa ja hoivan toimijuuden yhteiskunnallisia ehtoja ja vallan suhteita.		x		
(2) tuottavko asiakirjojen teosanat strategiadiskurssiin hoivaa		x		
(3) millaisin ehdoin hoiva siinä mahdollisesti määrittäyty sekä		x		
(4) millaista hoivaa (erityisesti työnä ja välittämisenä) strategiadiskurssin lausumat ja selonteot rakentavat		x		
(5) missä määrin vanhustyön kehittämishankkeet kohdistuvat julkiseen hoivaan ja miten tätä perustellaan			x	
III Omaisttomien hoivan tarvitsijoiden asema ja toimijuus vanhuspolitiikassa				
(1) millaista toimijuutta vanhuspoliittisten asiakirjojen ja kehittämishankeraporttien puhuvat ja diskurssit mahdollistavat omaisttomille hoivan tarvitsijoille	x	x	x	
(2) millaista hoivaa ilman omaisia eläville vanhoille ihmisille on tarjolla vanhuspoliittisessa strategiadiskurssissa		x		
(3) mitä tuloksia vanhustyön kehittämishankkeet esittävät omaisttomien hoivan kehittämiseksi			x	
4) miten vanhuspolitiikassa esitetyt vanhojen ihmisten kategoriat tulevat esille omaisttomien vanhojen ihmisten haastattelupuheessa				x
(5) millaisena haastatellut tuottavat toimijuuttaan suhteessa vanhuspolitiikan kategorisointeihin				x

4.2 Tutkimuksen paikka tutkimuskentällä

Tutkimukseni kiinnostuksen kohteena on virallisen hoivan avulla selviytyvien vanhojen ihmisten asema ja toimijuus suomalaisen vanhushoivapolitiikan familistisen käänteeseen pyörteisissä 2000-luvulla. Tutkimusaiheen valinta pohjautuu omaan kokemukseeni (vrt. Smith 2005, 11) ja kiinnostukseeni, jonka pohjalta olen itse muotoillut tavoitteeni. Lähtiessäni työskentelemään tutkimustani minulla oli aiheesta sekä kokemustietoa että tutkimustietoa, joiden perusteella olin jo muodostanut näkemystä tutkimistani asioista. Olin sekä sairaanhoitajan työssäni että myöhemmin tutkimustyöni ja kehittämishanketyöni kautta ymmärtänyt, miten ongelmallista tiettyihin yhteiskunnallisiin ja vanhustyöhönkin ulottuviin uudistuksiin liittyvä ajattelu- ja toimintatapa oli niille vanhoille ihmisille, joilla ei ollut vahvan perheen turvaverkkoa apunaan. Avaan tutkijan positiotani enemmän luvussa 4.3.

Tutkimus on kymmentä tutkimushaastattelua lukuun ottamatta kohdistunut Uudenmaan kuntiin, niissä toteutettuun vanhuspoliittiseen strategiatyöhön ja kehittämishankkeisiin. Kun aineistoa oli joka tapauksessa tarpeen rajata jollakin perusteella, tämän alueellisen valinnan perusteena oli, että minulla oli jo olemassa tietoa ja ymmärrystä alueen vanhuspolitiikasta.

Tutkimuksen oppiala on sosiaali- ja terveyspolitiikka. Tutkimus on luonteeltaan monitieteinen. Vanhushoivaan liittyvän tematiikan kautta tutkimus kiinnittyy vahvimmin sosiaalitieteellisen hoivatutkimuksen sekä vanhenemistutkimuksen perinteeseen. Koska kiinnostuksen kohteena ovat perheettömät, tutkimuksessa on hyödynnetty myös perhetutkimuksen näkökulmia ja tutkimustuloksia. Aineistojensa kautta tutkimuksella on yhtymäkohtia myös hallintotieteisiin, erityisesti strategiatutkimukseen. Metodologiansa osalta tutkimus nojautuu sosiaalisen konstruktionismin tutkimukseen (Berger & Luckmann 1966/2005) sekä institutionaalisen etnografiaan, jonka näkökulma on konstruktionismia kiinnittyneempi yhteiskunnalliseen kontekstiin ja toimijoihin.

Tutkimus ottaa osaa vanhushoivapolitiikan linjanvetoja koskevaan keskusteluun, ja siinä erityisesti hoivan yhteiskunnallista työnjakoa, kuten omaishoitoa, koskevaan keskusteluun. Tutkimus tuottaa näkökulmia myös vanhuusiän toimijuutta koskevaan tutkimukseen ja keskusteluun. Tutkimus kohdistuu aiheeseen, josta ei juurikaan ole tehty aikaisempaa tutkimusta, ja sen paikka tutkimuskentällä jäsentyykin parhaiten omaisettomia hoivan tarvitsijoita koskevan tutkimuksellisen aukon täyttämisenä.

Suomalaisessa vanhuutta, vanhuspolitiikkaa ja vanhustalvueluita koskevassa tutkimuksessa kriittiseen tutkimusperinteeseen nojaavaa tutkimusta on tehty jonkin verran. Kuitenkaan esimerkiksi sellaista tutkimusta, jossa vanhuspolitiikan tekemisen välineet, ohjausasiakirjat ja muut hallinnolliset tekstit olisi ymmärretty hallinnan tekniikoina (ks. Helén 2010, 29), ja otettu lähtökohtineen ja menetelmineen analyysin kohteeksi (vrt. lapsuuden hallinnan tutkimuksessa Satka ym. 2011), ei ole juurikaan tehty (ks. kuitenkin Aaltonen ym. 2009). Kriittinen tutkimus on tärkeää sekä tutkimuksen että yhteiskunnallisen uudistumisen ja epäkohtien korjaamisen kannalta. Näin on siitä huolimatta, että ei ole mitenkään itsestään selvää, että se tulee huomioiduksi vanhuspoliittisia linjauksia laadittaessa (ks. Karvonen 2014, 60).

4.3 Tutkijan positio ja sitoumukset

Ymmärtävän tutkimuksen tulkinnoilla ei ole voimaa ilman tutkijan henkilökohtaista ja ainutkertaista suhdetta tutkimuskohteeseensa. Tässä suhteessaan tutkija on osa sosiaalista ympäristöään, historiallisten tekijöiden sekä valintojensa ja sitoumustensa muovaama. Tutkija katsoo kohdettaan jostakin paikasta käsin, ja etsii tietoa jokapäiväisestä elämästään (Campbell & Gregor 2004, 11).

Itselleni tutkimukseni aihe on läheinen monesta kulmasta: kansalaisena, omaisena, vanhustyötä tehneenä sairaanhoitajana, tutkijana, kehittäjänä ja vanhustyön esimiehenä. Etnografisen orientaation ohjaamana olen kulkenut kaikilla näillä kentillä silmät ja korvat auki aiheeni suhteen havainnoiden ja ihmetellen koko tutkimusprosessin ajan. Läpi tutkimuksen ja analyysimenetelmien tutkijan positioni on ollut (näkökulmasidonnainen) asianajan positio. Tässä luvussa perustelen sen syntyä ja kehittymistä.

Institutionaalista etnografiaa seuraavan tutkijan tuleekin lähteä liikkeelle juuri sen ryhmän toimintapaikasta, joka on hallinnan kohteena (emt. 16). Tutkimuksen lähtökohdalla on suuri merkitys sille, millaista tietoa tutkimus tuottaa. Vaarana on, että tieto ei ole tutkijan eikä tutkittavien tietoa, vaan ulkoa ohjattua ja ihmisiä hallinnoivaa ja koordinoivaa tietoa (emt. 16). Oman liikkeellelähtöni olen kuvannut Johdanto-luvussa. Tutkimus lähti liikkeelle kysyessäni omasta kokemusmaailmastani käsin: Mitä tämä kaikki (yhteiskunnallinen muutos) merkitsee niiden vanhojen ihmisten näkökulmasta, joilla ei ole huolta pitäviä omia?

Erityisen huolellisesti on pohdittava asianajan position ottamista tutkimuksessa, joskaan sitä ei tule pelätä erityisesti silloin kun on havaittavissa epätasarvoa tai hyväksikäyttöä (Thomas Jim 1993, 4,5). Omaa asianajajan positiotani ovat olleet synnyttämässä ennen kaikkea kokemukseni omaisettomien vanhojen ihmisten näkymättömästä asemasta. Työskentelyssäni vanhuspolitiikkaa sivuvan tutkimuksen parissa tapahtui käänne, jota voinee kutsua sosiologisen katseen avartumiseksi. Tulin enenevässä määrin tietoiseksi siitä, että politiikkasidonnainen, tutkimusrahoituksenkin osaltaan ohjaama tutkimus ei katsonut omaisettomien vanhojen ihmisten suuntaan juuri lainkaan. Myös Matti Heikkilä (2006, 74-75) on nostanut esille tutkimusaiheiden valintaan liittyvät karikat poliikkaorientoituneessa tutkimuksessa, jossa sosiaalisten ongelmien olemassaolo nähdään poliittisena haasteena (ks. myös Karvonen 2014). Kokemukseni oli, että niin sanottu virallinen totuus ja ihmisten jokapäiväinen elämä eivät tavoittaneet toisiaan (myös Smith 2005) puhuttaessa vanhuusiän hoivasta, perheistä ja julkisesta avusta. Ymmärrän virallisen totuuden tuottajina politiikan, julkishallinnon ja osin myös politiikkasidonnaisen tutkimuksen toimintakentät. Olin myös turhautunut omaisista ja julkisesta hoivasta käytävään keskusteluun, ja halusin tehdä näkyväksi ilman omaisia elävien vanhojen ihmisten näkökulman.

Kriittisen, etnografisesti orientoituneen tutkimuksen lähtökohta on usein juuri tämänkaltainen. Silloin kun on olemassa ryhmä, jonka voidaan katsoa olevan jollakin tavalla yhteiskunnallisen vääryyden, aliarvioinnin tai painostuksen kohteena, tutkimusotteen on oltava kriittinen. Tällöin on olemassa eettinen velvoite pyrkiä kohti parempaa. On kysyttävä, ei vain ”miten asiat ovat”, vaan myös ”miten ne voisivat olla toisin”. (Thomas Jim 1993.)

Näkökulmani muutosta siivitti C. Wright Millsin klassikkoteos Sosiologinen mielikuvitus (1959/2015), jonka luin tämän tutkimukseni alkumetreillä. Se käänsi innottomuuteni ja vastahankaisuuteeni tehdä tutkimusta, jota hieman kärjistäen voisin kutsua ”silmänsä sulkevaksi”, hyveeksi, tutkijan rohkeudeksi kyseenalaistaa asioita. Tutkimuksen on autettava (omaisettomia vanhoja) ihmisiä ymmärtämään, että heidän hankaluutensa ja vaikeutensa arkielämässä tai sosiaalinen asemansa eivät johdu heidän henkilökohtaisista ominaisuuksistaan, vaan ovat historiallisesti muotoutuneiden rakenteellisten ratkaisujen ja olosuhteiden tuosta (vrt. Mills 1959/2015, 211-214).

Ymmärrän että myös oma hyvin pieni lapsuudenperheeni ja sen elämänhistoriallista syistä hyvin heikot sukulaisuussiteet ovat vaikuttaneet aiheeni valintaan. Vanhempieni ikääntyessä tästä on seurannut minulle ainoan omaisen rooli, mikä

on edesauttanut asettumistani kokonaan ilman omaisia olevien ihmisten asemaan.

Huolimatta kriittisestä asianajajapositiostani suhteessa vanhuspoliittiseen strategia- ja kehittämistyöhön olen myös ollut itse osa tätä toimijajoukkoa ammattini ja päivätyöni kautta. Olen melkein koko tutkimusprosessin ajan toiminut vanhustyön toimintakentillä asemissa, joissa analysoimani politiikkalinjaukset ja –diskurssit ovat ohjanneet myös minun työtäni. Tutkimuksellinen ote on edellyttänyt tämän position tunnistamista tulkinnoissani sekä tästä positiosta irrottautumista tutkimustyössä, ja vastavuoroisesti tietenkin takaisin kiinnittymistä päivätyössäni. Tutkimusprosessin loppuvaiheessa on huojentavaa todeta, miten vuorottelemisen näissä kahdessa positiossa on rikastuttanut molempia. Se on tuonut aihealueen ja tutkimuskentän tuntemusta tutkimustyöhöni sekä reifioituneista käsityksistä vapautumista, näköalaisuutta ja uudistumisen intoa ammatilliseen työhöni.

5 Tutkimuksen toteuttaminen

Olen soveltanut väitöskirjassani useita toisiaan lähellä olevia tutkimuksellisia lähestymistapoja ja analyysimenetelmiä, joita avaan tässä luvussa. Tutkimukseni keskeisimpänä teoreettis-metodologisena lähestymistapana on toiminut Dorothy Smithin institutionaalinen etnografia. Tutkimuksen aikana olen yhdistänyt tähän tutkimusotteeseen hallinnan analytiikan ajattelua ja käsitteitä. Konkreettisia välineitä aineistojeni analyysiin olen etsinyt diskurssianalyysistä, sisällönanalyysistä ja kategoria-analyysistä. Kuvaan tässä luvussa myös tutkimukseni asiakirja- ja haastatteluaineistot.

5.1 Tutkimusmenetelmät

5.1.1 Institutionaalinen etnografia

Kanadalaisen feministisosiologi Dorothy Smithin kehittämä institutionaalinen etnografia pyrkii paljastamaan yhteiskunnassa vallitsevia hallinnan suhteita, jotka jäsentävät ja ohjaavat ihmisten päivittäistä elämää. Institutionaalisen etnografian tavoite on ensinnäkin tuottaa ihmisiä varten karttoja näistä hallinnan suhteista ja käytännöistä, joihin he osallistuvat kukin omalla tahollaan. Toiseksi tavoitteena on rakentaa tietoa ja menetelmiä instituutioiden tutkimiseen ja laajemmin ajateltuna koko länsimaisen yhteiskunnan valta- ja hallintasuhteiden tutkimiseen. (Smith 2005, 51.)

Smithin keskeinen käsite on päivittäinen elämä (everyday world), jossa ihmiset elävät elämäänsä ruumiillisina ja paikallisina toimijoina, ja josta tutkijan tulisi lähteä liikkeelle. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että päivittäisen elämän tulisi olla tutkimuksen kohteena, vaan pikemminkin lähtökohtana ja tutkijan paikkana (standpoint) abstraktien teorioiden ja käsitteellistysten sijaan. (Kuronen 2014, 83, 86.) Smith (2005, 10, 11) korostaa, että tutkijan paikka tai toimintapaikka (standpoint) on enemmän ja eri asia kuin pelkkä näkökulma (perspective). Sitä ei myöskään tulisi kiinnittää valmiisiin kategorioihin, vaan lähteä avoimesti liikkeel-

le tutkittavien jokapäiväisestä elämästä. Smithin mukaan valmiit kategoriat objektiivivat ihmisiä sen sijaan että he olisivat mukana tutkimuksessa omilla ehdoillaan. Vaarana on, että pääsy siihen tietoon, jota ihmisillä elämästään on, menetetään liian jäykän kategorisoinnin takia. (Smith 2005, 10, 11; Campbell 2016.)

Päivittäisen elämän rinnalla toimii tähän yhteydessä oleva ”hallinnan koneisto (ruling apparatus), johtamisen, politiikan, hallinnon, ammattilaisten ja älymystön muodostama suhteiden kokonaisuus sekä siihen liittyvät tekstuaalisesti välittyneet ideologiset diskurssit, jotka koordinoivat ja halkovat sitä” (Kuronen 2014, 89). Smithiläisen tutkimuksen keskiössä on juuri tämä hallinnan koneiston ja eletyn maailman välinen suhde. Juha Suorannan ja Sanna Ryytäsen (2014, 266) mukaan juuri hallitsevien sosiaalisten suhteiden paljastamisessa tutkijan omaa ja muiden kokemusta ja viisautta käyttämällä on institutionaalisen etnografian perusidea.

Tekstit ja tekstuaalisuus ovat Smithin tutkimusotteen keskiössä. Kun sosiologisessa tutkimuksessa tekstejä on Smithin (1990, 121) mukaan tavallisesti lähestytty tiedon lähteenä, institutionaalissa etnografiassa niitä tutkitaan omana ilmiönään. Tekstit ohjaavat ja koordinoivat päivittäistä elämäämme, organisoi- vat, välittävät ja luovat yhteiskunnallisia suhteita sekä luovat ehtoja ja mahdollisuuksia toimijuuksille. Tekstit ovat operatiivisia ja aktiivisia, ja niiden organisoi- va ja ohjaava toiminta on riippuvainen lukijan tulkinnoista. Nämä tulkinnat puolestaan ovat sosiaalisesti rakentuneita. Tekstit ovat siten perin juurin sosiaalisia, sosiaaliin käytäntöihin ja suhteisiin kiinnittyviä. (emt. 120-122; Smith 2005, 102.) Myös tutkimuskirjallisuuteen suhtaudutaan institutionaalisen etnografian tutkimuksessa ”aineistona”, jossa yhtä hyvin kuin muissa teksteissä on luettavissa hallinnan suhteita ja ideologisia kategorioita. Tutkijan tulee tuntea aiempaa aiheesta tehtyä tutkimusta, mutta sitä tulee lukea kriittisesti (Rankin 2017, 5).

Dorothy Smithin ajattelu on lähtöisin hänen arkielämän kokemuksistaan naisena, vaimona ja äitinä sekä samalla tutkijana ”kahdessa maailmassa”, kodin ja työn maailmoissa (Suoranta & Ryytäsen 2014, 264). Smith syntyi Pohjois-Englannissa 1926, ja opiskeli aluksi antropologiaa. Hän vaihtoi sen kuitenkin pian sosiologian opintoihin London School of Economics –yliopistossa. Valmistuttuaan Smith muutti Yhdysvaltoihin jossa väitteli Kalifornian yliopistossa Berkeleyssä vuonna 1963, ohjaajanaan Erwin Goffman. (Campbell 2003.)

Smith käänsi kokemuksensa yh-äitinä sosiologiaksi naisille, ja lähti tässä liikkeelle jokapäiväisistä kokemuksista. Hän näki naiset samoin kuin työväenluokan alistetussa asemassa, hallitsemisen koneiston ulkopuolella olevina (Alastalo 1993, 20). Vaikka tämä ajatus voi kuulostaa nykypäivänä kärkevältä, vanhuspo-

liittisten asiakirjojen analyysi on osoittanut sen monessa suhteessa käyttökelpoiseksi analyttiseksi lähtökohdaksi. Juuri nämä asiakirjat voidaan nähdä miehisinä sodankäynnistä periytyvän strategiakielen hallitsemina teksteinä, joilla ohjailtaan työväenluokkaan rinnastettavien (nais)hoivatyöntekijöiden työtä.

Smithin feministinen näkökulma (standpoint) on laajentunut hänen uransa varrella koskemaan naisten sijasta ihmisiä yleensä (Kuronen 2014, 86; ks. Smith 2005). Paitsi feministiksi Smith määrittelee itsensä marxilaiseksi tutkijaksi. Marxilaisuutta ilmentää ideologian käsite sekä materiaalisuus, kuten sitoumus siihen, että yhteiskuntatieteen on perustuttava todellisten ihmisten toimintaan. (Kuronen 2014, 87.) Smithin teoriassa on vaikutteita myös symbolisesta interaktiionismista, etnometodologiasta, fenomenologiasta - nimeltä mainiten Erwing Goffmanin, George Herbert Meadin, Harold Garfinkelin, Alfred Schutzin ja Maurice Merleau-Pontyn ajatteluista. (Campbell 2003; Kuronen 2014, 87).

Tutkimuksessani hyödynnän smithiläistä lähestymistapaa erityisesti tekstiaineistojen analyysissä (osajulkaisut I-III). Ymmärrän tekstit aktiivisina, toimijoita koordinoivina ja hallinnan suhteita määrittävinä. Tutkimukseni kannalta mielenkiintoinen on myös perheen ideologisen koodin käsite (Smith 1993). Dorothy Smith loi käsitteen SNAF-perhe (Standard North-American Family), jonka hän ymmärsi perheen ideologisena koodina. Vaikka Smith puhui lähinnä lapsiperheisiin liittyvästä kahden aikuisen ja lapset käsittävästä perheestä, tämä käsitys on hyvin siirrettävissä vanhuspolitiikan perhekäsitykseen, joka on vastaavalla tavalla ideologinen ja luonnollistettu.

Neljännessä osajulkaisussani, jossa analysoitavana on omaisettomien hoivan tarvitsijoiden haastatteluja, puran ja avaan tutkimuksen ja vanhuspolitiikan vanhoille ihmisille tarjoamia kategorisointeja kysymällä, mitä nämä tarkoittavat omaisettomille vanhoille ihmisille elävässä elämässä. Sikäli myös tämä analyysi on yhteensopiva institutionaalisen etnografian tavoitteiden kanssa.

5.1.2 Hallinnan tutkimus

Smithiläisen metodologian lisäksi olen hyödyntänyt tutkimuksessani hallinnan tutkimuksen lähestymistapaa, jolla on paljon yhtymäkohtia institutionaaliseen etnografiaan. Mirja Satka ja Caroline Skehill (2011) analysoivat foucault'laisen ja smithiläisen analyysin eroja ja yhtäläisyyksiä kiinnostavasti. Heidän johtopäätöksensä on, että lähestymistavat voivat ansiokkaasti täydentää toisiaan tutkimuksessa. Siinä missä Foucault keskittyy diskurssien ja diskursiivisten käytäntöjen rakentumiseen ja suhteisiin, Smith suuntaa huomionsa diskurssien luomiin posi-

tioihin sekä aikaan, paikkaan ja tilanteisiin sidoksissa oleviin subjekteihin ja toimijoihin (Satka & Skehill 2011, 194).

Hallinnan analytiikassa keskeistä on moninaisten vallankäytön ilmiöiden analysointi yhteiskunnassa, jossa valta on hajaantuneena kaikkialle (Kaisto & Pyykkönen 2010, 7). Verkostomaiseen toimintatapaan siirtyminen on merkinnyt muutosta sektorikohtaisesta hallinnasta yhteistyöverkostossa tapahtuvaan hallintaan myös tietokäytäntöjen suhteen ja erilaisten tietoaineistojen tuottamisessa (Alastalo & Åkerman 2011, 23).

Hallinta ymmärretään laskelmoituna ja johdonmukaisena toimintana, joka tähtää yksilöiden, yhteisöjen ja väestön ohjaamiseen haluttujen, tärkeäksi ymmärrettyjen päämäärien suuntaan (Kaisto & Pyykkönen 2010, 11). Tämän onnistumiseksi ihmiset on ohjattava näkemään itsensä esimerkiksi kuluttajina tai kansalaisina, tai omaisina, joilla on omat vastuunsa kannettavana. Hallintavallan näkökulmasta yksilön ulkoiseen vallankäyttöön yhdistyy tämä yksilön itseensä kohdistama vallankäyttö, itsehallinta. Hallinta toimii, kun yksilöt itse määrittelevät itsensä ja taipuvat ohjaamaan toimintaansa näennäisen vapaasti vallankäyttäjien toivomaan suuntaan. (Ks. emt. 11-12.)

Esimerkiksi erilaiset tietokäytännöt ja -tuotteet, kuten tässä tutkimuksessa kuntien vanhuspoliittiset asiakirjat ja kehittämishankeraportit, voidaan nähdä hallinnan käytäntöinä. Tutkimuksessani olen kutsunut vanhuspoliittisia strategioita erityiseksi hallinnallisen järjelyn tavaksi (osajulkaisu II). Kuvaamalla näitä järjelyn tapoja, voidaan hallintakäytännöistä ”irrottaa niihin painunut luonnollisuuden ja välttämättömyyden leima” (emt. 2010, 14).

Hallinnan tutkimuksessa nähdään, että teksteissä ja muissa tietokäytännöissä luodaan diskursiivisten käytäntöjen kautta erilaisia subjektiasemia, joihin ihmiset asettuvat (Alastalo & Åkerman 2011, 32). Tämä ajatus on hyvin samankaltainen kuin Smithin näkemys teksteistä hallinta- ja valtasuhteiden organisoijina (Smith 2005). Subjektiasemiin asettuminen edellyttää ihmisiltä niin sanottua itsen työstämistä (Kaisto 2010), jossa käsitys omasta itsestä työstetään tarjottuihin subjektiasemiin ja kategorioihin kuuluvaksi. Olen käyttänyt tätä itsen työstämisen käsitettä tutkimuksessani (osajulkaisu IV), kun olen tarkastellut omaisettomien vanhojen ihmisten asettautumista politiikkadiskurssien tarjoamiin kategorioihin, kuten aktiivisen kansalaisen tai syrjäytyneen kategoriaan.

5.1.3 Aineiston lähiluvun menetelmät

Institutionaalisen etnografian ja hallinnan tutkimuksen lähestymistapojen ohella olen toteuttanut aineistojeni yksityiskohtaisemmassa analyysissä diskurssianalyttistä luentaa sekä aineisto- ja teorialähtöistä sisällönanalyysiä. Olen myös soveltanut neljännessä osajulkaisussa (IV) kategoria-analyysin (Jokinen, Juhila & Suoninen 2012) käsitteitä ja lähestymistapaa, mutta koska varsinaista kategoria-analyysiä ei ollut aineistosta johtuen mahdollista tehdä, jätän tämän analyysimenetelmän esittelyn tässä tutkimuksessa ko. artikkelin tehtäväksi.

Tutkimuksessani diskurssianalyysin lähtökohtana on, että vanhuspoliittiset strategiat, kuten muutkin hallinnolliset asiakirjat ja tuotetut tekstit, välittävät virallisten tavoitteiden ohella merkityksiä ja merkitysjärjestelmiä, diskursseja, jotka sekä heijastavat että edelleen rakentavat sosiaalista todellisuutta tietynlaisena. Tekstit nähdään tuottamuksellisina siten, että niiden katsotaan osallistuvan sosiaalisen todellisuuden tuottamiseen käytetyn kielen ja diskurssien kautta. Kielelliset ja sosiaaliset käytännöt voidaan tällöin ymmärtää toisiinsa kietoutuvina (ks. Laine 2010). Diskurssit rajaavat sitä mitä niihin osallistuvat voivat puhua ja kirjoittaa (Smith 2005, 224). Diskurssit myös määrittävät toimijoille erilaisia asemia, joissa ovat keskeisesti läsnä valtaan liittyvät kysymykset. Vaikka tutkitaan kielellisiä konstruktioita, tutkituilla merkitysjärjestelmillä ymmärretään olevan todellisia seurauksia todellisille toimijoille (myös Heaton 1999, 774).

Olen edennyt diskurssianalyysissäni puhetapojen tunnistamisesta laajempien, yhteiskunnallisten ja ideologisten diskurssien rakentamiseen aineistosta (ks. Jokinen & Juhila 2016, 95-96). Ensimmäisessä osajulkaisussani (I) rakensin vanhuspolitiikka-aineistosta hegemonisina diskursseina taloudellisen diskurssin, familistisen diskurssin ja osallisuusdiskurssin. Näiden diskurssien hegemonia vanhuspoliittisessa puheessa on ollut helppo tunnistaa läpi tutkimusaineistojen. Toisessa osajulkaisussa (II) tutkin vanhuspoliittista strategiaa erityisenä diskurs-sina (myös esim. Vaara ym. 2010).

Virkakielisten tekstien lukemisessa olen hyödyntänyt Heikkisen, Hiidenmaan ja Tiililän (2000) teosta virkakielisten tekstien kielellisestä analysoinnista, jota esittelen tarkemmin luvussa 5.2.2.

Haastatteluaineistoa analysoidessani olen käyttänyt teoriaohjattua sisällönanalyysiä, jossa teoriana on toiminut vanhuspolitiikan tutkimuksista aineistolähtöisesti muodostamani analyysikehikko.

5.2 Aineistot ja niiden lukeminen

5.2.1 Asiakirja-aineistot

Tutkimuksen asiakirja-aineistoon kuuluu kuntien vanhuspoliittisia asiakirjoja (n=13), kehittämishankekuvauksia (n=238) sekä erilaista hankemateriaalia. Nämä kaikki koskevat Uudenmaan alueen kuntia. Lisäksi neljännen osajulkaisun aineistoon kuuluu vanhuspolitiikkaa koskevia tutkimuksia (n=12).

Kuntien vanhuspoliittisia asiakirjoja olen käyttänyt pääasiallisena aineistona kahdessa ensimmäisessä osajulkaisussa I ja II. Vanhuspoliittiset asiakirjat on nimetty strategioiksi, ohjelmiksi ja suunnitelmiksi. Ensimmäisen osajulkaisun (I) aineistossa ovat mukana kaikki ne Uudenmaan kuntien vanhuspoliittiset asiakirjat, jotka löytyivät joko Suomen kuntaliiton sivustolta tai kuntien omilta www-sivuilta. Asiakirjoja on yhteensä 11. Mukana on viisi kaupunkia ja kuusi kuntaa. Toisen osajulkaisun (II) aineistona on kaksi saman aineiston pääkaupunkiseudun asiakirjaa sekä niiden uudemmat, päivitetty versiot.

Suurin osa kuntien vanhuspoliittisista asiakirjoista on laadittu 2000-luvun alkupuolella, kaksi vanhinta on vuodelta 2001 ja uusin vuodelta 2010. Asiakirjojen pääsisällöt noudattelevat valtakunnallisia suosituksia ja ohjeistuksia ikääntyvien kotona asumisen ja itsenäisen selviytymisen edistämiseksi. Yhdessä asiakirjassa tosin on esitetty tavoitteeksi valtakunnallista suositusta pienempi kotona asuvien osuus, 80 %. Syyksi esitetään sitä, että kunnassa on muihin kuntiin verraten huomattavan suuri osuus yli 85-vuotiaita asukkaita. Kotona asumisen tukeminen on kaikissa asiakirjoissa ensisijainen tavoite ja sitä korostetaan usein esittämällä se luetteloissa ja taulukoissa ensimmäisenä ja alleviivattuna tekstissä.

Muilta teemoiltaan asiakirjat ovat runsaita ja niiden sisällöt ja painotukset vaihtelevia. Mukana on sellaisiakin asioita, jotka eivät suoranaisesti koske vanhuksia tai ikääntyviä, mutta liittyvät kunnan kykyyn tarjota palveluita (esim. lasten päivähoito). Eri toimialojen toimintaa ja tiloja esitellään myös, esimerkiksi liikuntatiloja, opistoja ja museoita.

Strategian, ohjelman tai suunnitelman tarvetta perustellaan ensisijaisesti väestön ikääntymisellä. Tavallisesti asiakirjan alussa esitetään katsaus kunnan väestöön ja sen lähivuosien ikääntymisennusteeseen. Tämän jälkeen kuvataan nykyisiä palveluita ja lopuksi esitetään kehittämissuunnitelmia ja suunniteltuja toimenpiteitä. Osassa asiakirjoja lopussa on varsinainen strateginen osio. Kuudessa asiakirjassa viitekehystenä on tasapainotettu mittaristo (Balanced scorecard).

Asiakirjoissa vedotaan erityisesti valtakunnallisiin suosituksiin ja muihin asiakirjoihin. Yleisimmin viitattu asiakirja on Ikäihmisten hoitoa ja palveluita koskeva laatusuositus (STM ja Kuntaliitto 2001). Onkin huomioitava, että kun tekstejä näin tehdään toisista teksteistä intertekstuaalisesti (Heikkinen ym. 2000, näihin asiakirjoihin kirjoittautuvat myös valtakunnalliset vanhuspolitiikan ohjausasiakirjat.

Valtakunnallisten asiakirjojen lisäksi kuntien vanhuspoliittisissa strategioissa vedotaan kunnan yleiseen strategiaan, laajempaan palvelustrategiaan, paikallisten selvitysten ja kehittämishankkeiden tuloksiin sekä joskus myös asiakaskyselyihin. Muutamassa asiakirjassa mainitaan sen olevan jatkoa tai päivitys aikaisemmalle strategialle, suunnitelmalle tai ohjelmalle.

Tekstin laatijaa ei yleensä ole kerrottu selkeästi. Joissakin asiakirjoissa sen laatija(t) on nimeltä mainittu. Tavallisimmin asiakirjan ovat kirjoittaneet sosiaali- ja terveystoimen johtavat viranhaltijat. Tekijöinä on ollut myös luottamusmiehiä lautakunnista, ja joissakin tapauksissa vanhusneuvosto. Luonnoksiin on yleensä pyydetty kommentteja muilta toimialoilta.

Verrattuna esimerkiksi vanhenemista koskeviin aikakauslehtiartikkeleihin, kuntien vanhuspoliittiset strategiat ja ohjelmat eivät liene yhtä yleisesti luettuja. Niiden asema hallinnoimaan pyrkivinä teksteinä sekä diskursiivisten valintojen jalkauttajana on kuitenkin merkittävä. Strategioiden kielelliset valinnat alkavat toistua organisaatioiden muissa teksteissä ja toimintakäytännöissä. (ks. Heikkinen ym. 2000, 307.)

Kolmannen osajulkaisun (III) aineisto, rahoitusta saaneiden kehittämishankkeiden kuvaukset (n=238) ja muu hankemateriaali ovat niinkään hankkeista, jotka kohdistuvat Uudenmaan kuntiin. Kehittämishankekuvaukset ovat lähinnä rahoitushakemusta varten tehtyjä lyhyitä kuvauksia. Näitä kuvauksia olen käyttänyt hankkeiden teemojen luokittelussa ja niiden määrällisessä analyysissä. Muu hankemateriaali sisältää loppuraportteja, www-sivustoja, Innokylä -kuvauksia tai hankkeista kirjoitettuja artikkeleita. Niitä olen analysoinut diskursiivisella lukutavalla ja virkakieltä avaavan tekstintutkimuksen menetelmin kuten muitakin tutkimukseni tekstiaineistoja. Kehittämishankeaineisto on kuntien vanhuspoliittisista asiakirjoista muodostuvaa aineistoa paljon heterogeenisempi. Vaikka hanketeemat toistuvat, tarkkaa kaavaa hankkeiden tulosten esittelyyn ei ole Innokylä-konseptia lukuun ottamatta.

Neljännessä osajulkaisussa (IV) käytin aineistona vanhuspolitiikkaa koskevien tutkimusten (n=12) tulososioita. Tämä kirjallisuusaineisto sisälsi 12 tutkimusraporttia, joista kahdeksan oli tieteellisessä aikakauslehdessä julkaistuja ar-

tikkeleita, kaksi osajulkaisua kokoomateoksessa, yksi väitöskirja ja yksi pro-gradu tutkimus. Tutkimuksissa oli analysoitu vanhuspoliittisia aineistoja monipuolisesti, sisältäen kansallisia vanhuspolitiikan ohjausasiakirjoja, kuntien vanhuspoliittisia asiakirjoja, komiteamietintöjä, eduskunnan lähetekeskusteluja, hallitusohjelmia ja EU-asiakirjoja. Tähän aineistoon tuli tietokantahakujen kautta mukaan kaksi omaa osajulkaisuani (I ja II). Analysoin niiden tuloksia samoin kuin muidenkin tutkimusten.

5.2.2 Institutionaalinen kieli ja sen lukeminen

Institutionaalisen kielen lukemiseen liittyy monia haasteita silloin kun tavoitteenä ei ole ottaa annettuna siinä luonnollistettuja asioita, vaan päinvastoin avata niitä ja etsiä tekstistä hallinnan suhteita (Rankin 2017). Avaan tässä luvussa institutionaalisen kielen ominaispiirteitä sekä lukutapaani institutionaaliseen kieleen ja virkakielisiin teksteihin, joita vanhuspoliittiset ohjelmat ja strategiat sekä kehittämisshankeraportit samoin kuin myös muu hankemateriaali hyvin pitkälti edustavat.

Vanhuspoliittisia ohjelmia, suunnitelmia ja strategioita tuotetaan institutionaalisisissa puitteissa, osana virkatyötä (Heikkinen ym. 2000). Suunnittelu ja siihen liittyvä hallinnollisten tekstien tuottaminen on virkatyön olennainen osa. Perusteena on usko siihen, että rationaalisuutta lisäämällä hallinto toimii tehokkaammin (Summa 1989, Julkunen 2003). Tekstejä virkatyönään kirjoittavat osallistuvat tiettyihin diskursseihin, jotka rajaavat sitä mitä he kirjoittavat. Samalla se mitä he kirjoittavat rakentaa ja uusintaa diskurssia. (Smith 2005.)

Perinteinen ja vallitseva tapa tutkia hallinnollisia asiakirjoja ja virkatekstejä on rationaalinen ja normatiivinen. Tällöin esimerkiksi vanhuspoliittisen asiakirjan nähdään muodostuvan rationaalisessa suunnitteluprosessissa, jota organisaation johto ohjaa. Asiakirjan tutkiminen tarkoittaisi tässä tapauksessa esimerkiksi sen tutkimista, miten siinä asetetut tavoitteet on saavutettu. (Summa 1989, 8; Vaara & Laine 2006.)

Ymmärtävässä tutkimusotteessa virkakielisiä tekstejä on avattava huolellisesti, sillä niiden tehtävänä, ”virallisen ideologiana”, on nimenomaan saada kirjoitus näyttämään luonnolliselta ja historiallisesta ajanhetkestä riippumattomalta tavalta toimia, mitä se ei tietenkään kuitenkaan ole (vrt. reifikaatio Berger & Luckmann 1966/2005, 103-107). Tähän luonnollistamiseen virkakielissä on omat keinonsa. (Heikkinen ym. 2000, 311.) Virallisen ideologian mukaisia merkityksiä todenneetaan tietynlaisina valintoina tekstissä. Näitä merkityksiä voidaan tuottaa ekspli-

siittäisesti, jolloin asioita esitetään totuuden kaltaisina selviöinä. Merkityksiä voidaan tuottaa myös implisiittisesti, alkuoletuksiin nojaten. Teksti kirjoitetaan siten, että sen mielekäs tulkinta ei ole mahdollinen, jos lukija ei oleta tiettyjä selviöitä tosiksi. (Emt. 304.)

Hallinnollisilla asiakirjoilla on kirjoittajansa ja lukijansa, tarkoituksensa ja pyrkimyksensä, mutta virkatekstien luonteeseen kuuluu, että niitä ei yleensä tekstissä eksplikoida. Hallinnon kieleen kuuluu nominalisaatio, joka hukuttaa tekstistä tekijät (Smith 2005, 111). Kirjoittaja kirjoittautuu virkatekstiin asioiden tietäjänä, haltuun ottajana ja todellisuuden määrittelijänä ja lukija puolestaan toteuttajana, hyväksyjänä ja myötäilijänä (emt. 203, 204). Tekstien ominaisuutena on hitaus ja pysyvyys, ja ne otetaan helposti annettuina (Smith 2005, 102).

Virkatekstejä tehdään toisista teksteistä siten, että niissä viitataan toisiin virkateksteihin, joista tehdään asiakirjan substanssia. (Heikkinen ym. 2000, 304, 305.) Kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa näkemyksiä perustellaan erityisesti valtakunnallisilla hyvinvointipoliittisilla asiakirjoilla sekä myös tutkimustiedolla. Virkakielisillä teksteillä on myös omat kirjoittamattomat sääntönsä koskien muun muassa kielipollisia valintoja, sanastoa (tekstuaalisia olioita), abstraktiota-soa, dokumentointia ja dokumenttien organisointia. (Emt. 304-307, 312.)

Vanhuspoliittisten asiakirjojen tutkimuksen kannalta mielenkiintoisia ovat kielentutkijoiden tutkimustulokset virkatekstien abstraktisuudesta. Virkateksteissä kielen abstraktisuus toistaa organisaation hierarkiaa siten, että mitä ylempänä organisaatiossa työskentelee, sitä laajempia asiakokonaisuuksia joutuu hallitsemaan ja ottamaan haltuun. Tämä näkyy johtajien kielenkäytössä abstraktiutena ja kielellisten metaforien käyttönä (ks. Heikkinen ym. 2000, 57). Kielellisillä valinnoilla on taipumus valua organisaatiossa myös alaspäin ja näin hallinnon käyttämä kieli ja käsitteet yleistyvät myös työntekijöiden keskuudessa. Tekstin kirjoittajilla on myös valtaa rajata lukijajoukkoa käyttämällä kielellä (emt. 201).

Kuntien vanhuspoliittiset strategiat ja ohjelmat asettuvat osaksi julkisen hallinnon tietokäytäntöjä, joita määrittävät aikaan sidotut tyyppilliset piirteet. Hyvän hallinnon ja uskottavan politiikanteon periaatteisiin kuuluu ensinnäkin se, että päätökset ovat faktapohjaisia. Numerot ovatkin modernille hallinnalle välttämätön tekniikka. Faktapohjaisuus edellyttää monenlaista arviointitietoa ja käytäntöjä. Vaatimukset kansalaisten osallistumisesta ovat lisääntyneet, mikä edellyttää osallistumismenetelmien kehittämistä ja käyttöönottoa. Näkemys hallinnon kohtaamien ongelmien moniulotteisuudesta edellyttää puolestaan siirtymää sektori-kohtaisesta hallinnosta yhteistyöverkostoihin. (Alestalo & Åkerman 2011.)

Etnografisessa tutkimuksessa tekstejä lähestytään ”sellaisina mitä ne ovat”. Strategiat asettuvat tutkittaviksi sosiaalisina käytäntöinä, institutionaalisina tek-

steinä, oman aikansa ja kulttuurinsa tuotteina. Kun on kyse organisaatioiden dokumenteista, on tärkeää kysyä: ”Mitä tekstit kertovat organisaatiosta ja ihmisten sosiaalisista suhteista siinä sekä miten tekstit koordinoivat ihmisten toimintaa” (Smith 2005, 159; Campbell & Gregor 2004, 79)? Tutkimuksen tavoitteena on tuoda esille itsestään selviksi muodostuneita rakenteita ja toimintatapoja samoin kuin oletuksia ja lähtökohtia. Hallintasuhteiden jäljille voi tekstissä päästä esimerkiksi kiinnittämällä huomio selontekoihin, joissa toiminta ei vaikuta tutkijan kiinnostuksen kohteena olevan ryhmän etujen mukaiselta (Rankin 2017).

Olen tutkimustyöni aikana rakentanut aineistojeni haltuunottoa varten analyysikehikon (taulukko 3). Kehikon avulla olen aluksi rakentanut kustakin aineistosta kuvauksen ja päässyt näin alkuun niiden analysoinnissa.

Taulukko 3. Taulukko 3. Institutionaalisten tekstien haltuunottoon liittyvät kysymykset (Fairglough 2003, 191-194, Hammersley & Atkinson 2007, 132, Heikkinen ym. 2000).

Historiallinen ja sosio-kulttuurinen konteksti	Milloin ja missä tilanteessa teksti on kirjoitettu? Mihin sosiaalisiin tapahtumiin teksti osallistuu? Miksi teksti on kirjoitettu?
Tekstilaji ja tyyli	Miten teksti on kirjoitettu? Millaisia sanastoja käytetään?
Tekijät ja lukijat	Kuka tekstin on kirjoittanut? Kenelle teksti on kirjoitettu? Mitä lukijoiden tulee tietää, jotta teksti on ymmärrettävä? Kenelle tekstiä ei ole tarkoitettu?
Intertekstuaalisuus	Mihin toisiin teksteihin viitataan? Mistä tehdään teksteihin substanssia?
Sitoumukset	Mitä tekstiin on tallennettu ja miten? Mihin totuuksiin kirjoittajat sitoutuvat? Mitä on otettu itsestään selvänä? Mitä on jätetty pois?
Toimijat	Mitä toimijoita tekstissä on mukana? Millaista osallisuutta / toimijuutta toimijoille tuotetaan?

Tutkimuksessani instituutioetnografinen ote kiinnittää diskurssianalyttisen (lähi)lukutavan myös aineiston ulkopuolelle, laajempiin mittasuhteisiin. Tulkitseen

asiakirjojen lausumia suhteessa hyvinvointipoliittisiin linjauksiin sekä vanhustyön organisatorisiin, institutionaalisiin ja yhteiskunnallisiin puitteisiin, aikaan ja paikkaan, sekä käyttöyhteyteensä, suunnittelu- ja strategiatekstien ominaispiirteisiin (ks. myös Fairclough 2003, 36). Se, että lähestymistapa on etnografinen tuo aineiston lähelle tutkijaa ja tutkijan osaksi tutkittavaa ilmiötä. Keskeinen tutkimusväline on tutkija itse, omat kokemukset ja ymmärrys.

Olennaista on, että tekstit nähdään myös *tekijöinä*, lukijansa aktivoimina teksteinä jotka ohjaavat ja koordinoivat toimintaa (Smith 2005, 102). Strategiat ovat toimijoita, joilla on valtaa ohjata ja määrätä tulkintoja. Ne eivät vain heijasta olemassa olevaa, vaan puuttuvat asioihin. (Sorsa ym. 2010, 5, 68.)

5.2.3 Haastatteluaineistot

Tutkimuksen haastatteluaineistoon, jota olen käyttänyt osajulkaisussa IV, kuuluu 12 virallisen hoivan avulla selviytyvän vanhan ihmisen haastattelua. Haastattelut on poimittu kahdesta eri tutkimusaineistosta. Ensiksikin, kaksi haastattelua on vuodelta 2008, jolloin tein väitöskirjatutkimukseni aluksi tutkimusluvan saatuani muutamia haastatteluja. Haastatellut ovat erään kunnan kotona asuvia päivätoiminnan asiakkaita. Pyynnöstäni henkilökunta valitsi asiakkaista sellaisia, jotka ovat vailla heidän asioistaan huolehtivia omaisia ja jotka siis selviytyvät itsenäisesti ja kunnan vanhuspalveluiden tuella. Haastattelujen teemat koskivat elämänhistoriaa, päivittäistä elämää, asumista, hoitoa ja palveluita, auttavia verkostoja, vanhuspalveluiden piiriin tulemistä ja hoidon siirtymävaiheita sekä tulevaisuuden toiveita.

Toiseksi, kymmenen haastattelua on poimittu Tampereen yliopiston Tervaskanto-tutkimuksen haastatteluista. Haastattelut on toteutettu vuonna 2012, jolloin haastateltiin yhteensä 25 naista ja 20 miestä. He olivat 90- tai 91-vuotiaita kotona itsenäisesti asuvia henkilöitä. Haastatteluissa käsiteltiin elämäntarinaa ja nykyhetken arjessa selviytymistä. Tähän tutkimukseen valittiin Tervaskanto-haastattelujen joukosta taustatietojen ja alustavan luennan perusteella sellaisia haastatteluja, joissa haastatellut elävät ilman omaisten ja läheisten antamaa tukea ja apua. Näitä oli siis yli neljäsosa haastatteluista.

Vaikka haastattelut olivat eri aineistosta, ne käsittelivät hyvin pitkälti samoja teemoja, jonka ansioista ne oli mahdollista yhdistää saman analyysin kohteeksi. Haastatteluissa keskustellaan esimerkiksi kotona selviytymisestä ja elämästä kotona, vanhuspalveluista sekä perheen ja läheisten merkityksestä.

6 Tutkimuksen tulokset

6.1 Vanhuspoliittiset asiakirjat hallinnan välineenä I: Perheen ja läheisten luonnollistaminen

Tässä tulosluvussa kiteytän tutkimukseni tuloksia siitä, miten vanhuspoliittisessa kielenkäytössä perheestä ja läheisistä puhutaan ja millaista työnjaollista asemaa siinä perheelle rakennetaan. Perheen luonnollistetun ja vastuullisen aseman esille nostaminen on tärkeää perheettömien vanhusten näkökulmasta. Tulosluku perustuu pääasiassa väitöskirjan ensimmäiseen osajulkaisuun (I).

Yleisesti ottaen voidaan todeta, että vanhojen ihmisten omaiset ja läheiset ovat olleet 2000-luvulla kuntien vanhuspoliittisten asiakirjojen yksi keskeisiä kiinnostuksen kohteita. Perhe ja läheiset ovat läsnä vanhuspoliittisessa kielenkäytössä sekä eksplisiittisesti toimijoina ja toimenpiteiden kohteina että implisiittisesti taustalla, oletuksena jota ilman esitetyt lausumat eivät ole ymmärrettäviä, eivätkä toimenpiteet mahdollisia toteuttaa.

Yleisin tapa puhua vanhan ihmisen perheestä kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa on asemoida vanhan ihmisen perhe ja läheiset resurssiksi hoivatarpeisiin vastaamisessa. Perhe asemoidaan resurssiksi esimerkiksi omaishoidosta puhuttaessa. Omaishoidon asema on vahva ja se esitetään usein tasavertaisena palvelumuotona kunnan vanhuspalveluiden joukossa. Myös muussa kuin omaishoidon yhteydessä perheestä ja läheisistä puhutaan omaisina ja lähiverkostoina, ja heidän merkitystään voimavarana korostetaan. Perheen merkitys otetaan joko avoimesti esille tai sitä pidetään taustaoletuksena hoivaratkaisuja käsitellessä.

Jotta perhe ja läheiset voidaan ottaa resurssiksi, ja siten ikään kuin mukaan kunnan vastuulla olevien sosiaali- ja terveyspalveluiden tuottajiksi, niitä pitää hallita, ottaa yhteistyön osapuoleksi, vastuuttaa ja niiden merkitystä korostaa ja vahvistaa. Erotin resurssipuheesta omaksi puhettavakseen hallintapuheen, joissa perhe, esimerkiksi omaishoitaja, otetaan erilaisten hallintakäytäntöjen kuten mittauksen, arviointien ja kirjaamiskäytäntöjen kohteeksi. Osallisuuspuheessa perheille tarjotaan yhteistyökumppanin asemaa ja päätösvaltaa. Varsin painokkaasti perheille tarjotaan myös ensisijaista vastuuta läheisten huolenpidosta.

Perheiden merkityksen vahvistaminen oli myös hyvin hallitseva puhetapa, joka palvelee resurssipuhetta tuottaessaan vanhuspoliittisiin asiakirjoihin paljon yleistä puhetta läheisten merkityksestä vanhan ihmisen elämässä.

Resurssipuheelle vastakkainen tapa puhua perheestä ja läheisistä kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa oli esittää vanhan ihmisen perhe tuen ja avun kohteena. Tässäkin puhetavassa perhe oletetaan olemassa olevaksi ja perheenjäsenet edelleen toisistaan huolehtiviksi, sillä tukea ja apua tarjotaan nimenomaan tämän huolenpidon jatkumiseksi. Tässä puheessa omaiset tarvitsevat tukea läheisistään huolehtimiseen.

Heikkona puhetapana asiakirja-aineistossa esiintyi myös puhe perheestä puuttuvana. Kiinnostavasti kuitenkin tässä puhetavassa perheen puuttuminen ei automaattisesti merkitse julkisen hoivan tarpeen esille nostamista. Kun aikaisemmin mainituissa puhetavoissa perhe nähdään itsestään selvästi avun ja tuen antajana, tässä puhetavassa niin ei siis olekaan. Hoivan tarpeen sijaan perhe puuttuvana -puhetavassa viitataan esimerkiksi yksinäisyyteen. Julkisesta avusta ja hoivasta vaikeneminen on kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa vahva ideologinen koodi, joka tulee selkeästi näkyväksi perhe puuttuvana -puhetavassa.

Aineistossa toistui myös rakenne, jossa vanhuksen perheen puuttumisen mahdollisuus tuodaan esille, mutta samalla tällainen yksinäinen tai perheetön vanhus esitetään itsestään selvästi syrjäytyneenä. Tulkintani mukaan tämä vahvistaa familistisen diskurssin hegemoniaa aineistossa. ”Mallivanhus” on perheen ja läheisten hoivan ja tuen varassa toimeentuleva ja ilman julkisia palveluja selviytyvä. Perheettömälle vanhukselle ei tällaista positiivista kuvaa, johon kiinnittyä, ole lainkaan tarjolla vanhuspoliittisessa kielenkäytössä. Dykstra & Hagestad (2007) ovat todenneet saman lapsettomien vanhojen ihmisten osalta perhetutkimuksessa ja gerontologiassa.

Eksplisiittinen puhe omaisista ja perheiden mukaan ottaminen hoivan toimijoiksi toistui myös vanhustyön kehittämishankkeissa. Kehittämishankkeiden yleisin teema oli omaiset ja omaishoito, mikä merkitsi myös sitä että omaishoito esiintyi hanketeemana, jolle oli erityisen hyvä mahdollisuus saada monivuotista rahoitusta.

Kehittämishankkeissa epävirallista apua tarjoavien läheisten joukkoa kasvatettiin vertaisilla ja vapaaehtoisilla. Näiden epävirallisten toimijoiden yksinoikeudellisenä tehtävänä näytti olevan sosiaalisen elämän ylläpitäminen ja rinnalla kulkeminen. Hankekielellä siitä mahdollisuudesta, että julkisen hoivan toimijoilla olisi tässä jotakin työnjaollista tehtävää oli ikään kuin luovuttu tiukkoihin resursseihin viitaten.

Mitä tarkoitusta perheen luonnollistaminen sitten vanhuspoliittisessa kielenkäytössä palvelee? Toimivatko perhe ja läheiset perusluonteeltaan myönteisinä asioina positiivisena tapana ilmaista julkisen hoivan niukkuutta? Joka tapauksessa vanhuspoliittisessa strategiassa näyttää olevan mahdotonta kuvata niitä toimia, joita hoiva-ammattilaiset tekevät sellaisen vanhuksen luona, joille he ovat ainoita avun antajia. On selvää, että tämä olisi hallitsevan taloudellisen diskurssin sekä strategiadiskurssin vastaista. Strategian suunta ei hallitsevan diskurssin mukaan voi olla (kalliin) julkisen avun kohdistaminen hoivaa tarvitseville, vaan tämän avun ohjaaminen (edullisille) informaaleille toimijoille.

6.2 Vanhuspoliittiset asiakirjat hallinnan välineenä II: Julkisen hoivan häivyttäminen

Tässä tulosluvussa täsmennän sitä, miten vanhuspoliittisissa asiakirjoissa puhutaan ja vaietaan julkisesta, formaalista hoivasta ja sen tarpeesta. Tulosluku pohjautuu pääasiassa toiseen osajulkaisuun (II), jossa olen analysoinut vanhuspoliittista strategiadiskurssia hoivan näkökulmasta. Lisäksi esitän joitain tuloksia kolmannesta osajulkaisusta (III), sikäli kun ne koskevat julkisen hoivan häivyttämistä vanhustyön kehittämishanketoiminnassa. Viittaan myös lyhyesti neljännen osajulkaisun (IV) tuloksiin koskien hoivaa vanhuspolitiikkaa koskevissa tutkimuksissa.

Hoivasta puhuminen tai puhumatta jättäminen on vahvasti seurauksellista. Vanhuspoliittiset asiakirjat, vanhustyön kehittämishankeraportit ja vanhuspolitiikan tutkimukset tarjoavat monipuolisen aineiston hoivan käyttöyhteyksien ja niiden seuraamuksellisuuden analyysiin. Hoivasta vaikenemalla voidaan palvella tiettyjä tarkoituseriä, kuten visiota kustannuskeveästä tulevaisuudesta kunnan vanhuspalveluissa. Hoivaan viittaamalla puolestaan voidaan korostaa esimerkiksi kunnan säästöpainetta toisaalla, kun suuri osa budjetista joka tapauksessa tarvitaan kalliisiin ja välttämättömiin hoivapalveluihin väestön ikääntyessä.

Hoiva ei kuitenkaan kuulu vanhuspoliittisen strategiadiskurssin ydinsanastoon toisin kuin esimerkiksi aktiivinen vanheneminen. Hoivan asemasta strategioissa ja ohjelmissa esimerkiksi kehitetään, tuetaan, järjestetään, lisätään, edistetään ja tarjotaan asioita. Edellä mainitut teos sanat toistuvat kymmeniä kertoja kaikissa asiakirjoissa. Teos sanojen asiayhteyteen kuuluvat esimerkiksi itsenäinen asuminen, teknologian hyödyntäminen sekä neuvonta ja ohjaus. Yhteistä lau-

sumille, joissa ne esiintyvät on, että apua ja tukea tarjotaan toimintakykyisille ja toimijuudeltaan vahvoille ikäihmisille.

Hoivatyöhön liittyvien tehtävien nimeäminen sekä niiden organisoinnin ja työnjaon tarkastelu eivät myöskään kuulu strategiadiskurssiin. Samoin ulkopuolelle on rajattu formaalin hoivan ammattilaiset. Strategioissa elämään kuuluvat välttämättömyydet kuten puhtaus ja ravinnon saaminen hoituvat näkymättömissä, ja siten ikään kuin itseksensä. Näistä ratkaisuista johtuen myös asiakaslähtöisyys jää ohueksi. Myös asiakkailta piilotetaan siten se, mitä konkreettisia tehtäviä esimerkiksi kotihoidon työntekijän olisi mahdollista tehdä asiakkaan kotona asumisen tueksi.

Koska hoivatyön tekijöitä ei diskurssissa nosteta esiin, myös toinen tärkeä hoivan ulottuvuus, ammatilliseen hoivaan kuuluva vuorovaikutus ja välittäminen jätetään näkymättömäksi ja strategioiden ulkopuolelle. Vaikka hoivan tarvitsijan aktiivisuutta ja osallisuutta edistäviä toimenpiteitä korostetaan, tämä ei koske hoivasuhteen ja hoivatilanteiden vastavuoroisuutta edistäviä toimia. Kiinnostavasti kuitenkin kahdessa uusimmassa kunnan vanhuspoliittisessa ohjelmassa nostetaan esille välittämisen ulottuvuus vanhojen ihmisten hoivassa.

Kuten jo edellisessä tulosluvussa viittasin, strategiadiskurssi ja julkinen hoiva ovat hankalasti yhteen sovitettavissa. Strategian lähtökohtaisena oletuksena on kustannustehokkuuden vaatimus, ja siinä toimijat, kuten henkilöstö, esitetään välineellisinä resurssina strategian tavoitteisiin pääsemiseksi. Julkinen hoiva sen sijaan maksaa, sillä siinä tarvitaan ammattitaitoista, palkallista ihmistyövoimaa, tiloja ja välineitä. Hoivan viitekehyksessä hoivan osapuolet, hoivan antaja ja tarvitsija ovat toimijoita itsessään, eivätkä pelkkiä resursseja organisaation tavoitteiden saavuttamiseksi. Hoiva viittaa strategian näkökulmasta katsoen ikävästi riippuvuuteen ja vaivoihin. Strategian perusolemus on sen sodankäyntiin liittyvistä juurista johtuen miehinen, kun taas hoiva juontuu naisten tekemästä uusintavasta työstä. Vanhuspoliittisissa strategioissa ja ohjelmissa julkisesta hoivasta on näin ollen sanattomalla sopimuksella päätetty olla mahdollisimman hiljaa.

Julkinen palvelujärjestelmä oli kehittämisen kohteena joissain rahoitusta saaneissa vanhustyön kehittämishankkeissa. Kiinnostavasti myös joissain sellaisissa kehittämishankkeissa, jotka periaatteessa kohdistuivat viralliseen vanhuspalvelujärjestelmään, apuun ja hoivaan, pääroolissa olivatkin omaiset ja vapaaehtoiset joita haluttiin mukaan toimintaan. Informaalia hoivaa kutsutaan formaalin hoivan asettamien rajojen sisäpuolelle (ks. myös Zechner 2010).

Myös hoivaa on mahdollisuus tarkastella kielellisesti hoivadiskurssina, jonka sisällä on mahdollista puhua esimerkiksi riippuvuudesta, vastavuoroisista hoivasuhteista sekä intiimeistäkin hoivatarpeista ja niihin vastaamisesta. Näin tar-

kastellen voidaan todeta, että vanhuspoliittisessa kielenkäytössä hoivadiskurssi näyttää jääneen strategia- ja taloudellisuusdiskurssin jalkoihin. Diskurssien käytön seuraamuksellinen luonne on syytä nostaa esille tässäkin yhteydessä. Jos hoivasta ei voi puhua, sekä hoivaa tarvitsevien vanhojen ihmisten tarpeet että hoivatyöntekijöiden työ jäävät näkymättömiksi.

6.3 Omaisettomat hoivan tarvitsijat vanhuspoliittisen hallinnan kohteena

Tässä tulosluvussa käsittelemme virallisen hoivan avulla selviytyvien vanhojen ihmisten asemaa ja toimijuutta vanhuspoliittisen hallinnan kohteena. Luku perustuu eri osajulkaisujen (I-III) tuloksiin siitä, millaisena toimijoina omaisettomat vanhat ihmiset vanhuspoliittisissa asiakirjoissa ja kehittämishankkeissa tuotetaan, sekä neljänteen osajulkaisuun (IV), jossa analysoin ilman omaisia elävien vanhojen ihmisten haastatteluja. Kysyn osajulkaisussa (IV) millaisena omaisettomat vanhuksat tuottavat toimijuuttaan suhteessa vanhuspolitiikan kategorisointeihin, oletuksiin ja toivekuviin vanhoista ihmisistä.

Tutkimustulosten yhdistäminen näiden osajulkaisujen osalta tarjoaa kiinnostavan näkökulman virallisen hoivan avulla selviytyvien vanhojen ihmisten asemaan ja toimijuuteen. Kun omaisettomille hoivan tarvitsijoille tarjotaan vanhuspoliittisissa asiakirjoissa monella tavoin näkymätöntä toimijuutta tai syrjäytynyttä asemaa (osajulkaisut I-III), haastatteluaineiston rikkaus ja siitä välittyvä vahva ja aktiivinenkin toimijuus tuo rinnalle aivan toisenlaisen näkökulman (osajulkaisu IV). Haastatellut omaisettomat vanhat ihmiset identifioituivat joihinkin vanhuspolitiikassa esitettyihin kategorioihin ja vastustivat kuulumistaan joihinkin.

Omaisettomille hoivan tarvitsijoille toiseutettua asemaa vanhuspolitiikassa tuottaa ensinnäkin yhteiskunnallisen kiinnostuksen suuntautuminen toisaalle. Tämä käytännössä näkyy muun muassa formaalin hoivan kehittämistyöhön suunnatun rahoituksen niukkuutena suhteessa esimerkiksi omaishoidon kehittämiseen. Kun hanketoiminnasta ei juuri ole apua julkisen hoivan kehittämisessä, tämä työ jää kuntien virkamiesten ja hoivan ammattilaisten vastuulle. Kysynkin kolmannessa osajulkaisussa (III), olisiko kuva julkisesta vanhustenhoidosta parempi, jos suurempi osa kiinnostuksesta ja hankerahoituksesta olisi kohdistettu tänne?

Virallisen hoivan avulla selviytyville rakensi toiseutettua asemaa myös heidän miltei totaalinen näkymättömyytensä vanhuspoliittisissa asiakirjoissa, mitä perheen luonnollistaminen vahvisti. Vanhuslukijan oli mahdollista löytää itsensä

asiakirjoissa esitetyistä kategorioista ja toimija-aseamista, ja muokata itseään niiden suuntaan. Hiljaisuus ei siten merkinnyt, etteivät omaisettomat hoivan tarvitsijat olisi hallinnan kohteena lainkaan. Omaisettomille hoivan tarvitsijoille oli tarjolla lähinnä syrjäytyneen kategoria ja toimijapaikka, jossa odotukset toimijuudelle eivät olleet suuret. Myöskään kehittämishanketeksteissä omaisettomat hoivan tarvitsijat eivät esiintyneet toimijoina juuri lainkaan. Tarjolla oli kuitenkin syrjäytymistä ehkäisevää toimintaa, jossa osallistujalle samalla tarjoutui syrjäytyneen tai ainakin syrjäytymisriskissä olevan toimija-asema.

Haastatellut omaisettomat vanhat ihmiset esittivät kuitenkin itsensä resurssiensä puitteissa varsin aktiivisina toimijoina. Julkisilla vanhuspalveluilla kuljetuksineen ja verkostoineen oli tässä aktiivisuudessa suuri osuus. He myös tuottivat itsensä omillaan ehdoillaan ja omien voimiensa mukaisesti toimivina jopa erityisen itsenäisinä ja vastuunsa kantavina toimijoina. Oli pakko olla itsenäinen kun sukulaisia ei ollut. Palvelujärjestelmän tukea haluttiin nimenomaan juuri itsenäisen elämän mahdollistamiseksi. Sen sijaan haastatellut asettuivat vahvasti vastustamaan kuulumistaan ”laitosvanhuksen” kategoriaan ainakin osittain juuri edellä mainitun laitoshoidon huonon julkisuuskuvan takia, johon he viittasivat aineistossa useasti.

Myös syrjäytyneisyyteen viittaaminen asiakirja-aineistossa pelkästään lähiverkoston puuttumisen perusteella voidaan tulkita toiseuttamisena. Perhesuhteidensa osalta omaisettomat haastatellut tuottivatkin itselleen ns. poikkeavan kategoriaa (Juhila 2012, 212) viittaamalla esimerkiksi olevansa ”köyhä kun ei sukulaisia ole”. Merkityksellistä kuitenkin oli, että tämä poikkeavuus ei yleistynyt koskemaan muuta elämää, eivätkä he tuottaneet itseään mitenkään syrjässä olevina vaan päinvastoin eri tavoin sosiaalisina toimijoina. He esittivät itsensä omaisettomuudestaan huolimatta perheensä ja yhteisönsä jäsenenä, jossa he toimivat omista lähtökohdistaan käsin. Myös näkymättömyys ja syrjäyttäminen olivat kuitenkin tulleet haastatelluille tutuiksi, mutta tämä liittyi ikääntymiseen yleisesti. Kokemus oli, että hyvin iäkästä ihmistä ei vanhenemisen takia otettu enää samalla tavalla todesta kuin nuorempana.

Vanhuspoliittisten asiakirjojen taloudellisuuspuhe tuotti julkisen hoivan varassa selviytyville hankalaa asemaa ”kulueränä”, johon julkisia resursseja joudutaan kohdistamaan. Siinä mielessä taloushuoli oli aineistoille yhteistä, että siinä missä vanhuspoliittiset strategiat huolehtivat kunnan taloudesta ja tehokkaasta palvelutuotannosta, haastatellut huolehtivat palveluiden liian suurista maksuista.

Julkisen hoivan avulla selviytyvien aseman ja toimijuuden kannalta olennaista on, millaista hoivaa heidän on mahdollista saada. Haastateltujen omaisettomien toiveissa korostui luottamuksellinen hoitosuhde, mitä ei aina ollut kuitenkaan

ollut tarjolla. Kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa painottui kuitenkin hoivan häivyttäminen ja esittäminen palveluna sekä näiden palveluiden pilkkominen ja osittaminen. Näissä ratkaisuissa välittämiseen ja luottamukselliseen vuorovaikutussuhteeseen perustuvalla hoivalla ei juuri ollut jalansijaa. Kuitenkin kahdessa uudemmassa kunnan vanhuspoliittisessa ohjelmassa välittäminen, jopa rakkaus, oli auki kirjoitettuna mukana. Tämä antaa toiveita vanhuspoliittisen diskurssin muutoksesta.

Muutos olisi tervetullut, sillä juuri formaalin, ammatillisen hoivan avulla omaiseton toimintakykyään menettänyt hoivan tarvitsija voi saavuttaa ihmisarvoisen elämän ja toteuttaa toimijuuttaan. Nyt kuitenkin sama näkymättömyys, joka kautta aikojen on luonnehtinut naisten kotona tekemää hoivatyötä, luonnehtii 2000-luvun hallitsevissa vanhuspoliittisissa diskursseissa hoiva-ammattilaisten työtä. Kysynkin, missä siitä voi puhua, jos ei vanhuspoliittisissa asiakirjoissa, teksteissä jotka koskevat vanhojen ihmisten palveluiden järjestämistä.

Vanhuspoliittiset asiakirjat ovat ottaneet hallinnan kohteeksi ikääntyneen väestön ja heidän hyväkseen toimivat viralliset ja epäviralliset toimijat. Ne luovat toimijuuden paikkoja ja mahdollisuuksia, ja organisoivat toimijoiden välisiä hallinta- ja muita suhteita vanhustyön kentillä. Haastatellut eivät kuitenkaan näyttäneet tunnevan vanhuspoliittista diskurssia juurikaan. Sen sijaan he vetosivat omiin tuntemuksiinsa ja kokemuksiinsa sekä julkisuuspuheeseen, johon toki myös nämä politiikka-asiakirjojen diskurssit välittyvät. Omaisettomana eläminen ei ollut sellainen kysymys, joka olisi tuottanut esimerkiksi syrjäytyneen identiteettiä. Päinvastoin, näille vielä suhteellisen paljon toimintakykyä omaaville vanhoille ihmisille omaisettomuus näyttäytyi korostettuna itselle asetettuna itsenäisyyden vaatimuksena.

7 Lopuksi

7.1 Keskeiset johtopäätökset

Institutionaalisen hallinnan kohteena oleminen kuvastaa tutkimuksessani sitä asemaa, mikä vanhuspoliittisten asiakirjojen institutionaalisten diskurssien kautta tarjoutuu vanhoille ihmisille. Omaisttomien hoivan tarvitsijoiden osalta tämä asema on moninkertaisesti toiseutettu johtuen perhepuheen luonnollistetusta asemasta, hoivapuheen puuttumisesta sekä syrjäytyneisyyden oletuksista silloin kun vanhus on omaiseton.

Tätä toiseutettua asemaa asettuu tutkimuksessani kuitenkin vastustamaan virallisen avun varassa selviytyvien vanhojen ihmisten haastattelupuheessa rakentuva toimijuus, jonka voidaan tässä yhteydessä ymmärtää lähestyvän vapauden ja hallinnan suhdetta tai kamppailua (Miller & Rose 2010, 310). Nimenomaan vapautta voi ajatella ilmentävän sen haastatteluaineiston toimijuuspuheen, joka sallii ilman omaisia elämisen julkisten palveluiden avulla, ilman että se vaikuttaa toimijuuden kokemuksiin muilla elämänalueilla. Yhteiskunnalliset perheen ja omaisten merkitystä korostavat diskurssit eivät tällöin ole ulottuneet tätä toimijuutta rajaamaan.

Tutkimani vanhuspoliittiset asiakirjat, kuntien vanhuspoliittiset strategiat ja kehittämishankeraportit ovat täyttäneet tehtävänsä vanhushoivapolitiikan suunnanmuutoksessa hyvin. Oikein ja hyvin, institutionaalisen diskurssinsa mukaisesti kirjoitettuna ne ovat toistaneet ja operationalisoineet valtakunnallisia linjauksia ja suosituksia kuntapalveluihin. Uuden julkisjohtamisen hengessä ne ovat kääntäneet suomalaista vanhuspolitiikkaa ja sen ohjaamia käytäntöjä taloudellisen orientaation kielelle ja sen toimintalogiikan alle. Kun tämän tutkimuksen tuloksia tarkastellaan hyvinvointivaltion toiminnan ja vahvuuden kannalta, voidaan todeta, että kuntien vanhuspolitiikkaa ohjaavista asiakirjoista hyvinvointivaltion perusajatus on pahasti hukassa (vrt. Hellman ym. 2017).

Tämän tutkimuksen antina näen vaihtoehdoisen näkemyksen tuottamisen vanhushoivapolitiikan ja vanhustyön kehittämiseksi. Tuon esille, että uudistaessaan vanhustyötä nämä asiakirjat ovat ottaneet hallinnan kohteeksi hoivan ja sen toimijat, häivyttäneet hoivan alkuperäisen eetoksen, ja tyypistäneet sen helposti

ositettaviksi palveluiksi. Osoitan, että asiakirjojen toimijuuden paikoissa vahvin asema on niillä vanhoilla ihmisillä, jotka saavat apua läheisiltään, sekä läheisiltään huolehtivilla. Tuon esille, että virallisen hoivan avulla selviytyvien asema ja toimijuus vanhuspoliittisessa diskurssissa on tunnistamaton ja marginaaliin jätetty.

7.2 Eettiset kysymykset

Tutkimuksen tekemiseen liittyy monenlaisia eettistä pohdintaa vaativia tilanteita. Tässä tutkimuksessa yksi sellainen haaste oli haastateltavien omaistomien hoidon tarvitsijoiden kohtaaminen tavalla, joka vahvistaa heidän toimijuuttaan, eikä marginalisoi. Tehtävä osoittautui niin haasteelliseksi, että tein lopulta paljon vähemmän haastatteluja kuin oli alun perin ajatellut. Toin esille haastattelupyynnökseni, että etsin haastateltavakseni vanhoja ihmisiä, jotka ”selviytyvät itsenäisesti ja palveluiden tuella”. Kuitenkin haastateltavani, jotka olivat samassa ryhmätoiminnassa mukana, alkoivat nopeasti itse jakaa toisiaan niihin joilla ”oli lapsia tai muita hyvin läheisiä ja niihin joilla ei ollut ketään”. Koin aloittelevana tutkijana tämän potentiaalisten haastateltavieni ryhmittelyn ja itsekategorisoinnin suorastaan ahdistavaksi, olihan kategorisoinnin aihe kovin sensitiivinen ja vastoin pyrkimystäni. Lopetin aktiivisen haastateltavien etsinnän lyhyeen. Olen käsitellyt tätä kategorisoinnin problematiikkaa osajulkaisussa IV.

Pystyin hyödyntämään myös nämä arvokkaat itse tekemäni haastattelut, kun sain niiden rinnalle valmiin haastatteluaineiston. Valmiin haastatteluaineiston haasteena on, että se ei kuitenkaan yleensä täydellisesti sovellu toisen tutkimuksen tutkimuskysymyksiin. Tässä tapauksessa valmis haastatteluaineisto koostui myös suhteellisten hyväkuntoisten vaikkakin hyvin iäkkäiden ihmisten haastatteluista, mikä on tärkeää muistaa tuloksia pohdittaessa.

Tutkijan ennakoasenteet, taidot, tavat katsoa, kuunnella ja tulkita vaikuttavat siihen, millaiseksi tutkimuskohde hahmottuu. Tutkimusraporttia kirjoittaessani olen reflektoinut tekstiin upottamiani oletuksia ja miettinyt, millaisen kuvan vanhoista ihmisistä tutkimusraportti tuottaa (Jyrkämä 2006, 14). Tämän reflektoinnin pohjalta olen myös valinnut tutkimuksessani käyttämiäni ilmaisuja. Olen pyrkinyt välittämään vanhuskuvaa, joka on samaan aikaan haavoittuva ja toimijuuden mahdollisuuksia sisältävä. Tämä kuva myös vastaa parhaiten omaa arki-kokemustani vanhoista hoivaa tarvitsevista ihmisistä.

Tutkimuksen eettisyyteen liittyy myös se, millaisen position tutkija ottaa suhteessa tutkimusaineistoonsa ja miten hän positionsa ja sitoumuksensa reflektoi.

Kriittinen positio etnografisessa tutkimuksessa ja puolestapuhujan positio diskurssianalyysissä ovat tietoisia valintoja, jotka on perusteltava huolellisesti. Niitä ei tule välttää silloin kun niille on perusteet olemassa – myös tämä on tutkimuseettinen valinta (Thomas Jim 1993).

On suuri eettinen kysymys, miten haavoittuvassa asemassa olevista vanhoista ihmisistä huolehditaan hyvinvointivaltiossa. Tutkimukseni lähtökohdat kiinnittyvät perimmiltään tähän kysymykseen. Hoivassa risteilevät moninaiset eettiset orientaatiot ja hankalakin moraaliset kysymykset. Uuden julkisjohtamisen ideologian korvatessa hoivaa, nämä kysymykset pyritään ohittamaan (ks. af Ursin & Vartola 2015). Sikäli myös hoivan nostamista esille yhteiskunnallisena kysymyksenä voidaan pitää eettisenä valintana.

7.3 Haasteet tulevalle tutkimukselle

Toimijuusajattelun saatua jalansijaa suomalaisessa gerontologisessa tutkimuksessa on nostettu esille, miten monet vanhustyön rutiinit ja toimintamallit eivät oleta asiakkaalta toimijuutta, vaan määrittelevät asiakkaan hoidon kohteena. Se mikä edelleen puuttuu (ks. kuitenkin esim. Eskelinen 2017), on tämän tarkastelun ulottaminen kielen käyttöön ja erityisesti erilaisiin teksteihin, lomakkeisiin, mittareihin ja tietojärjestelmiin, joita hoivatyössä käytetään paljon. Yhtälailla näiden kohdalla olisi kysyttävä esimerkiksi, minkälaista ymmärrystä niissä käytetyt käsitteet tuottavat hoivatyön luonteesta, mitä ne olettavat palvelun käyttäjän ja hoivatyöntekijän toimijuudesta, olettavatko ne omaisen olemassaolon ja millaista hoivaa ne edesauttavat. Diskurssianalyysin ohella juuri institutionaalinen etnografia voisi antaa tähän työhön oikeat välineet.

Institutionaalisen etnografian koko tulkintavoiman käyttämiseksi myös tätä tutkimusta pitäisi jatkaa analysoimalla asiakirjojen ohjaavaa voimaa arjen käytännöissä. Hallintakäytäntöjen kattava analyysi edellyttäisi laajempaa analyysiä kuin pelkkä vanhuspoliittisten asiakirjojen analysointi. Millaisia kirjallisia ohjeistuksia, malleja, lomakkeita, mittareita vanhuspolitiikan strategisten valintojen pohjalta on luotu, ja miten ne ohjaavat ja jäsentävät työntekijöiden työtä ja suhdetta omaisettomiin hoivan tarvitsijoihin arjen käytännöissä, palvelujärjestelmän toimijoiden ja asiakkaiden kohtaamisissa? Miten omaisettomat hoivan tarvitsijat tulevat kohdatuiksi näiden mittareiden kautta? Vaikka hallintasuhteet ovat olemassa teksteissä, on tutkijan tehtävä kertoa ne todeksi ja osoittaa miten ne toimivat (Rankin 2017, 3). Tämän tutkimuksen osalta tämä vaihe jää jatkotutkimushaasteeksi tuleville institutionaalisen etnografian soveltajille.

Jos managerististen toimintamallien vaihtoehtoja käytännön vanhustyössä halutaan edistää, niitä tulee tutkia ja kehittää. Olisiko näitä vaihtoehtoja mahdollista löytää uudelleen ja kehittää nykyisistä ja aiemmin käytössä olleista toimintatavoista sekä lisäämällä hoiva-ammattilaisten valtaa omaa työhönsä? Margaret Stacey:ä (1984) mukaillen, on pidettävä pää kylmänä ja nähtävä, mikä on erilaisen hallinnollisten tuulahdusten ja taloudellisen orientaation ylivallan mukanaan tuomaa, ja missä asiakkaiden ja erityisesti omaisettomien hoivan tarvitsijoiden tarpeet tulevat aidosti kohdatuiksi. Tämä ei ole helppoa hallitsevien taloudellisten diskurssien ohjatessa ajattelua mutta se on mahdollista. (Ks. myös Rankin 2009.)

Samoin tarvitaan tutkimusta jossa hauraiden toimijoiden ääni tulee esille. Ollisi myös kehitettävä lisää tutkimusmenetelmiä, joiden avulla tämä ääni kuuluisi ilman valmiita kategorisointeja. Ihmiset, jotka eivät pysty itse vastaamaan esimerkiksi kyselyihin, jäävät liian usein numeroiksi, ei-toimijoiksi, tai kokonaan tutkimuksen kiinnostuksen ulkopuolelle. Minkälainen rooli hoiva-ammattilaisilla voisi olla heidän puolestapuhujinaan tutkimuksessa? Millaista toimijuus on siinä vaiheessa, kun arki sujuu formaalin hoivan varassa? Millainen formaali hoiva parhaiten tukee haurasta toimijaa? Näihin kysymyksiin vastaamisessa on vielä tulevilla tutkimuksilla tehtävää.

Keskeinen empirinen kysymys, johon tämä tutkimus ei vielä pysty kattavasti vastaamaan on: Millaista hoivaa omaisettomat hoivan tarvitsijat saavat, ja onko heidän saamansa apu lähimainkaan riittävää? Se, että omaisettomien hoivan tarvitsijoiden tarpeista huolehtiminen tapahtuu vailla vanhuspoliittista kiinnostavuutta ja näkyvyyttä, ei tarkoita sitä etteikö sitä tapahtuisi. Mutta kun nekin joilla on omaisia jäävät vaille riittävää ja asianmukaista hoivaa (ks. Van Aerschot 2014, 134-136), miten on omaisettomien hoivan tarvitsijoiden laita, erityisesti siinä vaiheessa kun toimintakyky on jo hyvin heikko? Tähän toivon jatkotutkimuksen paneutuvan.

7.4 Haasteet käytännön toiminnalle

Miten sitten omaisettomiin hoivan tarvitsijoihin tulisi suhtautua vanhushoivapolitiikassa ja palvelujärjestelmän käyttäjinä? Koska kriittisen tutkimuksen tehtävänä on esittää vaihtoehtoisia ratkaisuja niille ongelmille, joita tutkimuksessa on nostettu esille (esim. Thomas Jim 1993), otan tutkimukseni lopuksi vapauden nostaa esille tutkimukseni myötä nousseita kehittämisohdotuksiani.

Omaisettomien hoivan tarvitsijoiden näkökulmasta katsottuna hyvinvointi-
valtioajattelu nousee mitä suurempaan arvoonsa. Julkisen vallan vastuu, yhteisöl-
lisuus, tasa-arvo ja universaalit palvelut nousevat tärkeiksi arvoiksi. Koska toi-
mintakäytäntöjä muutetaan kielen kautta, julkisen hoivan näkyväksi kirjoittami-
nen vanhuspolitiikan ohjausasiakirjoihin olisi hyvä lähtökohta. Tällöin myös
ammattilliset hoivatyöntekijät löytäisivät niistä itsensä, asiakkaansa ja työnsä aito-
ja elementtejä, ja voisivat paremmin sitoutua niihin. Uutena avauksena tähän
suuntaan on esitetty hoivasivistyksen käsitettä (Aaltonen ym. 2016), jonka kautta
kansalaisille ja päätöksentekijöille on mahdollista avata hoivaa ja siihen liittyvää
tietoa, taitoa ja valtaa sekä arvoja ja intressikysymyksiä.

Strategia-ajattelun karikoita julkisten organisaatioiden johtamisessa tulisi niin-
ikään edelleen pohtia huolellisesti. Strategian näkeminen käytäntönä, johon
kaikki osallistuvat, tarjoaa perinteistä strategianäkemyistä paremmat edellytykset
myös hoiva-ammattilaisten äänen kuulumiselle. Strategiadiskurssin ohjatessa ja
raamittaessa myös ammattilaisten ajattelua voidaan kuitenkin kysyä kuuluuko
tämä ääni silloinkaan? Entä minkälaisessa strategiassa kuuluu virallisen hoivan
varassa selviytyvien vanhojen ihmisten oma ääni?

Virallisen hoivan varassa selviytyviä eivät niinkään palvele ositetut ja tuotteis-
tetut vanhuspalvelut, kuin pitkäkestoiset luottamuksen kehittymisen ja välittämi-
sen mahdollistavat hoivasuhteet. Keskeinen kysymys omaisettomien vanhojen
ihmisten kannalta on, onko julkinen hoiva välittämisenä mahdollista. Pohjois-
maisten hoivatutkijoiden vastaus on kyllä. Myös oman kokemukseni sekä tämän
tutkimuksen lyhyen kenttätyöni perusteella vastaus on kyllä. Jotta tämä ydinasia
ei jää näkymättömäksi, siihen tarvitaan kuitenkin lupa ja mahdollisuus. Olisi
tunnustettava, että vanhustyön ja hoivan inhimillistä eetosta ei tavoiteta manage-
rialistisilla käytännöillä. On myös syytä ottaa huomioon useiden tutkijoiden joh-
topäätös, että kaikesta pontevasta tehostamisretoriikasta huolimatta manageria-
listisilla malleilla ei ole näyttöä positiivisista vaikutuksista edes toiminnan tehos-
tumiseen (Yliaska 2014; af Ursin & Vartola 2015).

Välineitä hoivatyöntekijöiden ammatillisen osaamisen ja eettisesti kestäväen
toimintatavan huomioon ottaviin työn organisointitapoihin on olemassa. Myös
osana uutta julkisjohtamista on kehitetty esimerkiksi työntekijöiden itseohjautu-
vuuteen perustuvia malleja, joissa hoivatyö on mahdollista perustaa asiakkaan
tuntemiseen ja luottamukseen ulkoa ohjaavien tekijöiden asemasta. Näitä malleja
on hoivatutkimuksen piirissä kritisoitu siitä, että ne vain siirtävät resurssivajeen
hoivatyöntekijöiden vastuulle, ja tarjoavat hoivatyöntekijöille sellaista toimijuutta
jota he eivät välttämättä halua ottaa (Dahl 2012, 151; Olakivi 2018). Kysyn kui-
tenkin, voisiko tämäntyyppinen johtamisparadigman muutos viisaasti toteutet-

tuna tarjota mahdollisuuden sekä asiakkaiden että työntekijöiden näkemykset aidommin huomioivaan toimintaan vanhuspalveluissa.

Tuon esille, että omaishoidon voimakas korostaminen, jonka tulkitsen pohjimmiltaan juontuvan uuden julkisjohtamisen mukanaan kantamista taloudellisista intresseistä, luo toiseuttavaa asemaa virallisen hoivan avulla selviytyville vanhoille ihmisille. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että näkisin omaishoidon lähtökohtaisesti tai tämän tutkimuksen tulosten valossa huonona yksilöllisenä tai yhteiskunnallisena ratkaisuna. Yhteiskunnallisessa keskustelussa ja etenkin vanhuspolitiikan ohjausasiakirjoissa olisi kuitenkin tärkeää pitää mielessä läheisavun mahdollisuuksien epätasainen jakaantuminen sekä palkattoman ja palkallisen työn välinen ero.

Omaisettomista hoivan tarvitsijoista on tarpeetonta luoda erityisryhmää ja kategoriaa, sillä vaarana on, että siitä tulisi marginalisoiva. On varottava leimaa-
masta julkisten hoivapalveluiden käyttäjiä itsestään selvästi syrjäytyneinä, edes sosiaalisten suhteiden ollessa vähäisiä. Koska omaisilla on luonnollistettu asema vanhuspolitiikassa, voidaan kuitenkin kysyä, onko omaisettomien hoivan tarvitsijoiden kohdalla kyse yhteiskunnallisten rakenteiden ja käytäntöjen luomasta jopa *syrjäytetystä* asemasta. Jos kyse on syrjäytetystä asemasta, parhaana syrjäytymisen vastaisena lääkkeenä toimivat edelleen samansuuntaiset yhteiskunnalliset uudistukset, jotka on jo kerran toteutettu hyvinvointivaltion universaalien palveluiden muodossa.

8 Kiitokset

Lausun aluksi kauneimmat kiitokseni väitöskirjani ohjaajille dosentti Lea Henrikssonille ja dosentti Kirsi Lumme-Sandtille. Lea suostui ottamaan oppiinsa uutta tutkimusotetta etsivän ja epäröivän hoitotieteilijän, jonka uusi tie oli vasta hakusessa. Käännös ymmärtävää ja kriittistä tutkimusotetta soveltavaksi tutkijaksi ei ole ollut pieni käännös. Se tuskin olisi ollut edes mahdollinen, jos en olisi löytänyt niin monin tavoin taitavaa ja viisasta ohjaajaa kuin Lea. Sydämellinen kiitos Lea!

Kiitän lämpimästi Kirsiä, joka otti päävastuun ohjauksesta työn loppuvuosi-
na. Tavoitteemme on ollut selvä ja yhteistyömme uskomattoman mutkatonta alusta asti. Ilman Kirsin asiantuntemusta sekä kaikkea sitä käytännöllistä ja päämäärätietoista apua, jonka Kirsilta sain, tämä väitöskirja olisi tuskin valmistunut. Valtavan suuret kiitokset Kirsi!

Esitän parhaimmat kiitokseni professori Marjaana Seppäselle lupautumisesta vastaväittäjäkseni sekä työni esitarkastajille professori Sari Rissaselle ja dosentti Anni Vilkolle huolellisesta paneutumisesta työhöni ja arvokkaista kommentteista.

Erityisen lämpimät kiitokseni kuuluvat tutkimukseni haastatelluille, joista kaksi sain itse kohdata. Nämä kohtaamiset olivat tutkimukseni huippuhetkiä.

Väitöskirjani seurantaryhmän jäsenten dosentti Päivi Topon ja FT Tapio Kirsin viisaus ja asiantuntemus olivat suureksi hyödyksi alkuvaiheessa, kun tutkimussuunnitelmaa ja käsitteellisiä valintoja täsmennettiin. Kiitän Päiviä erityisesti eettisistä pohdinnoista toimijuuden huomioimisessa. Tapiota kiitän neuvoista omaisen käsitteen käytössä. Olen muistanut nämä keskustelumme viime metreille saakka.

Minulla on ollut ilo osallistua tutkimukseni aikana useampaan jatko-opiskelijoiden ryhmään, joista on ollut suuri tuki väitöskirjalleni. Lea Henrikssonin Tampereen yliopistossa Rekrytoinnin Poliitikka-tutkimushankkeen ympärille kokoama jatko-opiskelijoiden ryhmä oli niistä ensimmäinen ja tärkein. Kiitän lämpimästi kaikkia ryhmäläisiä ja erityisesti Päivi Achtéa, Suvi Niemistä ja Raija Pyykköä ajatuksia tuulettaneista antoisista tutkimuskeskusteluista.

Sosiaali- ja terveystieteiden jatko-opiskelijoiden SOTEPO-seminaarit ovat tarjonneet laaja-alaista näkemystä sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuksen kysymyksiin. Kiitän professori emeritus Juhani Lehtoa ja professori Juho Saarta sekä kaikkia SOTEPO-seminaarilaisia näistä näköaloista ja käsikirjoitusteni kommentoinnista.

Sain myös halutessani ja ehtiessäni osallistua gerontologian jatko-opiskelijoiden seminaareihin Tampereen yliopistossa. Sosiaalipolitiikan päivillä kokoontunut Hoivan tutkimuksen ryhmä on myös tarjonnut tilaisuuden vaihtaa ajatuksia samoista asioista kiinnostuneiden tutkijoiden kesken. Kiitokseni näistä mahdollisuuksista.

Väitöskirjahankkeeni lähti liikkeelle Tuusulan vuosinani, ja kiitänkin työparejani Tinaa ja Terhiä antoisista lähtötilanteen keskusteluista kanssanne. Kiitän työtovereitani huikean yhteisöllisessä Roihuvuodessa. Esimieheni Maritta ja Mari ansaitsevat lämpimät kiitokset myönteisestä suhtautumisesta opintovapaisiini ja jatko-opintoihini. Kiitän Harrietia, Päivikkiä, Raijaa, Leaa, Annelia, Maij-Lisia, Katjaa ja Maria sekä muita esimieskollegoitani siitä iloisesta yhdessä tekemisen meiningistä, joka on auttanut minua jaksamaan myös tutkimukseni parissa.

Aivan erityisesti kiitän ystävääni YTM Saila Sormusta, joka on toiminut useiden käsikirjoitusteni lukijana ja asiantuntevana kommentoijana. Kiitän Sailaa samoin kuin muita entisiä työtovereita ja ystäviä Outia, Tiinaa, Eijaa, Teijaa ja Anjaa myös vapaamuotoisemmista kohtaamisista ja tuesta. Ystävääni Tuijaa kiitän kävelylenkeistä ja keskusteluista, jotka ovat ylläpitäneet terveyttäni.

Pisimmän opintovapaani mahdollisti aikuiskoulutustuki, josta kiitos Koulutusrahastolle. Kiitän tutkimukseni rahoituksesta myös Lea Henrikssonina, jonka tutkimushankkeista sain rahoitusta työn alkuvaiheessa. Tutkimustani ovat rahoittaneet myös Ikääntyminen, hyvinvointi ja teknologia –tutkijakoulu ja Tampereen yliopisto.

Viimeisimpänä muttei vähäisimpänä kiitän omaa rakasta perhettäni. Puolisoni Jarmon kannustus ei ole ollut vain sanoja, vaan erityisesti tekoja, kuten kotitöiden tekemistä, Excel-tukea ja englannin kielen käännösapua. Kiitos kaikesta avustasi Jarmo! Muista nyt vallata enemmän tilaa omalle projektillesi.

Tutkimusvuosiini sijoittuu pursuava vaihe lapsiperhe-elämääme iloineen, huolineen, retkineen, harrastuksineen, kuljetuksineen, läksyineen ja koirineen, mistä elämälle suurin kiitos! Tänä aikana päiväkotikokkeistamme on kasvanut fiksuja nuoria. Kiitos kärsivällisyydestänne äidin ikuisille opinnoille Tuike ja Pekka!

Näiden vuosien kuluessa olen myös saattanut molemmat vanhempani vanhustalveluiden piiriin ja rakkaan isäni jo hautaan asti. Kiitän vanhempiani mah-

dollisuudesta keskittyä tutkimukseeni. Se on viime vuosina merkinnyt rakkaalle äidilleni yhtä syytä monista, joiden vuoksi en ole aina ehtinyt hänen luokseen. Onneksi myös arvokkaita yhdessäolon hetkiä on ollut paljon.

Omistan väitöskirjani isäni muistolle.

Helsingissä 1.7.2018

Päivi Ahosola

9 Lähteet

- Aaltonen Tarja, Henriksson Lea, Karttunen Aija, Kivimäki Riikka, Palukka Hannele, Silvennoinen-Nuora Leena, Tiilikka Tiina & Valokivi Heli (2009) Toimijat vanhusten hyvinvointipalveluja ohjaavissa kehittämissuunnitelmissä. *Kunnallistieteellinen Aikakauskirja* 37(3), 336-351.
- Aaltonen Tarja, Henriksson Lea, Tiilikka Tiina, Valokivi Heli & Zechner Minna (2016) Hoivasivistystä etsimässä – omaishoivan rajapinta mielipidekirjoituksissa. *Aikuiskasvatus* 36(3), 195-209.
- Abel Emily K & Nelson Margaret K (1990) *Circles of Care: An Introductory Essay*. Kirjassa: *Circles of Care*, toim. Abel Emily K & Nelson Margaret K, 4-34. New York: State University of New York.
- Alastalo Marja (1993) Sosiologiaa naisille? Dorothy Smithin feministisestä sosiologiasta. Pro gradu-tutkielma. Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos. Tampereen yliopisto.
- Alastalo Marja & Åkerman Maria (2011) Tietokäytännöt ja hallinnan politiikka. Kirjassa: *Tieto hallinnassa. Tietokäytännöt suomalaisessa yhteiskunnassa*, toim. Alastalo & Åkerman, 17-38. Tampere: Vastapaino.
- Alasuutari Pertti (1996) *Toinen tasavalta: Suomi 1946-1994*. Tampere: Vastapaino.
- Alasuutari Pertti & Lampinen Marjaana (2006) OECD ja suomalaisen projektiyhteiskunnan synty. Kirjassa: *Projektiyhteiskunnan käänköpuolia*, toim. Rantala Kati & Sulkunen Pekka, 56-68. Helsinki: Gaudeamus.
- Allen Davina & Pilnick Alison (2005) Making connections: healthcare as a case study in the social organisation of work. *Sociology of Health & Illness* 27(6), 683-700.
- Andersson Sirpa (2007) *Kahdestaan kotona: tutkimus vanhoista pariskunnista*. Helsinki: Stakes.
- Anttonen Anneli (2009) Hoivan yhteiskunnallistuminen ja politisoituminen. Kirjassa: *Hoiva – Tutkimus, politiikka ja arki*, toim. Anttonen Anneli, Valokivi Heli & Zechner Minna, 54-98. Tampere: Vastapaino.

- Anttonen Anneli & Häikiö Liisa (2011) From social citizenship to active citizenship? Tensions between policies and practices in Finnish elderly care. Kirjassa: Participation, Responsibility and Choice, toim. Newman Janet & Tonkens Evelien, 67-85. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Anttonen Anneli & Sointu Liina (2006) Hoivapolitiikka muutoksessa. Julkinen vastuu pienten lasten ja ikääntyneiden hoivasta 12:ssa Euroopan maassa. Hyvinvointivaltion rajat –hanke. Helsinki: Stakes.
- Anttonen Anneli & Zechner Minna (2009) Tutkimuksen lähestymistapoja hoiwaan. Kirjassa: Hoiva – Tutkimus, politiikka ja arki, toim. Anttonen Anneli, Valokivi Heli & Zechner Minna, 16-53. Tampere: Vastapaino.
- Aronson Jane (2002) Elderly people's accounts of home care rationing: missing voices in long-term care policy debates. *Aging & Society* 22(4), 399-418.
- Berger Peter L. & Luckmann Thomas (1966/2005) Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Suomentanut Raiskila Vesa. Helsinki: Gaudeamus.
- Blomgren Jenni, Martikainen Pekka, Martelin Tuija & Koskinen Seppo (2006) Ikääntyvien saama epävirallinen ja virallinen apu Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 71(2), 167-178.
- Bonsang Eric (2009) Does informal care from children to their elderly parents substitute for formal care in Europe? *Journal of Health Economics* 28(1), 143-154.
- Burau Viola, Theobald Hildegard & Blank Robert H (2007) Governing Home Care. A Cross-National Comparison. *Globalization and Welfare*. UK: Edward Elgar Publishing.
- Burau Viola, Zechner Minna, Dahl Hanne Marlene & Ranci Constanzo (2016) The Political Construction of Elderly Care Markets: Comparing Denmark, Finland and Italy. *Social Policy & Administration* (Early view 1.3.2016), Wiley. doi:10.1111/spol.12198
- Campbell Marie (2003) Dorothy Smith and Knowing the World We Live In. *The Journal of Sociology & Social Welfare* 30(1), 3-22.
- Campbell Marie & Gregor Frances (2004) Mapping Social Relations. A Primer in Doing Institutional Ethnography. Lanham: AltaMiraPress.
- Campbell Marie (2016) Intersectionality, Policy-Oriented Research and the Social Relations of Knowing. *Gender, Work & Organization* 23(3), 248-260.
- Christensen Karen (2008) Social Capital in Public Home Care Services. Kirjassa: Care Work in Crisis. Reclaiming the Nordic Ethos of Care, toim. Wrede Sirpa, Henriksson Lea, Host Håkon, Johansson Stina & Dybbroe Betina, 248-271. Malmö: Studentlitteratur.
- Clarke John & Newman Janet (1997) *The Managerial State*. London: Sage.

- Dahl Hanne Marlene (2012) *Who Can Be Against Quality? A New Story About Home-Based Care: NPM and Governmentality*. Kirjassa: *Perspectives on Care at Home for Older People*, toim. Ceci Christine, Björnsdóttir Kristin & Purkis Mary Ellen, 139-157. London: Routledge.
- Dahlberg Lena & McKee Kevin (2016) *Living on the Edge: Social Exclusion and the Receipt of Informal Care in Older People*. *Journal of Aging Research*. <http://dx.doi.org/10.1155/2016/6373101>.
- Dean Hartley & Thompson Di (1996) *Fetishizing the family: the construction of the informal carer*. Kirjassa: *The politics of the family*, toim. Jones Helen & Millar Jane, 145-166. Aldershot: Avebury.
- Deindl Christian & Brandt Martina (2017) *Support networks of childless older people: informal and formal support in Europe*. *Aging & Society* 37(8), 1543-1567.
- Duner Anna & Nordström Monica (2007) *The roles and functions of the informal support networks of older people who receive formal support: a Swedish qualitative study*. *Aging & Society* 27(1), 67-85.
- Dykstra Pearl A. & Hagestad Gunhild O. (2007) *Roads Less Taken. Developing a Nuanced View of Older Adults Without Children*. *Journal of Family Issues* 28(10), 1275-1310.
- Eräsaari Leena (2006) *New Public Management on julkisen sektorin vääryyksien isä*. Kirjassa: *Vääryyskirja*, toim. Helne Tuula & Laatu Markku, 87-101. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Eskelinen Kaisa (2017) *Partikularismista universalismiin. Toiminnanohjausjärjestelmän ja uuden kotihoitomallin vaikutus kotihoidon lähiesimiesten etiikkaan*. *Janus* 25(3), 224-239.
- Fairclough Norman (2003) *Analysing Discourse. Textual analysis for social research*. Oxon: Routledge.
- Filander Karin (2000) *Kehittämistyö murroksessa. Sitoutuminen, sopeutuminen ja vastarinta julkisella sektorilla 1990-luvulla*. *Acta Universitatis Tamperensis* 777. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Finne-Soveri Harriet, Heikkilä Rauha, Hammar Teija, Saarikalle Kristiina, Andreasen Paula, Mäkelä Matti, Sohlman Britta, Asikainen Janne & Noro Anja (2014) *Muistisairaudet vanhuspalveluissa*. Kirjassa: *Vanhuspalvelulain 980/2012 toimeenpanon seuranta. Tilanne ennen lain voimaantuloa vuonna 2013*. Toim. Noro Anja & Alastalo Hanna, 31-36. *Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, raportti 13/2014*. Tampere: Juvenes Print.

- Fisher Berenice & Tronto Joan (1990) *Toward a Feminist Theory of Caring*. Kirjassa: *Circles of Care*, toim. Abel Emily K & Nelson Margaret K, 35-62. New York: State University of New York.
- Graham Hilary (1983) *Caring: A Labour of Love*. Kirjassa: *A Labour of Love: Women, Work and Caring*, toim. Finch Janet & Groves Dulcie, 13-30. London: Routledge and Kegan Paul.
- Hammersley Martyn & Atkinson Paul (2007) *Ethnography. Principles in practice*. Third Edition. London & New York: Routledge.
- Heaton Jane (1999) The gaze and visibility of the carer: a Foucauldian analysis of the discourse of informal care. *Sociology of Health & Illness*, 21(6), 759-777.
- Heikkilä Matti (2006) Sektoritutkimukseen liittyviä eettisiä pulmia. Kirjassa: *Etiikkaa ihmistieteille*, toim. Hallamaa Jaana, Launis Veikko, Lötjönen Salla ja Sorvali Irma, 67-78. Tietolipas 211. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Heikkinen Vesa, Hiidenmaa Pirjo & Tiililä Ulla (2000) Teksti työnä, virka kieleinä. *Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja* 116. Helsinki: Gaudeamus.
- Heiskala Risto (2006) Kansainvälisen toimintaympäristön muutos ja Suomen yhteiskunnallinen murros. Kirjassa: *Uusi jako*, toim. Heiskala Risto & Luhtakallio Eeva, 14 – 42. Helsinki: Gaudeamus.
- Helén Iipo (2010) *Hyvinvointi, vapaus ja elämän politiikka*. Foucault'lainen hallinnan analytiikka. Kirjassa: *Hallintavalta*, toim. Kaisto Jani & Pyykkönen Mikka, 27-48. Helsinki: Gaudeamus.
- Hellman Matilda, Monni Marjukka & Alanko Anna (2017) Declaring, shepherding, managing: The welfare state ethos in Finnish government programmes, 1950-2015. *Research on Finnish Society*, 10, 9-22.
- Hellsten Katri, Kallioma-Puha Laura, Komu Merja & Sakslin Maija (2006) *Suomalaisen hoivan monet muodot*. Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 55/2006. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Henriksson Lea (2010) Margaret Stacey terveystyön työnjaon tutkijana. Kirjassa: *Yhteiskunta ja terveys*, toim. Ashorn Ulla, Henriksson Lea, Lehto Juhani & Nieminen Paula, 113-125. Helsinki: Gaudeamus.
- Henriksson Lea & Wrede Sirpa (2008a) Introduction to part II. Care Work in a Context of a Transforming Welfare State. Kirjassa: *Care Work in Crisis. Reclaiming the Nordic Ethos of Care*, toim. Wrede Sirpa, Henriksson Lea, Host Håkon, Johansson Stina & Dybbroe Betina, 121-129. Malmö: Studentlitteratur.

- Henriksson Lea & Wrede Sirpa (2008b) *The Making of Medico-Managerial Care Work Culture on Public Home Care for the Elderly*. Kirjassa: *Care Work in Crisis. Reclaiming the Nordic Ethos of Care*, toim. Wrede Sirpa, Henriksson Lea, Host Håkon, Johansson Stina & Dybbroe Betina, 131-152. Malmö: Studentlitteratur.
- Honkasalo Marja-Liisa (2013) Katveessa. Pieni toimijuus kriittisenä avauksena toiminnan teoriaan. *Tiede ja Edistys* 22(1), 42-61.
- Hoppania Hanna-Kaisa (2015) *Care as a Site of Political Struggle*. Publications of the Department of Political and Economic Studies 25. Helsinki: University of Helsinki.
- Hoppania Hanna-Kaisa, Karsio Olli, Näre Liisa, Olakivi Antero, Sointu Liina, Vaitinen Tiina & Zechner Minna (2016) *Hoivan arvoiset. Vaiva yhteiskunnan ytimessä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Häikiö Liisa, van Aerschot Lina & Anttonen Anneli (2011) Vastuullinen ja valitseva kansalainen: Vanhuspolitiikan uusi suunta. *Yhteiskuntapolitiikka* 76(2), 239-250.
- Hänninen Sakari (2001) Pohjoismaisen hyvinvoinnin poliittinen eetos. *Tiede ja edistys* 26(1), 19-33.
- Jallinoja Riitta (2006) *Perheen vastaisku. Familistista käännettä jäljittämässä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Jokinen Arja, Juhila Kirsi & Suoninen Eero (2012) *Kategoriat, kulttuuri & moraal*. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen Arja & Juhila Kirsi (2016) *Valtasuhteiden analysoiminen*. Kirjassa: *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*, toim. Jokinen Arja, Juhila Kirsi & Suoninen Eero, 75-104. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen Arja, Juhila Kirsi & Suoninen Eero (2016) *Diskursiivinen maailma. Teoreettiset lähtökohdat ja analyttiset käsitteet*. Kirjassa: *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*, toim. Jokinen Arja, Juhila Kirsi & Suoninen Eero, 25-50. Tampere: Vastapaino.
- Jolanki Outi (2004) *Moral Argumentation in Talk about Health and Old Age*. *Health (London)* 8(4), 483-503.
- Juhila Kirsi (2012) *Poikkeavan kategorian jäsenyyden tuottaminen ja vastustaminen*. Kirjassa: *Kategoriat, kulttuuri & moraal*, toim. Jokinen Arja, Juhila Kirsi & Suoninen Eero, 175-225. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen Raija (1992) *Hyvinvointivaltio käännekohtassa*. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen Raija (2001) *Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Tampere: Vastapaino.

- Julkunen Raija (2003) Hyvinvointistrategisen ajattelun muutos. Kirjassa: Alueelliset hyvinvointistrategiat, toim. Kinnunen Petri & Kostamo-Pääkkö Kaisa, 16-37. Oulu: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus.
- Julkunen Raija (2006) Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu. Helsinki: Stakes.
- Jyrkämä, Jyrki (2006) Vanhukset toimijoina. Vanhusten toimijuus ja osallisuus tutkimuksessa. Kirjassa: Eettiset kysymykset vanhustenhuollon tutkimuksessa. Seminaari 26.1. 2006, toim. Topo Päivi, 14-19. Työpapereita 21/2006. Helsinki: Stakes.
- Kaisto Jani & Pyykkönen Miikka (2010) Johdanto. Hallinnan analytiikan suuntaviivoja. Kirjassa: Hallintavalta, toim. Kaisto Jani & Pyykkönen Miikka, 7-25. Helsinki: Gaudeamus.
- Kallio Johanna (2010) Hyvinvointipalvelujärjestelmän muutos ja suomalaisten mielipiteet 1996-2006. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 108. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Kalliomaa-Puha Laura (2007) Vanhoille ja sairaille sopivaa? Omaishoitosopimus hoivan instrumenttina. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 90. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Kalliomaa-Puha Laura (2017) Vanhuksen oikeus hoivaan ja omaisolettama. Gerontologia 3(31), 227-242.
- Karsio Olli & Van Aerschot Lina (2017) Vanhuspalvelut ja valinnanvapaus - johtavien viranhaltijoiden näkemyksiä palvelusetelistä. Gerontologia 3(31), 163-178.
- Karvonen Erkki (2014) Tiede tuottaa todellisuutta – kenen etujen mukaan ja kuinka eettisesti? Kirjassa: Tutkimuksen kansallinen tehtävä, toim. Muhonen Reetta & Puuska Hanna-Mari, 53-86. Tampere: Vastapaino.
- Kinnunen Petri & Kurkinen Jorma (2003) Kohti hyvinvointistrategiaa. Kirjassa: Alueelliset hyvinvointistrategiat, toim. Kinnunen Petri & Kostamo-Pääkkö Kaisa, 3-15. Oulu: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus.
- Kirsi Tapio (2004) Rakasta, kärsi ja kirjoita. Tutkimus dementoitunutta puolisoaan hoitaneiden naisten ja miesten hoitokokemuksesta. Acta Universitatis Tamperensis 1051. Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy.
- Knights David & Morgan Glenn (1999) Corporate strategy, organizations, and subjectivity: A critique. Organisation Studies, 12 (2), 251-273.
- Kokko Simo & Valtonen Hannu (2008) Kunnat ja vanhuspalveluiden pitkäikäishoidon rakennemuutokset. Yhteiskuntapolitiikka 73(1), 12-23.
- Koskiahho Briitta (2008) Hyvinvointipalvelujen tavaratalossa. Tampere: Vastapaino.

- Kröger Teppo (2005) Interplay between Formal and Informal Care for Older People: The State of the Nordic Research. Kirjassa: Äldreomsorgsforskning i Norden – en kundkapsöversikt, toim. Szebehely Marta, 243-280. Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet.
- Kröger Teppo (2009) Hoivapolitiikan rajanvetoja. Kirjassa: Hoiva – Tutkimus, politiikka ja arki, toim. Anttonen Anneli, Valokivi Heli & Zechner Minna, 99-125. Tampere: Vastapaino.
- Kuronen Marjo (2014) Perheen ideologinen tuottaminen. Kirjassa: Perhetutkimuksen suuntauksia, toim. Jallinoja Riitta, Hurme Helena & Jokinen Kimmo, 81-98. Helsinki: Gaudeamus.
- Kuusela Pekka (2004) Sosiaalisen maailman tasot ja toimijat. Esseitä sosiaalityönteiden ja arviointitutkimuksen metodologiasta. Kuopio: UNIpress.
- Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveystalvveluista (980/2012).
- Laine Pikka-Maaria (2010) Toimijuus strategiakäytännöissä: Diskurssi- ja käytäntöteoreettisia avauksia. Sarja/Series A-1, Turun kaupparkeakoulu. Turku: Uniprint.
- Laulainen Sanna (2010) Jos mittää et anna niin mittää et saa. Strateginen toimijuus ja organisaatiokansalaisuus vanhustyössä. Dissertations in Social Sciences and Business Studies. Kuopio: University of Eastern Finland.
- Leinonen Emilia (2017) Jotain uutta, jotain vanhaa, jotain lainattua – ikääntyneiden perhehoito Suomessa. Gerontologia 31(3), 197-211.
- Lähteinen Sanna (2004) Paikallisen hyvinvointipolitiikan rakentuminen. Konstruktivistinen näkökulma kuntien hyvinvointistrategioihin. Kirjassa: Kolme näkökulmaa hyvinvointistrategiseen työhön, toim. Kinnunen Elina, Lähteinen Sanna & Kurkinen Jorma, 106-186. Oulu: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus.
- Mikkola Tuula (2009) Sinusta kiinni. Tutkimus puolisoivon arjen toimijuuksista. Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja A, Tutkimuksia 21. Tampere: Juvenes Print Oy.
- Miller Peter & Rose Nikolas (2010) Miten meitä hallitaan. Tampere: Vastapaino.
- Mills C. Wright (1959/2015) Sosiologinen mielikuvitus. Suomentaneet Karisto Antti, Konttinen Esa, Takala Hannu & Uusitalo Hannu. Suomennoksen tarkistanut Suoranta Juha. Tallinna: Gaudeamus.
- Mäkelä Matti & Heikkilä Rauha (2016) Muistisairaana hyvää elämää kotona? Tutkimuksesta tiiviisti 18, lokakuu 2016. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.

- Newman Janet & Clarke John (2009) *Publics, Politics & Power. Remaking the Public in Public Services*. London: Sage.
- Newman Janet & Tonkens Evelien (2011) Introduction. Kirjassa: *Participation, Responsibility and Choice*, toim. Newman Janet & Tonkens Evelien, 9-28. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Niemelä Mikko (2008) Julkisen sektorin reformin pitkä kaari Valtavaudistuksesta Paras-hankkeeseen. *Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia* 102. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Nihtilä Elina & Martikainen Pekka (2004) Ikäihmisten yksinasuminen Suomessa vuosina 1970-2000. *Yhteiskuntapolitiikka* 69(2), 135-146.
- Nihtilä Elina & Martikainen Pekka (2008) Why older people living with a spouse are less likely to be institutionalized: The role of socioeconomic factors and health characteristics. *Scandinavian Journal of Public Health* 36(1), 35-43.
- Olakivi Antero (2018) The relational construction of occupational agency. Performing professional and enterprising selves in diversifying care work. *Publications of the Faculty of Social Sciences* 68. Helsinki: University of Helsinki.
- Paasivaara Leena (2002) *Tavoitteet ja tosiasiallinen toiminta. Suomalaisen vanhusten hoitotyön muotoutuminen monitasotarkastelussa 1930-luvulta 2000-luvulle. Hoitotyön ja terveyshallinnon laitos*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Palkeinen Hanna (2005) ”Tässä on kaikki parasta, nyt kun mä elän yksin.” Yksin olemisen hyvät puolet naimattomien naisten puheessa. *Naistutkimus* 18(1), 30-41.
- Perälä Marja-Leena, Hammar Teija & Rissanen Pekka: (2008) Omaisets läheisenä hoitajana kotona. Avun sisältö ja määrä sekä yhteys kotihoidon työntekijöiden avun määrään. *Yhteiskuntapolitiikka* 73(1), 63-72.
- Pälli Pekka, Vaara Eero & Sorsa Virpi (2009) Strategy as text and discursive practice: a genre-based approach to strategizing in a city administration. *Discourse & Communication* 3(3), 303-318.
- Qureshi Hazel (1990) Boundaries between formal and informal care-giving work. Kirjassa: *Gender and Caring. Work and Welfare in Britain and Scandinavia*, toim. Ungerson Clare, 59-79. Herfordshire: Harvester Wheatsheaf.
- Rankin Janet (2009) The Nurse Project: an analysis for nurses to take back their work. *Nursing Inquiry* 16(4), 275-286.
- Rankin Janet (2017) Conducting Analysis in Institutional Ethnography: Analytical Work Prior to Commencing Data Collection. *International Journal of Qualitative Methods* 16, 1-9.

- Rannikko Pasi-Heikki (2005) Kunnan strateginen johtaminen. Tutkimus Seinänaapuri-kuntien strategiaprosessien ominaispiirteistä ja kunnanjohtajista strategisina johtajina. *Acta Universitas Tamperensis* 1072. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Rantalaiho Liisa (1994) Sukupuolisopimus ja Suomen malli. Kirjassa: Naisten hyvinvointivaltio, toim. Anttonen Anneli, Henriksson Lea & Nätkin Ritva, 9-30. Tampere: Vastapaino.
- Reher David & Requena Miquel (2017) Elderly women living alone in Spain: the importance of having children. *European Journal of Ageing* 14, 311-322.
- Rintala Taina (2003) Vanhuskuvat ja vanhustenhuollon muotoutuminen 1850-luvulta 1990-luvulle. *Tutkimuksia* 132. Helsinki: Stakes.
- Rostgaard Tine & Szebehely Marta (2012) Changing policies, changing patterns of care: Danish and Swedish home care at the crossroads. *European Journal of Ageing* 9(2), 101-109.
- Routasalo Pirkko & Pitkälä Kaisu (2003) Ikääntyvien yksinäisyys – miten sitä on tutkittu gerontologiassa? *Gerontologia* 17(1), 23-29.
- Rönkkö Pentti (2001) Kunnallishallinto ja hyvinvoinnin kansallinen strategia. Kirjassa: Kunnat 2000-luvun kynnyksellä, toim. Hoikka Paavo, 105 – 142. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Saari Juho (2017) Hyvinvointivaltio markkinayhteiskunnassa. *Yhteiskuntapolitiikka* 82(4), 479-485.
- Saari Juho & Taipale Sakari (2013) Sosiaalipolitiikka ja hyvinvointivaltio. Kirjassa: Hyvinvointivaltion moderneja klassikoita, toim. Saari Juho, Taipale Sakari & Kainulainen Sakari, 17-40. Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja A, *Tutkimuksia* 38. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Satka Mirja, Alanen Leena, Harrikari Timo & Pekkarinen Elina (toim.) (2011) *Lapset, nuoret ja muuttuva hallinta*. Tampere: Vastapaino.
- Satka Mirja & Skehill Caroline (2011) Michel Foucault and Dorothy Smith in case file research: Strange bed-fellows or complementary thinkers. *Qualitative Social Work* 11(2), 191-205.
- Sipilä Jorma (2003) Hoivan organisointi: vaivaistalosta markkinatavaraksi. *Janus* 11(1), 23-38.
- Sjöblom Stefan (2006) Kohti projektonoituttua julkishallintoa. Kirjassa: Projektiyhteiskunnan kääntöpuolia, toim. Rantala Kati & Sulkunen Pekka. 71-86. Helsinki: Gaudeamus.
- Smith Dorothy E. (1990) *Texts, Facts and Femininity. Exploring the relations of ruling*. New York: Routledge.

- Smith Dorothy (1993) The Standard North American Family – SNAF as an Ideological Code. *Journal of Family Issues* 14(3), 50-65.
- Smith Dorothy E. (2005) *Institutional Ethnography. A Sociology for People. The Gender Lens Series.* Lanham: AltaMira Press.
- Sointu Liina (2016) Hoiva suhteessa. Tutkimus puolisoaan hoivaavien arjesta. *Acta Universitatis Tamparensis* 2195. Tampere: Tampere University Press.
- Sosiaali- ja terveystilastollinen vuosikirja 2016. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Stacey Margaret (1984) Who Are the Health Workers? Patients and Other Unpaid Workers in Health Care. *Economic and Industrial Democracy* 5(2), 157-184.
- Sorsa Virpi, Pälli Pekka, Vaara Eero & Peltola Katja (2010) Strategia mahdollisuutena ja rajoitteena kuntaorganisaatiossa. Kielestä, kommunikaatiosta ja vallasta. *Forskningsrapporter från Svenska handelshögskolan. Hanken School of Economics. Research reports* 70. Helsinki: Svenska handelshögskolan.
- STM & Suomen Kuntaliitto (2001) Ikäihmisten hoitoa ja palveluja koskeva laatusuositus Oppaita 2001:4. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö.
- STM & Suomen Kuntaliitto (2008) Ikäihmisten palvelujen laatusuositus. *Julkaisuja* 2008:3. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö.
- Suomen virallinen tilasto (SVT): Sosiaalihuollon laitos- ja asumispalvelut [verkojulkaisu]. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL), <http://www.stat.fi/til/shlaitasup/index.html>, katsottu: 25.2.2018.
- Summa Hilka (1989) Hyvinvointipolitiikka ja suunnitteluretoriikka. Tapaus asuntopolitiikka. *Yhdyskuntasuunnittelun täydennyskoulutuskeskus.* Espoo: Teknillinen korkeakoulu.
- Suoranta Juha & Rynnänen Sanna (2014) *Taisteleva tutkimus.* Helsinki: Into.
- Tedre Siva (2003) Hoiva ja vanhuus. Kirjassa: Seniori- ja vanhustyö arjen kulttuurissa, toim. Marin Marjatta & Hakonen, Sinikka, 57-71. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Tiikkainen, Pirjo (2006) Vanhuusiän yksinäisyys. Seuruututkimus emotionaalisista ja sosiaalisista yksinäisyyttä määrittävistä tekijöistä. *Studies in sport, physical education and health* 114. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Tiilikainen Elisa & Seppänen Marjaana (2017) Lost and unfulfilled relationships behind emotional loneliness in old age. *Ageing & Society* 37, 1068-1088.
- Tikkanen Ulla (2016) Omaishoidon arki. Tutkimus hoivan sidoksista. *Valtiovastuun tiedekunnan julkaisuja* 5. Helsingin yliopisto. Helsinki: Unigrafia.
- Thomas Carol (1993) De-constructing concepts of care. *Sociology* 27(4), 649-669.

- Thomas Jim (1993) *Doing Critical Ethnography*. Qualitative Research Methods series 26. California: Sage Publications.
- Uljas Päivi (2012) *Hyvinvointivaltion läpimurto*. Helsinki: Into Kustannus Oy.
- af Ursin Klaus & Vartola Juha (2015) Valtionhallinnon kehitystä ohjaavat hallintoideologiat, hallintoajattelu ja johtamismallit. Kirjassa: *Tiedolla johtaminen hallinnossa. Teoriaa ja käytäntöä*. Toim. Virtanen Petri, Stenvall Jari & Rannisto Pasi-Heikki, 89-114. Tampere: Juvenes.
- Ungerson Clare (1990) *The Language of care. Crossing the boundaries*. Kirjassa: *Gender and caring, Work and welfare in Britain and Scandinavia*, toim. Ungerson Clare, 8-33, Herfordshire: Harvester Wheatsheaf.
- Vaara Ero & Laine Pikka-Maaria (2006) Kriittinen diskurssianalyysi metodologiana strategiatutkimuksessa. Kirjassa: *Soveltava yhteiskuntatiede ja filosofia*, toim. Rolin Kristina, Kaakkuri-Knuutila Marja-Liisa & Henttonen Elina, 155-173. Helsinki: Gaudeamus.
- Vaara Ero, Sorsa Virpi & Pälli Pekka (2010) On the force potential of strategy texts: a critical discourse analysis of a strategic plan and its power effects in a city organization. *Organization* 17(6), 685-702.
- Vabo Mia (2006) Caring for people or caring for proxy consumers? *European Societies* 8(3), 403-422.
- Valokivi Heli & Zechner Minna (2009) Ristiriitainen omaishoiva – läheisen auttamisesta kunnan palveluksi. Kirjassa: *Hoiva – Tutkimus, politiikka ja arki*, toim. Anttonen Anneli, Valokivi Heli & Zechner Minna, 126-153. Tampere: Vastapaino.
- Van Aerschot Lina (2014) Vanhusten hoiva ja eriarvoisuus. Sosiaalisen ja taloudellisen taustan yhteys avun saamiseen ja palvelujen käyttöön. *Acta Universitatis Tamperensis* 1971. Tampere: Tampere University Press.
- Viitanen Elina, Kokkinen Lauri, Konu Anne, Simonen Outi, Virtanen Juha V. & Lehto Juhani (2007) Johtajana sosiaali- ja terveydenhuollossa. Kunnallisan kehittämissäätiön tutkimusjulkaisut, nro 59. Vammala: Kunnallisan kehittämissäätiö.
- Vilkko Anni, Muuri Anu & Finne-Soveri Harriet (2010) Läheisapu iäkkään ihmisen arjessa. Kirjassa: *Suomalaisten hyvinvointi 2010*, toim. Vaarama Marja, Moisio Pasi & Karvonen Sakari, 60-76. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Virkola Elisa (2014) Toimijuutta, refleksiivisyyttä ja neuvotteluja - muistisairaus yksinasuvan naisen arjessa. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research* 491. Jyväskylä: University of Jyväskylä.

- Ward-Griffin Catherine & Marshall Victor W. (2003) Reconceptualizing the relationship between “public” and “private” eldercare. *Journal of Ageing Studies* 17(2), 189-208.
- Waerness Kari (1984) The Rationality of Caring. *Economic and Industrial Democracy* 5, 185-211.
- Waerness Kari (2008) The Unheard Voices of Care Workers and Care Researchers. Kirjassa: *Care Work in Crisis. Reclaiming the Nordic Ethos of Care*, ed. Wrede Sirpa, Henriksson Lea, Host Håkon, Johansson Stina & Dybbroe Betina, 363-374. Malmö: Studentlitteratur.
- Walker Alan & Foster Liam (2013) Active ageing: rhetoric, theory & practice. Kirjassa: *The Making of Ageing Policy. Theory and Practice in Europe*. Toim. Ervik & Lindén, 27-52. Cheltenham: Edward Elgar.
- Ward-Griffin Catherine & Marshall Victor (2003) Reconceptualizing the relationship between “public” and “private” eldercare. *Journal of Aging Studies* 17(2), 189-208.
- Williams Fiona (2004) Hoivan uudelleenarviointia sosiaalipoliitikassa. *Janus* 12(1), 6-24.
- Wrede & Henriksson (2004) Kahden kerroksen väkeä. Kotihoidon ammatillinen uusjako. Kirjassa: *Hyvinvointityön ammatit, toim.* Henriksson Lea & Wrede Sirpa, 210-234. Helsinki: Gaudeamus.
- Wrede Sirpa, Henriksson Lea, Host Håkon, Johansson Stina & Dybbroe Betina (eds.) (2008a) *Care Work in Crisis. Reclaiming the Nordic Ethos of Care*. Malmö: Studentlitteratur.
- Wrede Sirpa, Henriksson Lea, Host Håkon, Johansson Stina & Dybbroe Bettina (2008b) Introduction. Care work and the competing rationalities of public policy. Kirjassa: *Care work in crisis, toim.* Wrede Sirpa, Henriksson Lea, Host Håkon, Johansson Stina & Dybbroe Betina., 15-37, Malmö: Studentlitteratur.
- Yliaska Ville (2014) Tehokkuuden toiveuni. Uuden julkisjohtamisen historia Suomessa 1970-luvulta 1990-luvulle. Helsinki: Into.
- Zechner Minna (2010) Informaali hoiva sosiaalipoliittisessa kontekstissa. *Acta Universitatis Tamperensis* 1543. Tampere: Tampere University Press.
- Zechner Minna (2017) Vastuutetut omaishoitajat markkinoilla. *Gerontologia* 31(3), 181-196.
- Zechner Minna, Lumme-Sandt Kirsi & Kirsi Tapio (2009) Vanhusperheen vieraat. Kirjassa: *Vieras perheessä*, 236-257. Helsinki: Gaudeamus.

10 Alkuperäiset osajulkaisut

- I Ahosola P & Henriksson L (2012) Perhe ja läheiset kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 77 (3), 239-252.
- II Ahosola P & Henriksson L (2016) Ihana itsenäinen vanhuus! Vanhuspoliittisten strategioiden toiveuni vanhuudesta ilman julkista hoivaa. *Kunnallistieteellinen aikakauskirja* 44 (2), 45-63.
- III Ahosola P & Lumme-Sandt K (lähetetty arvioitavaksi) Vanhustyön kehittämishankkeet vanhuspalvelujärjestelmän vastuita rakentamassa.
- IV Ahosola P & Lumme-Sandt K (2016) ”Sen haluan ilmoittaa, että minä olen vielä pystyssä” Ilman omaisia elävien vanhojen ihmisten toimijuus ja vanhuspolitiikan kategorisoima vanhuus. *Gerontologia* 30(4), 182-197.

Osajulkaisut I, II ja IV uudelleenjulkaistaan kustantajan luvalla. Toistaiseksi julkaisematon osajulkaisu III on vain painetussa väitöskirjassa.

Perhe ja läheiset kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa

PÄIVI AHOSOLA & LEA HENRIKSSON

Johdanto

Ikääntymistä koskevassa yhteiskuntapoliittisessa keskustelussa puhutaan paljon perheestä ja lähiyhteisöstä. Näyttää siltä, että suomalainen vanhuspolitiikka nojaa yhä enenevässä määrin perheiden ja läheisten tuottamaan hoivaan. Historiallisesti tarkasteltuna vanhusten hoiva perheissä ei ole uusi asia, vaan päinvastoin se on perinteisesti ollut merkittävin osa vanhuksista huolehtimisesta. Näin oli erityisesti niukkuusajan velvollisuutta korostavan ideologian vallitessa 1900-luvun alkupuolella (Paasivaara 2002), mutta myös laitoshoidon ideologian vallitessa hyvinvointivaltion kasvukaudella (Hellsten & al. 2006). Ikääntyneistä perheenjäsenistä huolehtiminen on ollut ensisijaisesti naisten vastuulla, ja vasta naisten työssäkäynnin yleistymisen 1960-luvulta lähtien muutti tätä kulttuurista perinnettä. Universalistinen hyvinvointipolitiikka, työ- ja sosiaalisten oikeuksien sekä julkisten palveluiden laajentaminen kuitenkin jakoivat aikuisten lasten hoivavastuuta vanhemmistaan. (Julkunen 1992; Kallio-maa-Puha 2007; Wrede & al. 2008.)

Perheiden vastuun korostaminen on osa hyvinvointivaltion suunnanmuutosta, joka hajauttaa huolenpitoa vanhuksista useille eri toimijoille (Julkunen 2001). Leena Paasivaaran (2002, 108–109) mukaan vanhuspolitiikan uudelleen muotoilun taustalla on ”yhteisöllisyyden ja luontaisen hoivan uudelleen nostaminen formaalin laitoshoidon rinnalle”. Uudempien arvioiden mukaan (Kröger 2009, 125) ”omaishoiva” mielletään jopa pääasialliseksi ratkaisuksi vanhusten hoivatarpeeseen. Muutos aikaisempiin vuosikymmeniin nähden on se, että nykyään perheitä ja läheisiä kutsutaan palveluntuottajiksi monituottajaisiin verkostoihin. Perheet ja läheiset ih-

miset, jotka aiemmin miellettiin yksityiselämän piiriin kuuluviksi, nähdään nyt informaalin avun tuottajina. Kun tämä perheessä annettava hoiva integroidaan osaksi palvelukokonaisuuksia, se nimitetään uudelleen ja otetaan julkisen hallinnan ja suunnittelun piiriin ja siten myös poliittisen ajattelun ja sääntelyn kohteeksi. (Kirsi 2004, 25; Sipilä 2003, 36.) Samalla informaalia hoivaa tehdään näkyväksi ja sitä mahdollistetaan erilaisten sosiaalietuuksien muodossa (Anttonen & Soin-tu 2006). Hyvinvointivaltion suunnanmuutoksen myötä perheet ja läheiset on otettu mukaan hoivan toimijoiksi myös vanhuspolitiikan ohjausasiakirjoihin.

Tässä artikkelissa tutkitaan diskursiivisen luku-tavan avulla kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa perheille ja läheisille tarjottavaa paikkaa hoivan yhteiskunnallisessa työnjaossa. Kuntien vanhuspoliittiset asiakirjat ovat keskeisiä suunnittelu-, ohjelma- ja strategia-asiakirjoja, joihin valtakunnallisesti ja alueellisesti säädellyt vanhuspolitiikan linjaukset on kirjattu. Näissä asiakirjoissa määritellään kunnan vanhuspalvelujen rakenteita ja sisältöä sekä eri sektoreiden ja toimijaosapuolten tehtävä- ja vastuunjakoa. Tarkastelemme sitä, mitä perheeltä ja läheisiltä vanhuspolitiikan työnjaollisissa asemoineissa edellytetään, ja pohdimme erityisesti sitä, millaiset ovat perheettömän vanhuksen toimijuuden ehdot näissä asemoineissa. Artikkelin lähtökohtana on tarkastella vanhuspolitiikan asemointeja niiden hoivaa tarvitsevien vanhusten näkökulmasta, jotka elävät arkeaan ilman perhettä tai muusta syystä julkisen palvelujärjestelmän varassa.

Kiitämme rahoituksesta Suomen Akatemian tutkimusprojektia nro 214430 sekä Jenny ja Antti Wihurin rahastoa.

Analyttinen viitekehys: perhe yhteiskunnallisessa työnjaossa

Perheet ja läheiset saavat uudenlaisen merkityksen ihmisen elämässä siinä vaiheessa, kun hän alkaa vanhetessaan tarvita toisten ihmisten tukea arjessa selviytymisessään. Hoivan tarpeen ilmaantuminen vaikuttaa perheenjäsenten identiteetteihin, keskinäisiin suhteisiin, työnjakoon, vastuisiin ja velvollisuuksiin. (Zechner & al. 2009, 236.) Ikääntyneiden puolisoiden kohdalla vastavuoroinen hoiva voi olla luonteva ja kyseenalaistamaton osa yhteistä vanhuutta (Mikkola 2009). Perhevastuun konkretisoituminen edellyttää kuitenkin usein neuvotteluja sekä hoivaan osallistuvien perheenjäsenten kesken että avun tarvitsijan kanssa. Hoivaajaksi saatetaan tosin päätyä myös neuvottelematta, jolloin vastuu lankeaa yksipuolisesti jollekin, yleensä perheen naispuoliselle jäsenelle (Pyysiäinen 2003).

Vanhuspolitiikan ja palvelujärjestelmän kielessä, mutta myös arkipuheessa, hoivan tarvitsijan perheeseen ja läheisiin viitataan ”omaisina” ja ystäviin esimerkiksi ”lähiverkostoina”. Julia Twigg (1989; ks. myös Ala-Nikkola 2003, 88) on laatinut typologian, joka jäsentää julkisen palvelujärjestelmän ja omaisten välisiä työnjaollisia suhteita. Tämän luokittelun mukaan omaisia kohdellaan palvelujärjestelmässä joko resurssina, yhteistyökumppaneina, asiakkaina tai sellaisina toimijaosapuolina, joiden työ tulee korvata ammatillisella työllä. Tämä jaottelu avaa mielenkiintoisen vertailukohteen myös tämän tutkimuksen aineistoon.

Yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kohteeksi hoivan kysymykset tulivat 1980-luvulla, jolloin nostettiin esiin naisten jokapäiväisen työn itseäänselvyys ja näkymättömyys perheissä (Graham 1983; Stacey 1984). ”Hoivaamistehtäviä” (Haavio-Mannila 1983) tai ”inhimillistä uusintamista” (Rantalaiho 1986, 28) tehdään perheessä ja kodin piirissä tavallisimmin palkatta (Abel & Nelson 1990). Tätä arkista ruumiillisista tarpeista ja sukupolvien välisestä jatkuvuudesta huolehtimista pidettiin myös hoivan ideaalina, ”rakkauten työnä”, jota romantisoitiin: ”Työn tulee jatkua niinäkin hetkinä, kun rakkaus horjuu” (Graham 1983, 16). Tutkimusten valossa perheessä ja läheisissä ihmissuhteissa annettava hoiva on monitahoinen yhteiskuntapoliittinen kysymys, jossa uusinnetaan yhteiskunnallisia suhteita, sukupolven ja sukupolvien välistä työnjakoa ja yhteiskunnallista asemaa.

Perheen antama hoiva on myös juridisesti säädelty. Suomessa aikuisten lasten velvollisuutena ei ole elättää tai hoitaa omia vanhempiaan. Ilman tällaista velvoitettakin ikääntyvästä vanhemmasta huolenpito on monelle aikuiselle tietoinen päätös tai valinta, joka perustuu kiintymykseen, velvollisuudentunteeseen, vastuuntuntoon ja yhteisöllisiin normeihin (ks. Lumme-Sandt 2008; Sipilä 2003). Hoivaan liittyy siten vastavuoroisuuden ja tuen tarpeeseen vastaamiseen liittyviä odotuksia (Waerness 1984, 2008). Samalla juuri tämä kiintymysperusta tekee perheiden ja läheisten antamasta hoivasta myös oivan kohteen hyvinvointipoliittisille leikkauksille, niin sanotuille hiljaisille siirroille (Julkunen 2006), joilla perhevastuuta lisätään.

Tuoreen suomalaistutkimuksen mukaan perheet ovat ikääntyneen väestön pääasiallinen hoivan lähde (Vilkko & al. 2010). Perheiden vastuu on kasvanut monista syistä, kuten laitoshoidon purkamisesta ja kotihoidossa tapahtuneiden rakennemuutosten johdosta (Henriksson & Wrede 2012). Margaret Stacey (1984, 163) kehoitus tutkijoille on siten ajankohtainen. Hän kehoittaa tarkastelemaan sosiaali- ja terveystyön työnjakoa yhteiskunnallisessa yhteydessään ja huomiomaan työnjaon osapuolina ja toimijoina myös epäviralliset toimijat, kuten perheet sekä hoivan ja avun tarvitsijat itse. Hän kehottaa tarkastelemaan yksityiskohtaisesti sitä, ”kuka tekee mitään ja mistä syystä” (Stacey 1984, 169).

Yhteiskunnallisessa työnjaossa perheen ja läheisten antama hoiva määrittäyty edelleen palkattomaksi naisen työksi, sillä valtaosa auttajista on naisia, joista vain pieni osa saa omaishoidon tukea (Aaltonen 2005; Salanko-Vuorela & al. 2006, 21). Myös yhteiskuntaluokka ja sosiaalinen asema ovat edelleen ajankohtaisia kysymyksiä. Julkisen avun vetäytyessä juuri vähävaraiset vanhukset joutuvat turvautumaan perheenjäsenten apuun riippumatta siitä, onko se ensisijaisena toiveena. Varakkaammat voivat sen sijaan kompensoida julkisten palvelujen niukkuutta yksityisillä palveluilla. (Anttonen & Zechner 2009, 47; Szebehely 2005, 90.) Perheiden hoivan tarve sekä resurssit tämän hoivan antamiseen ovat asioita, joiden suhteen kansalaiset ovat keskenään erilaisessa asemassa (Julkunen 1992 & 2006, 111). Suomessa miltei viidesosa hoivaa ja huolenpitoa saavista vanhuksista ei saa lainkaan informaalia apua (Blomgren & al. 2006). Erityisesti naimattomat ja yksin asuvat miehet erottuivat tässä tut-

kimuksessa erityisryhmäksi, joka on hoivaa tarvitessaan muita enemmän julkisten palvelujen ja tuen varassa.

Tämän artikkelin lähtökohtana on, että vanhusten hoivan järjestämisessä työnjako perheen (informaali hoiva) ja julkisen palvelujärjestelmän (formaali hoiva) välillä on tärkeä ja ajankohtainen yhteiskuntapoliittinen kysymys. Perhettä ei kuitenkaan nähdä *pelkästään* potentiaalisena hoivaresurssina, vaan tavoitteena on välttää elämänilmiöiden ja -vaiheiden tarkastelua kapeasti lääketieteellisestä tai hoidollisesta (vrt. Rintala 2003, 30, 192, 195) tai palvelujärjestelmälähtöisestä näkökulmasta. Hoivan ja uusintamisen viitekehys käsittää perheet ja läheiset ihmiset myös vanhuudessa merkityksellisinä ja vastavuo-roisina ihmissuhteina. Koska tulkintamme mukaan sanalla ”omainen” on palvelujärjestelmä-lähtöiseen näkökulmaan viittaava vivahde, artikkelin tulkinnallisena avainkäsitteenä käytetään mieluummin ”perhettä”. Perhe viittaa väljästi vanhan ihmisen lähellä oleviin aikuisiin lapsiin, puolisoon ja lähisukulaisiin. Sanaparilla perhe ja läheiset laajennetaan perhepiiriä esimerkiksi ystäviin, tuttaviiin ja naapureihin.

Yhteiskunnallinen konteksti: vanhuspolitiikan ohjausasiakirjat ja familistinen käänne

Osana Suomessa 1990-luvulla käynnistynyttä murrosta myös vanhuspolitiikan ohjausjärjestelmä muuttui. Kun aikaisemmin kunnallisia suunnitelmia ja ohjelmia tehtiin valtakunnallisen lainsäädännön ja hallinnon ohjaamana, 1990-luvulla hyvinvointipoliittista suunnittelua ja päätöksentekoa alettiin edellyttää kunnilta. Valtionosuusjärjestelmän uudistuksen myötä tätä työtä alettiin ohjata oppain, suosituksin, projektein ja koulutustilaisuuksin. (Kinnunen & Kurkinen 2003, 5–6; Lähtinen 2004, 107; Rönkkö 2001, 134.) Uudistuneen ohjausjärjestelmän myötä suunnittelutalouden puhetapa sai haastajakseen kilpailukykydiskurssin (Alasuutari 1996). Liiketoiminnasta omaksutut puhe- ja toimintatavat levisivät julkishallintoon. Usko pitkäjänteiseen yhteiskuntasuunnitteluun katosi ja vanhuspoliittiset suunnitelmat alkoivat muuttua strategioiksi (Julkunen 2003, 16).

1990-luvun alun suunnanmuutosta seurasi Suomessa 1990-luvun lopun talouskasvu. Sen myötä kilpailukyvyyn rinnalla säilyi sosiaalista vastuuta peräänkuuluttava puhetapa (Heiskala 2006, 39). Uusfamilistisen¹ käänteen myötä määriteltiin uudelleen julkisen ja yksityisen elämäpiirin työn- ja vastuunjako ja vahvistettiin perheiden merkitystä hoivavastuun kantajina (Julkunen 2006). Hoivaa informalisoiitiin ja siirrettiin yksityisen elämän suhteisiin (Szebeheily 2005, 90). Kilpailutalouden ja sosiaalisen vastuun puhetavat siirtyivät myös vanhuspoliittisiin asiakirjoihin. Petri Raasakan (2003, 130–132) mukaan uudempiin kuntien vanhuspoliittisiin strategioihin on otettu mukaan enemmän epävirallisia toimijoita kuin varhaisempiin vastaviiin asiakirjoihin. Vanhusten hyvinvoinnista alkoivat niissä huolehtia julkisen sektorin rinnalla yhdistykset ja säätiöt, seurakunnat, järjestöt, epäviralliset yhteisöt sekä ikääntyneet itse ja heidän omaisensa.

Kuntien ”ikääntymispoliittisten strategioiden” laatimista suositellaan ja ohjeistetaan valtakunnallisissa oppaissa ja politiikka-asiakirjoissa (esim. Suomen Kuntaliitto 2006; STM & Suomen Kuntaliitto 2001 & 2008), ja niitä myös laaditaan kunnissa aktiivisesti. On arvioitu, että 82 prosentilla kuntia oli vanhuspoliittinen strategia jo vuonna 2006 (Voutilainen & Kaskiharju 2007, 19). Vastuu strategian laatimisesta on kunnan poliittisella johdolla, valmistelu- ja täytäntöönpanovastuu on viranhaltijoilla. Suositusten mukaan strategia tulisi laatia yhteistyössä eri hallintokuntien ja sidosryhmien kanssa palvelujen käyttäjät ja *omaiset* (kursivointi kirjoittajien) mukaan lukien (STM & Suomen Kuntaliitto 2001 & 2008). Uusin ikäihmisten palveluja koskeva laatusuositus (STM & Suomen Kuntaliitto 2008) korostaa strategian merkitystä sosiaalisen oikeudenmukaisuuden turvaamisessa. Kuntien vanhuspoliittisten asiakirjojen haastava tehtävä on siten eri osapuolten varsin erilaisten intressien, tavoitteiden ja ideologioiden yhteensovittaminen.

¹ Familismilla tarkoitetaan perheiden merkityksen korostamista ja vahvistamista ja familisoinnilla hyvinvointipoliittikkaa, joka korostaa perheiden vastuuta (Dean & Thompson 1996, 146, 147).

Aineiston kuvaus ja analyysi

Tutkimusaineiston kuvaus

Artikkelin aineistona on 11 Uudenmaan alueella sijaitsevan kunnan vanhuspoliittisia asiakirjoja kokonaisuudessaan. Asiakirjat poimittiin joko Suomen Kuntaliiton aiheeseen varatulta www-sivulta (www.kunnat.net, katsottu 1.11.2008) tai kuntien omilta www-sivuilta². Asiakirjat on laadittu 2000-luvun alkupuolella, kaksi vanhinta [9, 10] on vuodelta 2001 ja kaksi uusinta [3, 7] vuodelta 2007³. Asiakirjat on nimetty strategioiksi [3, 8, 9], ohjelmiksi (ruots. ”program”) [1, 11] ja suunnitelmiksi [6, 7]. Kolmen asiakirjan nimessä on mainittu sekä ”strategia” että ”ohjelma” [2, 4, 10] ja yhden asiakirjan nimessä sekä ”strategia” että ”suunnitelma” [5].

Asiakirjojen laajuus, muoto ja rakenne vaihtelevat. Sivumäärältään suurimmassa asiakirjassa [4] on 67 sivua ja pienimmässä [9] on 14 sivua. Aineistoa on yhteensä 404 sivua. Asiakirjoissa esitetään tyypillisesti katsaus kunnan väestöön ja sen ikääntymisennusteeseen, kuvataan nykyisiä palveluja ja niiden kustannuksia, väestön terveydentilaa ja asumisolosuhteita, ja niiden lopussa esitetään palvelurakenteen kehittämissuunnitelmia ja -tavoitteita. Asiakirjojen kirjoittajiksi mainitaan tavallisimmin sosiaali- ja terveystoimen johtavat viranhaltijat, yhdessä asiakirjassa [4] sen tekijäksi ilmoitetaan vanhusneuvosto. Kaikissa asiakirjoissa tekijöitä ei ole mainittu.

Asiakirjojen ydinsisältöä rakennetaan viittamalla valtakunnallisiin hyvinvointipoliittisiin asiakirjoihin ja tutkimustietoon. Yleisimmin viitattu asiakirja on Ikäihmisten hoitoa ja palveluita koskeva laatusuositus (STM & Suomen Kuntaliitto 2001). Lisäksi vedotaan hallitusohjelmaan, kunnan yleiseen strategiaan, laajempaan palvelustrategiaan, paikallisten selvitysten ja kehittämishankkeiden tuloksiin sekä asiakaskyselyihin. Ikääntyneen väestöosuuden kasvu esitetään perusteena asiakirjan tarpeellisuudelle ja siinä esitetyille linjauksille, joista keskeisimpänä on vanhusten kotona asumisen tukeminen. Vanhuspolitiikan erityinen haaste on dementiaan esiintyvyyden lisääntyminen.

Tutkija-lukijalle asiakirjat avautuvat virkakie-

lisiinä, mutta myös keskenään erilaisina ja monikerroksisina teksteinä. Virkakielen luonnollistavan ja vaihtoehdottoman puheen lisäksi tässä politiikka-aineistossa pohditaan toiminnan arvolähtökohtia ja tuodaan esiin palvelujen järjestämiseen liittyviä ongelmia ja vaihtoehtoja. Vaikka tekstit on järjestetty pintatasolla loogiseen muotoon, niiden pinnan alla sekoittuvat erilaiset tarkoitukset, ajattelumallit ja keskenään kilpailevat arvolähtökohdat ja tavoitteet (ks. Heikkinen & al. 2001, 318).

Lähestymistapa, analyysi ja tutkimuskysymykset

Instituutioetnografisen lähestymistavan mukaan tekstit ovat keskeisiä organisaatioita rakentavia tekijöitä, joissa määritetään toimijoiden välisiä sosiaalisia suhteita ja työnjaollisia järjestyksiä sekä toimijuuden mahdollisuuksia ja ehtoja (Smith 2001; 2005). Aineiston diskurssianalyttisessä tarkastelussa tutkimuskohdetta ei rajata kokonaan kieleen, vaan sen ulkopuolella oletetaan olevan ei-diskursiivisia maailmoja, joihin puhetapoja ja diskursseja⁴ on mahdollista suhteuttaa (Jokinen 2004, 192–193; Juhila 1999, 168). Puhetapojen ja diskurssien käyttöön ja niiden vakiintumiseen liittyy ideologisia seurauksia, sillä merkityksillä on käyttöyhteytensä lisäksi laajempia yhteiskunnallisia ja kulttuurisia vaikutuksia (Fairclough 1992 & 2003; Jokinen & Juhila 2004, 86–88, 96).

Tässä analyysissä vanhuspoliittisia asiakirjoja luetaan *virKateksteinä* (Heikkinen & al. 2001), joissa tuotetaan virallisen ideologian mukaisia merkityksiä. Merkityksiä tuotetaan sekä eksplisiittisesti, totuuden kaltaisina selviöinä, että implisiittisesti, jolloin tekstin mielekäs tulkinta ei ole mahdollinen, jos lukija ei oleta tiettyjä selviöitä tosiksi (Aaltonen & al. 2009; Heikkinen & al. 2001). Tämänäyttypisen aineiston diskursiivinen analyysi edellyttää lukutapaa, jota Tarja Aaltonen tutkijaryhmineen (2009) kuvaa ohjausasiakirjojen ”väärin lukemiseksi”. Tämä tarkoittaa sitä, että politiikka-asiakirjoja luetaan vastoin niiden ohjaavaa tarkoitusta siten, että pyritään avaamaan ja suhteuttamaan tekstin ilmaisuja, sa-

2 Aineisto on poimittu juuri ennen vuoden 2009 alussa tapahtuneita kuntarakennemuutoksia.

3 Artikkelissa viitataan asiakirjoihin [hakasulkeissa]. Luettelo asiakirjoista on artikkelin lopussa.

4 Diskurssilla ymmärretään tässä tutkimuksessa puheta-
paa laajempaa, kulttuurisesti jaettua merkitysjärjestel-
mää, jolla on tietty ideologinen perusta (Fairclough 1992,
73; Heikkinen & al. 2001, 298.)

nastoja ja arvolähtökohtia. Kiinnostuksen kohteena ovat tällöin myös tekstin ajallinen ja yhteiskunnallinen konteksti sekä eri tekstien väliset kytkennät (intertekstuaalisuus). Tarkastelu nojaa kriittiseen tulkintaperinteeseen, ja sen lähtökohdana on tuoda esiin uutta näkökulmaa yhteiskunnallista työnjakoa koskevaan keskusteluun.

Analyysin aluksi (1. vaihe) jokainen asiakirja luettiin läpi ja aineistosta kirjoitettiin yksityiskohtainen kuvaus. Seuraavaksi (2. vaihe) kiinnostus kohdistui siihen, *mistä asioista, millaisin sanastoin ja missä käyttöyhteydessä* asiakirjoissa perheestä ja läheisistä ihmissuhteista tai toisaalta niiden puuttumisesta kirjoitetaan. Sanastoa kirjattiin muistiin ja sitä laskettiin. Tämän jälkeen (3. vaihe) aineistolta kysyttiin, *miten perheitä ja läheisiä asemoidaan suhteessa kuntaan*. Jokainen asiakirja luettiin uudelleen kokonaisuutena. Erityistä huomiota kiinnitettiin kohtiin, joissa oli perheeseen ja läheisiin liittyvää sanastoa. Tämän luennan myötä havaittiin, että myös formaalia hoivaa ja asumista koskeva teksti sisälsi usein perheitä koskevia merkityksiä. Diskurssi-analyysin mukaisesti analyysissa pyrittiin tulkitsemaan myös näitä teksteihin sisään kirjoitettuja implisiittisiä merkityksiä.

Kolmannen vaiheen tekstianalyysi suunnattiin erilaisten *puhetapojen* vaihtelun etsimiseen ja kuvaamiseen. Analyysin tuloksena tekstistä rakennettiin aineistolähtöisesti puhetapoja, jotka erosivat toisistaan sen suhteen, millaisia toimija-asemia niissä perheelle ja läheisille tuotetaan. Löydettyjä puhetapoja testattiin lukemalla aineistoa uudelleen, kunnes puhettavat olivat nimettyinä. Analyysin käytännön apuna käytettiin värikköisiä siirreltäviä tarralappuja, jolloin asiakirjat saivat näin myös kukin oman ”värityksensä” sen mukaan, mihin puhetapoihin asiakirja painotui. Asiakirjojen (kuntien) väliset erot eivät kuitenkaan sinänsä olleet kiinnostuksen kohteena, vaan aineistoa tarkasteltiin kokonaisuutena. Artikkelisiin poimitut aineisto-otteet ovat näytteitä, joiden tarkoitus on havainnollistaa analyysia ja tuoda tiivistetysti näkyviin aineiston virkakieltä.

Analyysia jatkettiin (4. vaihe) pohtimalla, millaisia ideologioita valintoja teksteihin erilaisten asemointien kautta on kirjoitettu. Ideologisilla valinnoilla ymmärretään tässä sellaisia luonnollistuneita ajatusmalleja tai ei-tietoisia valintoja, joita virkateksteihin tiedostamatta kirjoitetaan sisään (ks. Heikkinen & al. 2001, 303). Ta-

voitteena oli selvittää, *mihin kulttuurisesti jaettuihin merkitysjärjestelmiin, diskursseihin, aineistotekstin perhe- ja läheisasemoinneissa tukeudutaan*. Diskursseja etsittiin peilaamalla puhetapoja 2000-luvun alun yhteiskuntapoliittiseen keskusteluun ja hyvinvointipoliittisiin linjauksiin ja puhetapoihin. Analyysissa siirryttiin näin askel aineiston ulkopuolelle, yhteiskunnallisiin diskursseihin, joista toki oli tehty huomioita jo edellisissä analyysivaiheissa. Analyysin lopuksi (5. vaihe) kiinnitettiin erityistä huomiota siihen, *millaista toimijuutta puhettavat ja diskurssit mahdollistavat* niille vanhuksille, joiden tulee suoriutua arjestaan formaalin hoivan ja tuen turvin, ilman perhettä ja läheisiä.

Perheeseen ja läheisiin liittyvät sanastot, puhettavat ja diskurssit

Perheeseen ja läheisiin liittyvät ilmaisut ja sanastot

Perhe ja läheiset esiintyvät aineistossa ainakin kolmessa eri käyttöyhteydessä. Ensiksi ne otetaan avoimesti vanhuspolitiikan ”agendalle” ja hallinnollisen sääntelyn ja ohjauksen kohteeksi. Tällöin tekstissä myös käytetään perheeseen liittyvää sanastoa, esimerkiksi esitetään tavoitteita lisätä omaishoitajien määrää. Toiseksi perheille ja läheisille asetetaan odotuksia tai niihin liitetään merkityksiä epäsuoremmin. Kiintopiste on tällöin toisaalla, kuten seuraavan lauseen, *”vanhusvision”,* alussa: *Kotona asuva ikäihminen elää itsenäistä ja virikkeellistä elämää ensisijaisesti omaisten ja muiden läheisten avulla... [10]* Kolmanneksi, vaikka perhettä ja läheisiä ei mainita tekstissä, asiayhteydestä käy ilmi, että asia koskettaa niitä, kuten seuraavassa katkelmassa: *Ihmisten riippuvuus palvelujärjestelmästä ei saa enää nykyisestään lisääntyä, mutta... [10].*

Vaikka perheeseen viittaava sanasto on aineistossa suhteellisen runsasta, perheestä kirjoitetaan ennen kaikkea ”omaisina” ja ”omaishoitajina”. Läheisiin viitataan puolestaan ”ystävinä”, ”verkostona” ja ”läheisinä”. Perheettömyyteen ja läheisten puuttumiseen viittaavaa sanastoa kuten ”yksinäisyys” ja ”yksin asuminen” käytetään huomattavasti vähemmän. Omaishoidon tuki mainitaan aineistossa sen sijaan yli sata kertaa (taulukko 1).

Taulukko 1. Perheeseen, läheisiin ja perheettömyyteen liittyvä sanasto

Perheeseen ja läheisiin viittaavat ilmaisut	n=408
Epävirallinen apu	1
Lapsenlapset	1
Lapset	1
Läheinen/läheiset/närstående	15
Läheisverkosto/lähiverkosto/nätverk	8
Lähihenkilö	1
Lähimmäinen	2
Merkitykselliset ihmissuhteet	2
Naapurusto/naapurit/grannar	3
Omainen/omaiset/anhörig(a)	67
Omaishoidettava/vårdmottagarna	6
Omaishoidon tuki/stöd för anhörigvårdarna	108
Omaishoitaja/anhörig-/närståendevårdare	78
Omaishoito/anhörig-/närståendevården	55
Pariskunta/parisuhde	2
Perhe	3
Puoliso/maka/make	2
Sosiaalinen verkosto/turvaverkko/tukiverkosto	8
Sosiaalinen ympäristö	3
Sukulainen/sukulaiset/släktingar	2
Toimivat läheissuhteet	1
Vanhempi	2
Yhteisö	13
Yhteisöllisyys	13
Ystävä(t), vänner*	11
Perheen ja läheisten puuttumiseen viittaavat ilmaisut	n=16
Kotipalvelu...ainoa auttava taho	1
Puuttuva lähimmäinen	1
Toimivien ihmissuhteiden puuttuminen	1
Yhden hengen kotitalous	1
Yksin asuminen/asuva/lever ensam/bor ensamma	5
Yksinäisyys	7

* Vapaaehtoistyöhön liittyviä ystäväsanoja ei ole laskettu mukaan.

Perheen ja läheisten asemoinnit

Aineistosta rakentui aluksi kaksi toisilleen vastakkaista tapaa asemoida perhettä ja läheisiä. Ensimmäisessä asemoinnissa vanhan ihmisen perhe ja läheiset nähdään kunnan hyödynnettävissä olevana hoivaresurssina. Toisessa asemoinnissa puolestaan kunta nähdään perheen ja läheisten auttajana ja kompensoijana silloin, kun niiden voima-

varat eivät ole riittävät. Näistä kahdesta puhetavasta, ”pääasemoinnista”, tunnistettiin analyysin edetessä useita erilaisia ”ala-asemointeja”. Yhteiskunnallisen työnjaon analyttisestä viitekehyksestä käsin tarkasteltuna asemoinnit näyttävät hoivan työnjaollisina suhteina ja asemointeina. Mitä asemoinneissa sitten tehdään, millaisia ovat perheiden ja läheisten sekä julkisen vallan toimijoiden väliset suhteet ja millaisiin positioihin toimijoita asetetaan?

Perhe resurssina

”Resurssipuheeksi” nimetyssä puhetavassa perhe ja läheiset tuotetaan voimavarana, joka hyödynnetään osana kunnan vanhustyötä: *Omaiset ovat merkittävä ja arvokas voimavara vanhustyössä... [6].* Perheestä ja läheisistä kirjoitetaan omaisina ja lähiverkostoina ja heidän merkitystään korostetaan myös taloudellisena resurssina. Merkitys otetaan joko avoimesti esille tai sitä pidetään taustaoletuksena muissa asiayhteyksissä. Resurssipuhe on aineiston hallitsevin puhetapa, minkä myös Twigg (1989) on tunnistanut yhtenä virallisen palvelujärjestelmän puhetapana asiakkaan perheestä.

Puhetapa asemoi erityisesti omaishoitajat kunnan tärkeänä työvoimaresurssina. Omaishoito esitellään muiden kunnan vanhuspalveluiden rinnalla ja se nähdään merkittävänä tulevaisuuden hoitomuotona. Sen tavoitteena on ... *jatkuvan laitoshoidon tarpeen ehkäiseminen tai siirtäminen [6].* Omaishoidon tuen saajien määrän lisääminen on myös yksi keskeisimpiä julkilausuttuja vanhuspolitiikan linjauksia. Omaishoitajien työvoimaresurssin odotetaan tulevaisuudessa kasvavan: *Työiän ohittanut väestö voi tulevina vuosikymmeninä olla nykyistä merkittävämpi resurssi omaishoidossa ja vapaaehtoistyössä [4].*

Perheiden ja läheisten asemaa erityisesti kotona asuvien vanhusten hoivaresurssina tuodaan esiin riippumatta siitä, onko virallista omaishoitotosopimusta tehty, sillä kotiin tuotettavien sosiaali- ja terveyspalveluiden osalta suuntaviivana on *optimaalinen tuki, joka hyödyntää asiakkaan oman verkoston... [1].* Erityisesti varsinaisen hoitollisen avun ulkopuolelle jäävät ”tukipalvelut” nähdään omaisten tehtävänä: *Vaatehuolto-, kylvytys- ja siivouspalvelut on pääosin ohjattu omaisille tai yksityisille palvelun tuottajille. Hoito- ja palvelusuunnitelma-asiakkaat saavat kyseiset palvelut kuitenkin perusturvakeskuksen henkilökunnan toimesta. [10.]*

Perhe hallinnan kohteena

Resurssipuheesta erotettiin siihen kiinteästi liittyvä ”hallintapuhe”. Jotta perheen ja läheisten voimavarat voidaan ottaa käyttöön, ne tulee ottaa *hallintaan*: kartoittaa, arvioida, mitata ja kirjata. Puhetavassa perheet ja läheiset otetaan mukaan teksteihin suunnittelukäytäntöjen osaksi. *Omaishoidon tuen kehittämiseksi on laadittu erillinen suunnitelma... [3]* Asiakirjojen strategiakartoissa [9], taulukoissa [1] ja kuvioissa [1] *omaiset* otetaan mukaan ammatillisten vanhustyön tekijöiden rinnalle. Perheiden ja läheisten työnjaollisista vastuista sovitaan kirjallisesti esimerkiksi siten, että *hoito- ja palvelusuunnitelmassa ... näkyvät myös asiakkaiden läheisten ja yhteistyötahojen suorittamat tehtävät [6]*.

Hallintapuhe täydentää resurssipuhetta ja lisää siihen tasa-arvoisuuteen ja oikeudenmukaisuuteen liittyviä tavoitteita. Perheen antama apu esitetään osana vanhustyön kokonaisuutta, jossa tasa-arvoista kohtelua tuotetaan varmistamalla päätösten läpinäkyvyys ja niiden perusteet. *(Omaishoitajan kunnalta saaman tuen) ... kohdentuminen selvitetään yksilöllisiä tarpeita tukevasti toimintakykyä käyttäen [10]*. Osana kunnallisten palvelujen laadunhallintaa perheitä kerätään myös *palautetta* kunnan toiminnasta [4, 10].

Perhe osallisena

Resurssipuheesta erotettiin omaksi puhetavakseen myös puhe, jossa perheille tarjotaan osallisen ja yhteistyön osapuolen (myös Twigg 1989) asemaa. Perheet ja läheiset nähdään *... tärkeinä yhteistyökumppaneina [6, 10]*. Heidän vaikutusmahdollisuuksiaan pidetään tärkeänä ja niitä pyritään lisäämään. *Käyttäjädemokratiaa toteutetaan lisäämällä asiakkaiden ja heidän omaistensa omia vaikutusmahdollisuuksia perustamalla esim. päiväkeskuksiin asiakasneuvostoja [9]*.

Tässä ”osallisuuspuheessa” perheet ja läheiset otetaan mukaan virallisen palvelujärjestelmän toimintaan, ei niinkään resurssina tai hallinnan kohteina, vaan tasavertaisempina työnjaon osapuolina, joilla on myös päätösvaltaa. *Ikääntynyt asukas ja hänen (niin halutessaan hänen [2]) läheisensä ovat tasavertaisina osallistujina palvelujen suunnittelussa... [1, 2]*. Kaikkea perheiden osallistumista korostavaa puhetta on kuitenkin vaikea lukea osallisuuspuheeksi, vaan mieluiten resurssipuheeksi, etenkin asiayhteyksissä, joissa osallistumisen nähdään olevan *... ensiarvoisen tärkeätä [10]*.

Perhe vahvistettavana

Resurssipuheesta erotettiin myös ”vahvistamispuhe”. Sen sisältönä on tavalla tai toisella tuoda esille ja vahvistaa perheiden ja lähiyhteisöjen positiivista merkitystä ja tukea niiden roolia. Puheessa vanhuksen mahdollisuus kotona asumiin yhdistetään perhe- ja läheissuhteisiin: *... kunto sekä toimivat läheissuhteet auttavat selviytymään kotona pitkään [10]*. Resurssipuheen ohella vahvistamispuhe osoittautuu aineiston hallitsemiseksi puhetavaksi, vaikka tämä puhe kuulosti pitkään varsin yleiseltä ja itsestään selvältä lausumalta, joka korosti läheisten ja omaisten merkitystä.

Perheen vahvistamista koskevassa puheessa korostetaan myös ystävien ja naapureiden, ei vain biologisen perheen ja läheisten ihmisten, merkitystä vanhuksen elämässä. Näiden toimijoiden tehtävänä on muodostaa lähiverkosto, joka varmistaa vanhuksen turvallisen asumisen kotona. *Den äldres omgivning skall vara trygg... Därför vidtas vid behov nödvändiga åtgärder för att öka tryggheten och säkerheten hemma, t.ex. ... genom att upprätthålla ett eget nätverk av vänner, släktingar och grannar [11]*.

Puhetavassa perhe ja läheisverkostot esiintyvät itsestään selvinä ja luonnollisina, sillä sitä mahdollisuutta, että niitä ei kaikilla olisi, ei sisälly puheeseen. Vanhuksesta puhuttaessa samassa lauseessa esiintyy usein sana ”omainen, läheinen, yhteisö tai verkosto”. Esimerkiksi dementian yhteydessä sana ”omainen” toistuu erityisen usein.

Perhe vastuullisena

Myös ”vastuupuhe” erotettiin resurssipuheesta omaksi puhetavakseen. Siinä perheille ja läheisille asetetaan ensisijainen vastuu ikääntyvien läheistensä hyvinvoinnista. Vastuupuhe on yhteistä koko aineistolle, ja sitä rakennetaan valtakunnallisiin suosituksiin (STM & Suomen Kuntaliitto 2001) viittaamalla: *Ensisijaisesti ikäihmiset vastaavat itse ja lähiverkostonsa avulla omasta hyvinvoinnistaan... [2, 8, lähes samoin sanoin 7]*.

Implisiittisesti vastuupuhetta kirjoitetaan myös aineistossa esitettyihin näkemyksiin virallisesta hoivasta, joka esitetään toissijaisena informaaliin hoivaan nähden. Ajatuksena tässäkin lienee, että perheet ja läheiset vastaavat vanhuksen avuntarpeesta, mikäli tämä suinkin on heille mahdollista. Sen sijaan *[K]unnan palveluja suunnataan sinne, missä asiakkaiden omatoimisuus ja omaisten tuki eivät riitä [6]*.

Perhe tuettavana

Edellisille asemoinneille monin tavoin vastakkaisena toimii käsitys perheestä ja läheisistä julkisten hoivapalvelujen kohteena. Tässä puhettavassa kunnan apua ja tukea järjestetään perheille tarpeen vaatiessa. *Kotona asuvalle ikäihmiselle ja hänen läheisilleen on tärkeää tietoisuus siitä, että tarpeen vaatiessa apua ja tukea järjestetään [7].* Puhetapa eroaa edellisistä siinä, että kun niissä julkista apua vedetään vanhuksilta ja heidän perheiltään pois, tässä sitä päinvastoin tarjotaan heille. Perheet ja läheiset esitetään siten potentiaalisina hoivan ja tuen tarvisijoina ja *asiakkaina* (myös Twigg 1989). Tuen suhteen kysymykseen tulevat kuitenkin lähinnä vain sellaiset julkisen tuen muodot, joita perhe ja läheiset tarvitsevat toisistaan huolehtimiseen. Myös tässä puhettavassa ikääntyvällä kuntalaisella on siten itsestään selvästi perhe, joka ensisijaisesti huolehtii hänestä, mikäli saa siihen tarvittaessa myös kunnan tukea.

Samoin kuin resurssipuheessa tässä puheessa keskeisenä kiinnostuksen kohteena on omaishoito. Tässä puheessa pidetään tärkeänä, että ... *omaishoitajien jaksamisesta huolehditaan [7].* Omaishoitajien työnjaollista resurssia varmistetaan tarjoamalla heille tukea. Vanhukselle on tarjolla lyhyitä hoitajaksoja, päivä- ja ryhmätoimintaa, kotihoidon apua sekä omaishoitajalle rahallista ja ammatillista tukea.

Perhe puuttuvana

Puhetapa, joka aineistosta tunnistetuihin puhettavoista ainoana tuottaa mahdollisuuden, että perhettä ja läheisiä ei ole, nimettiin perhe puuttuvana -puhettavaksi. Myös tämä puhetapa voidaan tulkita resurssipuheen vastapuheeksi, sillä päinvastoin kuin resurssipuheessa tässä puhettavassa vanhuksia kutsutaan kunnan palvelujen piiriin. *Päivätoiminnan kautta voidaan yksinäisten ja yksin asuvien vanhusten turvattomuutta lieventää ja saada heidät palvelujärjestelmän piiriin [10].* Tässä puhettavassa perheettömyydestä kirjoitetaan kiinnostavasti kahta eri strategiaa soveltaen. Ensimmäisessä strategiassa perheettömyys, yksinäisyys ja yksin asuminen liitetään lisääntyneeseen hoivan tarpeeseen, toisessa tästä yhteydestä nimenomaisesti vaietaan.

Ensimmäisestä strategiasta esimerkkinä on aineiston kohta, jossa aluksi esitellään kunnan yksin asuvien suurta määrää ja tämän jälkeen vedotaan Vanhustyön keskusliiton tutkimukseen, jossa ... *yksinäiset saivat päivittäistä apua huonon*

toimintakyvyn ja kunnan takia useammin kuin ei-yksinäiset [3]. Kappale jatkuu: *Tutkimuksissa on todettu, että yksinäisyyden kokemukset assosioituvat fyysisen toimintakyvyn huononemiseen sekä heikkoon terveyteen ja sitä kautta lisääntyneeseen palvelujen tarpeeseen (Routasalo, Pitkälä, Savikko ja Tilvis, 29) [3].* Esimerkissä tutkimustieto legitimoit yksinäisten vanhusten muita suuremman palveluiden tarpeen. Myös toisaalla aineistossa perheettömät, yksinäiset ja vanhuksset nähdään avun tarvisijoina, mutta samalla erityistoimenpiteiden kohteina, joihin liitetään negatiivisävytteisiä ominaisuuksia. *”Vanhusten sosiaalisuus erityistä huomiota joudutaan (alleiviivaus kirjoittajien) kiinnittämään paljon palveluja tarvitseviin, turvattomiin, yksinäisiin/eristettyihin...” [7].*

Toisessa strategiassa perheen ja läheisten puuttumista ei tekstissä yhdistetä hoivaan liittyviin kysymyksiin. Aikaisemmin kuvatuissa puhettavoissa oletuksena oli pitkälti se, että perheen ja läheisten olemassaolo merkitsee informaalin hoivan saamista. Perhe puuttuvana -puhettavassa hoivavajetta ei kuitenkaan itsestään selvästi nosteta esille, vaan vanhuusiän yksinäisyyden lievittämisestä ja yksin asumisesta kirjoitetaan mahdolliseen lisääntyneeseen hoivan tarpeeseen viittamatta. Tässä yhteydessä toimijaosapuoleksi tarjotaan esimerkiksi seurakuntaa tai vapaaehtoisia.

Myöskään tässä puhettavassa julkista hoivaa ei siten itsestään selvästi tarjota perheettömällekään vanhukselle. Kun hoivaa tai tukea kuitenkin päätetään tarjota, vedotaan vankkaan tutkimustietoon. Ainoastaan yksi aineistokatkelma kuvaa perheettömän vanhuksen muita suurempaa avun tarvetta kirjoittajien näkemykseen vedoten: *Kotipalvelu voi olla ainoa auttava taho asiakkaan elämässä, jolloin hoidetaan kaikki ne toimet... [6].* Tässä tapauksessa ne vanhuksset, joilta perheen ja läheisten hoiva puuttuu, asetetaan palvelujen saannin suhteen perheellisiin nähden etusijalle.

Yhteiskunnalliset diskurssit ja perheettömän vanhuksen toimijuuden ehdot

1990-luvun ja 2000-luvun alun kilpailutalouden ja sosiaalisen vastuun puhettavat ovat tunnusomaisia myös tämän tutkimuksen aineistossa. Vanhuspoliittisten asiakirjojen puhettavoista tunnistettiin kolme uuden julkisjohtamisen ideologiaan liittyvää diskurssia sekä neljäntenä kilpailutalouden ajattelua vanhempi, mutta myös sen rinnalla säilynyt diskurssi, jossa hyvinvointipoliitiikan perustaksi nähdään sosiaalinen oikeuden-

mukaisuus ja tasa-arvo (Heiskala 2006; Julkunen 2006, 188–189). Miten nämä yhteiskunnalliset diskurssit sitten tuotetaan tutkimusaineistossa ja millaisia toimijoita ovat ne vanhukset, jotka eivät saa hoivaa tai tukea perheiltään tai läheisiltään?

Taloudellinen diskurssi

Puhetavoissa, joissa perhettä ja läheisiä tuodaan esille resurssina ja joissa ne otetaan hallinnan kohteeksi, tukeudutaan *taloudelliseen diskurssiin*. (Hallintapuhetta asiakirjoihin tuottaa myös virkakieli itsessään.) Taloudellisessa diskurssissa perheet ja läheiset otetaan mukaan vanhustyön työnjakoon ja siten kunnan hallintaan ja käytön kustannusten hallitsemiseksi, erityisesti laitoshoidon vähentämiseksi. Tätä ajatusta perustellaan erityisesti väestön ikääntymisen aiheuttamalla palvelutarpeen kasvulla. Vaikka taloudellisiin arvoihin ei aina vedota avoimesti, kustannustehokkuuden vaatimus näyttää olevan erityisesti strategiamalleja soveltavien asiakirjojen sisäänrakennettu perusolettamus. Diskurssi myötäilee laajempaa tehokkuusajattelun jalkautumista Suomen hyvinvointipolitiikan retoriikkaan (Henriksson & Wrede 2012).

Taloudellisuusdiskurssi samoin kuin strategiamallit kiinnittynevätkin vahvasti *instrumentaaliseen eli välineelliseen rationalismiin*, jossa keskeistä on resurssien tehokas hyödyntäminen. Strategian toimijat ovat tällöin ikään kuin välineellisiä, hyödynnettäviä resursseja päämäärään pyrkimisessä (Vaara & Laine 2006, 163). Siten, vaikka taloudellisessa diskurssissa perheillä ja läheisillä on näkyvä ja tunnustettu työnjaollinen asema, tämä toimijuus on valjastettu tiukasti kunnan tarpeisiin. Perheettömistä vanhuksista ei kirjoiteta avoimesti, pikemminkin heistä vaietaan. Sanomattakin on selvää, että taloudellisessa diskurssissa vanhukset, joihin resursseja joudutaan kohdistamaan, tulevat tuotetuiksi lähinnä ”kulueränä”.

Familistinen diskurssi

Talouden ja hallinnon diskurssia tukee asiakirjoissa vahva *familistinen diskurssi*, sillä useimpien puhetapojen taustalla on tulkittavissa oletus perheen olemassaolosta ja sen antaman avun ensisijaisuudesta. Familistista diskurssia rakennetaan erityisesti vahvistamisen ja vastuun puhetavoissa esittämällä perhe ja läheiset luonnollisina ja vastuullisina hoivatoimijoina sekä elämän laadun peruspilareina, joiden tukeminen ja vahvistaminen on kunnan vanhuspolitiikan keskeinen

tehtävä. Myös resurssipuheessa ja hallintapuheessa perheet ja läheiset esiintyvät itsestään selvinä ja luonnollistettuina toimijoina, sillä se mahdollisuus, että omaista tai läheistä ei ole, suljetaan pois. Silloinkin kun perheen puuttumisen mahdollisuus tuodaan esille, yksinäinen tai perheetön vanhus esitetään paikoin itsestään selvästi ”syrjäytyneenä”, mikä tulkintamme mukaan vahvistaa familistista diskurssia. ”Mallivanhus” on perheen ja läheisten hoivan ja tuen varassa toimeentuleva ja ilman julkisia palveluja selviytyvä kuntalainen, jolla on hyvät turvaverkostot ja sosiaaliset suhteet. Vanhuksen perhe esitetään perheenä, jonka jäsenet ovat läsnä ja sitoutuneita hoivamaan ja huolehtimaan toisistaan.

Kotona asumista korostetaan familistisessa diskurssissa yhteydessä, jossa nimenomaan perhe, läheiset ihmissuhteet ja sosiaalinen vuorovaikutus nähdään luonnollisena perusteena sille, että vanhuksen kotona asuminen on aina ensisijainen vaihtoehto. Voidaankin hyvällä syyllä kysyä, onko perheettömällä tai muutoin formaalin hoivan varassa olevilla vanhuksilla tässä familistisessa diskurssissa mahdollisuutta asua kotona? Perheet ja läheiset ovat diskurssin avaintoimijat. Sen sijaan vanhukset, joilta perhe ja läheiset verkostot puuttuvat, jätetään vanhuspolitiikan marginaaliin, *näkymättömiksi* ja *ulkopuolisiksi*. Vaihtoehtoisesti heidät nähdään *poikkeuksellisina* tai *ongelmallisina*, pikemminkin siis julkisten toimenpiteiden passiivisina kohteina kuin aktiivisina toimijoina ja osallisina.

Aineistossa perhettä ja vastuullisten läheisten joukkoa laajennetaan naapuruston ja lähiyhteisön suuntaan. Asiakirjoissa korostettu yhteisöllisyys, kun siihen kehottaa julkinen taho, kunta, on tulkittavissa yhtenä tapana vetäytyä julkisesta hoivavastuusta (Newman & Clarke 2009). Yhteisöllisyyden korostaminen tarjoaa kuitenkin myös perheettömille vanhuksille merkittävän mahdollisuuden toimijuuteen ja osallisuuteen näissä teksteissä.

Osallisuusdiskurssi

Kansalaisten osallistuminen on noussut keskeiseksi hyvinvointipolitiikan puhetavaksi erityisesti 1990-luvun jälkeen. Osallistumisen ja valinnanmahdollisuuksien lisääntymiset toimivat muutosten perusteluina ja myönteisinä odotuksina monien eri intressiryhmien ajamissa hyvinvointipoliittisissa ajattelu- ja toimintamalleissa. Nämä toimintamahdollisuudet liittyvät sekä kansalaisten oman aktiivisuuden korostamiseen että

julkisten hoivapalvelujen tuotantotapojen monipuolistamiseen. (Esim. Häikiö & al. 2011; Läheteinen 2004, 166; Newman & Clarke 2009.)

Aineistossa osallisuusdiskurssi ulotetaan perheisiin ja läheisiin. Sitä rakennetaan esittämällä perheet ja läheiset osallisina ja yhteistyökumppaneina vanhusten hoivan järjestelyissä. ”Omaisten osallistuminen” mainitaan toistuvasti esimerkiksi silloin, kun viitataan hoidon suunnitteluun ja toteutukseen. Perheen oikeutta osallistua läheistään koskevaan päätöksentekoon pidetään keskeisenä oikeutena, johon osallisuusdiskurssissa vedotaan.

Kun perheitä kutsutaan osallisiksi, ammatillista valtaa ja päätöksenteko-oikeutta – ja samalla myös hoivavastuuta – luovutetaan asianosaisille sekä perheille (vrt. Tedre 2003, 69). Vanhustyö on kuitenkin ammatillisten rajanvetojen ja työnjaollisen kamppailun kenttä (Suominen & Henriksson 2008), jossa kiistellään tiedosta ja osallistumisesta päätöksentekoon. Tutkija-lukija jääkin pohtimaan, miten (ammatillisen) päätöksenteon luovuttaminen perheille ja läheisille, vaikka asianosaisille mutta kuitenkin ns. maallikoille, käytännössä onnistunee? Ovatko vanhustyön ammatilliset rajat ja kulttuurit avautumassa perheiden aitoon osallisuuteen? Osallisuusdiskurssissa asiakirjojen perheenjäsen-lukijoille joka tapauksessa tarjotaan, ellei lähes velvoiteta ottamaan, toimijuutta päätöksenteon osapuolena ammatillisen hoivan toimijoiden rinnalla.

Samalla kun osallisuusdiskurssissa vahvistetaan perheiden ja läheisten toimijuutta, jätetään mainitsematta, mitä merkitsee, jos päätöksentekoon osallistuvaa perhettä tai läheisiä ei ole? Tutkija-lukijaa jää siten mietityttämään myös kysymys siitä, missä määrin osallisuusdiskurssi järjestää palvelujen saamisen perusteita uudelleen (vrt. Häikiö & al. 2011). Ovatko oikeudet palveluihin samat riippumatta siitä, onko heikkokuntoisella vanhuksella lähipiirissään osallistujaa tai puolestapuhujaa?

Sosiaalisten oikeuksien diskurssi

Vastadiskurssina uuden julkisjohtamisen diskurseille aineistossa toimii puhe, jossa tunnustetaan perheiden ja lähiverkoston hoivaresurssin rajallisuus. Tässä diskurssissa asiakkaita ja perheitä kutsutaan palvelujen piiriin *sosiaalisiin oikeuksiin ja tasa-arvoon* vedoten. Erityisesti silloin, kun kirjoitetaan perheen hoivan ja tuen tarpeesta tai perheen puuttumisesta, vedotaan perheiden, läheisten ja ikääntyneiden itsensä oikeuteen saada tukea. Tulkintamme mukaan tämä puhe rakentaa

aineistossa *sosiaalisten oikeuksien diskurssia*. Kuitenkin myös näissä puhetoissa perhe nähdään ensisijaisena hoivaaajana, eikä universalismin ajatus siis ole tämänkään diskurssin lähtökohtana. Kun omaisten tukeminen asetetaan yhdeksi kunnan vanhuspolitiikan *kriittiseksi menestystekijäksi* [9], sosiaalisten oikeuksien rinnalla diskurssissa rakentunevat myös familistinen ideologia ja kilpailukyvyyn puhetapa.

Hyvinvointivaltiooperusteisia sosiaalisia oikeuksia palveluihin on aineistosta löydettävissä erityisesti niissä yhteyksissä, joissa perheistä ja läheisistä ei kirjoiteta. Perheaiheiden välttäminen ja tämän sijaan kunnan vanhuspalvelujen monipuolinen kuvaus ja esimerkiksi visio siitä, että ... (*kunta*)lainen ikäihminen asuu itsenäisesti ja turvallisesti kodissaan, jonne hänen on mahdollista saada tarvitsemansa kotona asumista tukevat palvelut ja hoito [5], rakentanevat tätä diskurssia kaikkein vahvimmin. Kun familistisessa puheessa kotona asuminen luonnollistetaan perheen ja läheisten parissa tapahtuvana asumisena, sen vastapuheena toimii puhe, jossa kotona asumista mahdollistetaan ensisijaisesti julkisten palveluiden avulla. Tämä puhe koskee siten myös perheettömiä vanhuksia. Sosiaalisten oikeuksien näkökulmasta on merkityksellistä, että nimenomaan aineistoa vahvasti hallitsevassa kotona asumista koskevassa puheessa sosiaaliset oikeudet, oikeus elää itsenäistä elämää kotona ja saada sinne tarvitsemansa palvelut esiintyvät familistisen puheen rinnalla.

Sosiaalisten oikeuksien diskurssiin sisältyy mahdollisuus perheen ja lähiverkoston puuttumisesta, mikä tuo näkyviin ja mahdollistaa myös perheettömän vanhuksen *näkyvän* toimijuuden. Tässä diskurssissa perheettömät, julkisen avun varassa olevat näyttäytyvät myös *etuoikeutettuina* kunnan tarjoamiin palveluihin (taulukko 2).

Yhteenveto ja pohdinta

Miten asiakirjojen puhettavat sitten uusintavat yhtäältä perheiden ja läheisten ja toisaalta perheettömien vanhusten asemaa ja toimijuuden ehtoja? Asiakirjoissa tuotetut merkitykset kuvastavat niitä kirjoittamattomia institutionaalisia sääntöjä, joiden lähtökohdista nämä vanhuspolitiikan tekstit rakennetaan. Vaikka asiakirjoja ei voi lukea kuvauksena siitä, miten asiat ovat, ne kuitenkin osallistuvat todellisuuden rakentamiseen välittämällä lukijoille sanastoja, merkitys-

Taulukko 2. Perhettä ja läheisiä koskevat diskurssit ja puhettavat

	Mitä diskurssissa tehdään (perheille)?	Mitä korostetaan?	Millainen työnjaollinen asema perheellä on?	Millaisia toimija-osapuolia perheet ja läheiset ovat?
Taloudellinen diskurssi	Hyödynnetään, mitataan, kirjataan, solmitaan sopimuksia, osallistetaan	Taloudellisuutta, tehokkuutta, mitattavuutta, sopimuksellisuutta	Taloudellinen (työvoima)resurssi, hallinnan kohde	Palveluketjun osia, sopimus- ja yhteistyökumppaneita
Familistinen diskurssi	Vahvistetaan, vastuullistetaan	Perheiden ja lähiverkoston positiivista merkitystä sekä vastuuta	Luonnollinen (olemassa oleva) hoitaja, vastuullinen	"Omaisista", hoitajia, kyvykkäitä "malliperheitä"
Osallisuusdiskurssi	Luovutetaan/ jaetaan päätösvaltaa	Oikeutta osallistua	Päätösvaltainen osallinen	Asianosaisia, merkityksellisiä ihmisuhteita
Sosiaalisten oikeuksien diskurssi	Tuetaan, kompensoidaan perheiden ja läheisten apua	Julkisen vallan vastuuta, kansalaisten oikeuksia	Rajallinen, mahdollisesti tuen ja avun kohde	Kansalaisia, mahdollisesti puuttuvia osapuolia

ja valtarakenteita, jotka näin alkavat elää käytännössä (Smith 2001). Asiakirjat eivät ole mitään tahansa tekstejä, vaan myös vanhuspolitiikan työnjaollisia suhteita ohjaavia asiakirjoja, joita luetaan ja joihin vedotaan esimerkiksi silloin, kun suunnataan kuntien taloudellisia resursseja tai kun kehitetään vanhustyön tekijöiden ammatillista osaamista ja työnjaollisia käytäntöjä esimerkiksi kehittämissuhteissa.

Tutkimuksen tuloksena tunnistetaan seitsemän eri tapaa asemoida perhettä ja läheisiä. Asemoinneissa perhe ja läheiset esitetään 1) resurssina, 2) hallinnan kohteena, 3) osallisena, 4) vahvistettavana, 5) vastuullisena, 6) tuettavana ja 7) puuttuvana. Asemointien kautta rakennetaan kolmea uuden julkisjohtamisen ideologiaan liitettyä diskurssia, jotka nimettiin taloudelliseksi, familistiseksi ja osallisuuden diskurssiksi. Näiden lisäksi tunnistetaan sosiaalisten oikeuksien diskurssi.

Analyysi osoittaa, että vanhuspolitiikan asiakirjoissa perheet ja läheiset ovat vanhustyön yhteiskunnallisessa työnjaossa keskeisiä toimijoita. Aineistoa hallitsevilla puhettavoilla ja diskurssissa perheet ja läheiset tuetaan luonnolliseksi ja vastuulliseksi hoivaresurssiksi. Näkemys toistaa valtakunnallisten ohjausasiakirjojen kantaa perheen ja läheisten ensisijaisesta hoivavastuusta (Häikiö & al. 2011), mikä käsitys asiakirjoissa siten jalkautetaan kuntatasolle. Asiakirjojen vanhuspoliittisena linjauksena näyttäisikin olevan julkisen vastuun rajaaminen vaihtoehtoisten toimijoiden merkitystä korostamalla. Myös Sanna Lähteinen (2004, 171) on todennut kuntien hyvinvointistrategioissa pyrkimyksen hyvinvointivaltion tehtävien siirtämiseksi vaihtoehtoisille toimijoille, kohti *kansalaisyhteiskuntaa*, mikä teh-

dään niissä helposti ja kriittikittömästi, vaikka kyseessä on perustavaa laatua oleva sosiaalisen järjestömuutos.

Toisaalta, koska vanhusten hoivaan peräänkukutettujen ei-julkisten toimijoiden esiin nostaminen saa aineistossa julkista hoivavastuuta enemmän tilaa, perheiden ja läheisten oikeutta osallistua hoivaan ja näin ollen saada korvausta tehdystä työstä tuodaan selkeästi esille. Kun omaishoidon vahvistamista esitetään paitsi valtakunnallisissa linjauksissa myös omaishoitajien itsensä taholta (esim. Salanko-Vuorela & al. 2006, 118–119), voidaan todeta, että aineistossa tuetaan näitä omaishoitajien pyrkimyksiä ja heidän sosiaalisia oikeuksia koskevia tavoitteita. Omaishoitajien (nais)sukupuolta, ikää tai sosiaaliseen asemaan liittyviä kysymyksiä tai muita omaishoidon pulmakohtia tai omaishoidon suhteiden moninaisuutta ei kuitenkaan tuoda esille. Aineiston sukupuoleton ja luonnollistettu kuva perheistä ja läheisistä rakentuu siten tutkimus- ja kokemustietoa kapeammaksi. Tutkimusten mukaan myös perheet voivat olla haasteellisia, sekä vanhuksen itsensä että palvelujärjestelmän kannalta jopa "häiriikköjä" (ks. Ala-Nikkola 2003, 87; Leinonen 2009, 144; Lumme-Sandt 2008; Twigg 1989).

Mitä kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa sitten on tarjolla perheettömälle vanhuslukijalle? Kun perheettömälle vanhukselle puhe perheestä viittaa väistämättä jonkun toisen perheeseen, voidaan todeta, että asiakirjojen keskeinen osa, puhe "omaisista ja omaishoidosta", jättää perheettömät vanhukset tekstin ja samalla vanhuspolitiikan kiinnostuksen ulkopuolelle. Voidaan todeta, että julkisen hoivan varassa olevat vanhukset eivät analyysin perusteella hevin kirjoitautuu

kaikkien näiden ohjaavien asiakirjojen toimijoiksi tai lukijoiksi (vrt. Heikkinen & al. 2001, 301). Pyrkimykset yhteisöllisyyteen luonevat kuitenkin uusia toimintamahdollisuuksia myös perheettömille vanhuksille.

Kuntien vanhuspoliittisten asiakirjojen tehtävänä on *sosiaalisen tasa-arvon* turvaaminen (STM & Kuntaliitto 2001 & 2008). Perheettömän vanhuksen näkökulmasta sosiaalista tasa-arvoa tuottaa tässä aineistossa lähinnä puhe, jossa vedotaan sosiaalisiin oikeuksiin kunnan tarjoamien palveluiden saannissa tai jossa vain esitellään näitä palveluita ja niiden kehittämistä. Sen sijaan uuden julkisjohtamisen puhetavoissa ja diskursseissa nämä vanhukset jäävät pääasiassa näkymättömiksi ei-toimijoiksi, joihin julkisia resursseja joudutaan kohdistamaan. Mikäli perheetön vanhus ylipäänsä otetaan huomioon, hänestä tehdään perheellistä vanhusta helpommin palvelujen ja hoivan kohde. Ku-

ten Stacey (1984) huomauttaa, kilpailutalouden suhdanteissa vastavuoroisuuteen perustuva hoiva ("care for") muuntuu helposti työksi, jota tehdään passiiviselle kohteelle ("care to").

Erityisesti puhe, jossa perheen ja läheisten tuki tuotetaan keskeisenä edellytyksenä itsenäisen ja omaehtoisin (kotona) asumisen mahdollistamiseksi, asettaa perheettömät vanhukset toisiksi ja ulkopuolisiksi ja näin sulkee pois heidän toimijuutensa⁵. Sosiaalisen tasa-arvon ja perheettömien vanhusten toimijuuden kannalta keskeinen kysymys lienee, onko itsenäinen ja omaehtoinen asuminen mahdollista kunnan järjestämän avun turvin. Kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa sekä tarjotaan tätä mahdollisuutta että suljetaan se pois.

5 On huomion arvoista, että tulkinta on lähes päinvastainen verrattuna vammaispolitiikkaan, jossa korostetaan perheen ulkopuolisen avun merkitystä vammaisen ihmisen itsenäisen asumisen, riippumattomuuden ja oikeuksien turvaajana.

ASIAKIRJA-AINEISTO

1. Espoon vanhuspoliittinen ohjelma ja palvelurakenteen kehittäminen.
2. Hyvään vanhuuteen – Hyvinkään vanhuspoliittinen strategia ja palvelurakenteen kehittämisohjelma vuosille 2003–2010.
3. Ikäihmisenä Järvenpäässä – vanhustyön strategia v. 2007–2015.
4. Ikääntyvä Kerava. Keravan ikääntyvän väestön strategia- ja toimenpideohjelma vuoteen 2020.
5. Vireä ikääntyminen. Kirkkonummen ikäihmisten palvelujen strategia ja kehittämissuunnitelma vuoteen 2012.

KIRJALLISUUS

Aaltonen, Elli: Omaishoito ja julkinen palvelujärjestelmä. *Yhteiskuntapolitiikka* 70 (2005): 4, 432–439.

Aaltonen, Tarja & Henriksson, Lea & Karttunen, Aija & Kivimäki, Riikka & Palukka, Hannele & Silvennoinen-Nuora, Leena & Tiilikka, Tiina & Valokivi, Heli: Toimijat vanhusten hyvinvointipalveluja ohjaavissa kehittämisohjelmissä. *Kunnallistieteellinen aikakauskirja* 37 (2009): 3, 336–352.

Abel, Emily & Nelson, Margaret: *Circles of Care: An Introductory Essay*. P. 4–34. Teoksessa: Abel, Emily & Nelson, Margaret (toim.): *Circles of Care*. Albany: State University of New York Press, 1990.

Ala-Nikkola, Merja: Sairaalassa, kotona vai vanhainkodissa. Etnografinen tutkimus vanhustenhuollon koti- ja laitoshoidon päätöksentekotodellisuudesta. *Acta Universitatis Tamperensis* 972. Tampere 2003.

Alasuutari, Pertti: Toinen tasavalta: Suomi 1946–1994. Tampere: Vastapaino, 1996.

Anttonen, Anneli & Sointu, Liina: *Hoivapolitiikka*

6. Mäntsälä (kansi ja nimi puuttuvat), *www-sivun otsikko: Vanhushuollon suunnitelma*.
7. Nurmijärvi. Vanhustyön suunnitelma 2007–2015.
8. Tuusulan vanhuspolitiikka vuoteen 2010. Toimintastrategian tarkistus vuoteen 2005.
9. Vantaan vanhusten palvelustrategia.
10. Vihdin perusturvakeskus. Vanhuspoliittinen kehittämisohjelma. Kehittämisstrategiat.
11. Äldrepolitisk program för Ekenäs stad 2003–2010.

muutoksessa. Julkinen vastuu pienten lasten ja ikääntyneiden hoivasta 12:ssa Euroopan maassa. *Hyvinvointivaltion rajat -hanke*. Helsinki: Stakes, 2006.

Anttonen, Anneli & Zechner, Minna: Tutkimuksen lähestymistapoja hoivaan. S. 16–53. Teoksessa: Anttonen, Anneli & al. (toim.): *Hoiva: Tutkimus, politiikka ja arki*. Tampere: Vastapaino, 2009.

Blomgren, Jenni & Martikainen, Pekka & Martelin, Tuija & Koskinen, Seppo: Ikääntyvien saama epävirallinen ja virallinen apu Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 71 (2006): 2, 167–178.

Dean, Hartley & Thompson, Di: *Fetishizing the family: the construction of the informal carer*. P. 145–166. Teoksessa: Jones, Helen & Millar, Jane (toim.): *The politics of the family*. Aldershot: Avebury, 1996.

Fairclough, Norman: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity press, 1992.

Fairclough, Norman: *Analyzing discourse. Textual analysis for social research*. London: Routledge, 2003.

- Graham, Hilary: *Caring: A Labour of Love*. P. 13–30. Teoksessa: Finch, Janet & Groves, Dulcie (toim.): *A Labour of Love: Women, Work and Caring*. London: Routledge and Kegan Paul, 1983.
- Haavio-Mannila, Elina: Hoivaamistehtävät ja yhteiskunnallinen työnjako. *Sociologia* 20 (1983): 3, 210–219.
- Heikkinen, Vesa & Hiidenmaa, Pirjo & Tiililä, Ulla: Teksti työnä, virka kielenä. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 116. Helsinki: Gaudeamus, 2001.
- Heiskala, Risto: Kansainvälisen toimintaympäristön muutos ja Suomen yhteiskunnallinen murros. S. 14–42. Teoksessa: Heiskala, Risto & Luhtakallio, Eeva (toim.): *Uusi jako*. Helsinki: Gaudeamus, 2006.
- Hellsten, Katri & Kalliomaa-Puha, Laura & Komu, Merja & Sakslin, Maija: Suomalaisen hoivan monet muodot. Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 55. Helsinki: Kela, 2006.
- Henriksson, Lea & Wrede, Sirpa: The making of medico-managerial care work culture in public home care for the elderly. P. 171–185. Teoksessa: Ceci, Christine & al. (toim.): *Perspectives on Care at Home for Older People*. New York & London: Routledge, 2012.
- Häikiö, Liisa & van Aerscot, Lina & Anttonen, Anneli: Vastuullinen ja valitseva kansalainen: Vanhuspolitiikan uusi suunta. *Yhteiskuntapolitiikka* 76 (2011): 2, 239–250.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi: Valtasuhteiden analysoiminen. S. 75–108. Teoksessa: Jokinen, Arja & al. (toim.): *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino, 2004.
- Jokinen, Arto: Diskurssianalyysin kourissa. Sotilasteksteissä muotoutuva miehisuus. S. 191–208. Teoksessa: Liljeström, Marianne (toim.): *Feministinen tietäminen*. Tampere: Vastapaino, 2004.
- Juhila, Kirsi: Kulttuurin jatkuvasti rakentuvat kehät. Tilanteisesta kulttuuriseen kontekstiin. S. 160–198. Teoksessa: Jokinen, Arja & al. (toim.): *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino, 1999.
- Julkunen, Raija: Hyvinvointivaltio käännekohtassa. Tampere: Vastapaino, 1992.
- Julkunen, Raija: Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Tampere: Vastapaino, 2001.
- Julkunen, Raija: Hyvinvointistrategisen ajattelun muutos. S. 16–37. Teoksessa: Kinnunen, Petri & Kostamo-Pääkkö, Kaisa (toim.): *Alueelliset hyvinvointistrategiat*. Oulu: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus, 2003.
- Julkunen, Raija: Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu. Helsinki: Stakes, 2006.
- Kalliomaa-Puha, Laura: Vanhoille ja sairaille sopivaa? Omaishoitosopimus hoivan instrumenttina. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 90. Helsinki: Kela, 2007.
- Kinnunen, Petri & Kurkinen, Jorma: Kohti hyvinvointistrategiaa. S. 3–15. Teoksessa: Kinnunen, Petri & Kostamo-Pääkkö, Kaisa (toim.): *Alueelliset hyvinvointistrategiat*. Oulu: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus, 2003.
- Kirsi, Tapio: Rakasta, kärsi ja kirjoita. Tutkimus dementoitunutta puolisoaan hoitaneiden naisten ja miesten hoitokokemuksesta. *Acta Universitatis Tamperensis* 1051. Tampere 2004.
- Kröger, Teppo: Hoivapolitiikan rajanvetoja. S. 99–125. Teoksessa: Anttonen, Anneli & al. (toim.): *Hoiva: Tutkimus, politiikka ja arki*. Tampere: Vastapaino, 2009.
- Leinonen, Anu: Hoivatyöntekijöiden muutostoiveiden topografia. Kannanottoja vanhuksen kohteluun, henkilöstöresurssiin ja ikääntymispolitiikkaan. *Yhteiskuntapolitiikka* 74 (2009): 2, 132–148.
- Lumme-Sandt, Kirsi: Perhesuhteet ja omaishoiva. S. 75–95. Teoksessa: Lipponen, Päivi (toim.): *Rakas velvollisuus*. Helsinki: Kirjapaja, 2008.
- Lähteinen, Sanna: Paikallisen hyvinvointipolitiikan rakentuminen. Konstruktionistinen näkökulma kuntien hyvinvointistrategioihin. S. 106–186. Teoksessa: Kinnunen, Elina & Lähteinen, Sanna & Kurkinen, Jorma (toim.): *Kolme näkökulmaa hyvinvointistrategiseen työhön*. Oulu: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus, 2004.
- Mikkola, Tuula: Sinusta kiinni – Tutkimus puolisoihovan arjen ulottuvuuksista. Akateeminen väitöskirja. *Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja A*, Tutkimuksia 21, 2009.
- Newman, Janet & Clarke, John: *Publics, Politics and Power: Remaking the Public in Public Services*. London: Sage, 2009.
- Paasivaara, Leena: Tavoitteet ja tosiasiallinen toiminta. Suomalaisen vanhusten hoitotyön muotoutuminen monitasotarkastelussa 1930-luvulta 2000-luvulle. Hoitotyön ja terveyshallinnon laitos, Oulun yliopisto, 2002.
- Pyyksiäinen, Jaana: Neuvottelut ja liikkumavara iäkkään vanhemman hoitamisessa. *Aiheita* 14/2003. Helsinki: Stakes, 2003.
- Raasakka, Petri: Vanhuspoliittiset ohjelmat. S. 196–132. Teoksessa: Kinnunen, Petri & Kostamo-Pääkkö, Kaisa (toim.): *Alueelliset hyvinvointistrategiat*. Oulu: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus, 2003.
- Rantalaiho, Liisa: Reproduktion maisema. S. 19–56. Teoksessa: Rantalaiho, Liisa (toim.): *Miesten tie, naisten puuhut*. Tampere: Vastapaino 1986.
- Rintala, Taina: Vanhuskuvat ja vanhustenhuollon muotoutuminen 1850-luvulta 1990-luvulle. *Tutkimuksia* 132. Helsinki: Stakes, 2003.
- Rönkkö, Pentti: Kunnallishallinto ja hyvinvoinnin kansallinen strategia. S. 105–142. Teoksessa: Hoikka, Paavo (toim.): *Kunnat 2000-luvun kynnyksellä*. Tampere: Tampereen yliopisto, 2001.
- Salanko-Vuorela, Merja & Purhonen, Merja & Järnstedt, Pia & Korhonen, Annikki: *Selvitys omaishoidon tilanteesta 2006. "Hoitaahan ne joka tapauksessa."* Helsinki: Omaishoitajat ja Läheiset -Liitto ry., 2006.
- Sipilä, Jorma: Hoivan organisointi: vaivaistalosta markkinatavaraksi. *Janus* 11 (2003): 1, 23–28.
- Smith, Dorothy E: *Texts and the Ontology of Organizations and Institutions*. *Studies in Cultures, Organizations and Societies* 7 (2001), 159–198.

- Smith, Dorothy E: Institutional ethnography. A sociology for people. Lanham: AltaMira Press, 2005.
- Stacey, Margaret: Who Are the Health Workers? Patients and Other Unpaid Workers in Health Care. *Economic and Industrial Democracy* 5 (1984), 157–184.
- STM & Suomen Kuntaliitto: Ikäihmisten hoitoa ja palveluja koskeva laatusuositus. Oppaita 2001:4. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 2001.
- STM & Suomen Kuntaliitto: Ikäihmisten palvelujen laatusuositus. Julkaisuja 2008:3. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 2008.
- Suomen Kuntaliitto: Ikäpolitiikka kunnissa. Strategia johtamisen tukena. Helsinki: Suomen Kuntaliitto, 2006.
- Suominen, Tuula & Henriksson, Lea: Työnjako vanhusten kotihoidossa. *Yhteiskuntapolitiikka* 73 (2008): 6, 625–639.
- Szebehely, Marta: Care as Employment and Welfare Provision – Child Care and Elder Care in Sweden at the Dawn of the 21st Century. P. 80–97. Teoksessa: Dahl, Hanne Marlene & Eriksen, Tine Rask (toim.): Dilemmas of Care in the Nordic Welfare State. Aldershot: Ashgate, 2005.
- Tedre, Silva: Hoiva ja vanhuus. Teoksessa: Marin, Marjatta & Hakonen, Sinikka (toim.): Seniori- ja vanhustyö arjen kulttuurissa. Jyväskylä: PS-kustannus, 2003.
- Twigg, Julia: Models of carers: how do social care agencies conceptualize their relationship with informal carers? *Journal of Social Policy* 18 (1989): 1, 53–66.
- Vaara, Eero & Laine, Pikka-Maaria: Kriittinen diskursianalyysi metodologiana strategiatutkimuksessa. S. 155–173. Teoksessa: Rolin, Kristina & al. (toim.): Soveltava yhteiskuntatiede ja filosofia. Helsinki: Gaudeamus, 2006.
- Vilkko, Anni & Muuri, Anu & Finne-Soveri, Harriet: Läheisapu iäkkään ihmisen arjessa. Teoksessa: Vaarama, Marja & al. (toim.): Suomalaisten hyvinvointi 2010. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus, 2010.
- Voutilainen, Päivi & Kaskiharju, Eija: Vanhuspoliittiset strategiat kunnissa. S. 18–28. Teoksessa: Voutilainen, Päivi (toim.): Laatu laatusuosituksella? Ikäihmisten hoitoa ja palveluja koskevan laatusuosituksen seuranta ja arviointi. Raportteja 2/2007. Helsinki: Stakes, 2007.
- Waerness, Kari: Caring as women's work in the welfare state. P. 67–87. Teoksessa: Holter, Harriet (toim.): Patriarchy in a welfare state. Norway: Universitetsforlaget, 1984.
- Waerness, Kari: The unheard voices of care workers and care researchers. P. 364–374. Teoksessa: Wrede, Sirpa & al. (toim.): Care Work in Crisis. Sweden: Studentlitteratur, 2008.
- Wrede, Sirpa & Henriksson, Lea & Høst, Håkon & Johansson, Stina & Dybbroe, Betina: Care work and the competing rationalities of public policy. P. 15–37. Teoksessa: Wrede, Sirpa & al. (toim.): Care Work in Crisis. Sweden: Studentlitteratur, 2008.
- Zechner, Minna & Lumme-Sandt, Kirsi & Kirsi, Tapio: Vanhusperheen vieraat. S. 236–257. Teoksessa: Jallinoja, Riitta (toim.): Vieras perheessä. Helsinki: Gaudeamus, 2009.

SUMMARY

Päivi Aho & *Lea Henriksson: Family and friends in municipal old-age policy documents (Perhe ja läheiset kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa)*

In the wake of the 1990s recession, public management in Finland was forced into reform which saw the locus of welfare policy planning shift to local government. At the same time, municipalities assumed increasing responsibility for the care of families, friends and immediate communities. Families and friends emerged as key agents in municipal old-age policy documents. This study examines municipal old-age policy documents from the early 2000s and looks at how family and friends are portrayed in these documents, particularly from the point of view of older people living alone without a family and dependent on public services.

The data comprise policy documents from 11 municipalities in the Uusimaa region. The approach used is institutional ethnography. The documents are read as official institutional texts produced in compliance with institutional regulations. The discourse analysis focuses on institutional discourses concerning the role of families and friends in caring for older people. We have the following questions: 1) what kind of vocabularies are used to write about families

and friends, 2) how are family and friends positioned, 3) on what societal discourses are these positionings based on 4) what kind of actor role is enabled for older people without a family?

The analysis identified seven different ways of positioning family and friends. The positionings represent family and friends as (1) a resource, (2) object of control, (3) participant, (4) actors whose importance is underlined, (5) responsible, (6) in need of support and (7) missing. Through these positionings, the data constructed three discourses associated with the ideology of competitive economy, named as economic, familistic and inclusive discourses. In addition, the discourse of social rights is identified. In the competitive economy discourse, which is predominant in the dataset, older people without a family tend to remain invisible and outsiders. Alternatively, they are inscribed in the texts as passive objects of care, as an economic burden or as marginalized by society. By contrast, the social rights discourse positions older people without a family as service users and presents them as visible and privileged to receive care offered by the municipality.

Keywords: municipality, ethnography, old-age policy documents

Ihana itsenäinen vanhuus!

Kuntien vanhuspoliittisten strategioiden toiveuni vanhuudesta ilman julkista hoivaa

Päivi Ahosola ja Lea Henriksson

Abstract

In Finland, the New Public Management (NPM) and New Public Governance (NPG) ideologies are gaining ground in documents on elderly policy in the 21st century. At the same time, policy-makers are putting much effort into ideas and practices promoting active citizenship in old age. Through these policy changes, older people are seen as highly active and independent agents. In consequence, publicly provided and socially defined care is almost completely excluded from documents on elderly policy.

In this study, elderly policy strategies are analyzed as discourses. The research data consist of the very latest municipal strategies on elderly policy in the Helsinki metropolitan area (n=4). In Finland, documents on elderly policy strategy, or a corresponding plan for sufficient elderly care services, have recently become statutory. In this paper, the research interest focuses, firstly, on what kind of care is included in the discourse. Secondly, attention is paid to accounts highlighting what kind of agency is available to care workers and care receivers, especially elderly people who are highly dependent on formal care.

According to the analysis, it is inappropriate to emphasize publicly provided care, or to point out the social rights of the elderly in the strategy discourse, which is anchored in the policy of cost-effective service-provision. Surprisingly, no care relationships associated with formal care contexts are mentioned in the discourse at all. Furthermore, the agency of both caregivers and care receivers remains unrecognized and imperceptible.

Johdanto

Hyvinvointipoliittisen strategiatyöskentelyn tahtia on viime vuosina tiivistetty, ja samalla sen kritiikki on kasvanut. Hyvinvointikertomukset, hyvinvointipoliittiset strategiat ja ohjelmat, kuten ikääntymispoliittiset strategiat, työllistävät kuntien johtoa, muita kuntahallinnossa työskenteleviä sekä asiantuntijoita. Sakari Möttönen ja Pekka Kettunen (2015) kysyvätkin: ”Vastaako strategiatyö aikaansa ja kannattaako kunnissa tehdä nykyisen kaltaisia strategioita?” Tässä artikkelissa kiinnostuksen kohteena on, miten kuntien vanhuspoliittiset strategiat ottavat huomioon julkista hoivaa tarvitsevien ikääntyneiden

kuntalaisten näkökulman ja millaisena strategiat heidän tulevaisuuttaan visioivat.

Ikääntymisen tutkimuksessa vallitsee yksimielisyys aktiivisen toiminnan ja osallistumisen merkityksestä vanhuusiän toimintakyvylle (esim. Pohjolainen & Salonen 2012). Suomalaiset kansalliset vanhuspolitiikan asiakirjat pohjautuvat tutkimustiedon lisäksi OECD:n ja Euroopan Unionin toimintaohjelmiin, kuten ”Active aging” -ohjelmaan (European Commission 2012). Vanhuspolitiikan linjanvedoissa korostetaan toimenpiteitä, jotka mahdollistavat itsenäistä ja aktiivista vanhuutta sekä hyvää ja merkityksellistä elämää kuolemaan saakka. Oikeus itsenäiseen selviytymiseen ja sitä tuke-

viin palveluihin on myös vanhuspalvelulain (Laki ikääntyneen...28.12.2012/980) lähtökohtana. Lainsäädännössä ja politiikkapuheessa aktiivisen vanhuuden periaatteilla viitataan kansalaisten perusoikeuksiin, joita iän ei tule rajoittaa. Myös kansalaisyhteiskunta ja järjestötoimijat ovat ottaneet tehtäväkseen aktiivisen vanhuuden edistämisen.

Suurin osa vanhuksista, erityisesti muistisairauteen sairastuvista, tarvitsee kuitenkin hoivaa ainakin elämänsä loppuvaiheessa (Forma 2011). Toisin kuin aktiivista vanhenemista, hoivaa ei politiikkapuheessa juuri nosteta esiin. Eurooppalaiset aktiivisen vanhenemisen puolestapuhujat varoittavatkin, että hauraat vanhat ihmiset ovat vaarassa jäädä nykyisen politiikka-agendan ulkopuolelle (Walker & Foster 2013, 36). Hyvän vanhenemisen kapea-alaiset tulkinnat sulkevat pois osan vanhoista ihmisistä ja heidän elämäntilanteistaan (Jyrkämä 2008, 201). Silva Tedre (2007, 102) ihmettelee, miten vahvasti vanhenemisteoriat rakentuvat ”riippumattoman ja autonomisen yksilösubjektin varaan”.

Hoiva ei siten ole vanhuspoliittisten ohjelmien ja strategioiden keskiössä, jos sen rajojen sisäpuolella lainkaan. Tämä tutkimus rakentuu käsitykselle siitä, että hoivan ulossulkemiselle vanhuspoliittisista asiakirjoista on omat ideologiset ja diskursiiviset perusteensa, joita on syytä avata. Lähtökohtana on, että kunnan vanhuspoliittisen strategian kirjoittaminen on kielityötä, jossa kirjoittajien tulee tuntee tekstilaji ja diskurssin rajat (Pälli 2009). Nykystrategioissa puhe aktiivisen ja itsenäisen vanhuuden merkityksestä näyttää luontevasti yhdistyvän uuden julkishallinnan ideologiaan ja kieleen (Ahosola & Henriksson 2012). Analyysin tavoitteena on avata diskursiivisen lukutavan avulla vanhuspoliittisten strategioiden näkyvää ja näkymätöntä/piilotettua hoivaa.

Artikkeli etenee siten, että aluksi käsitellään strategiadiskurssin jalkautumista suomalaisen hyvinvointipolitiikan asiakirjoihin. Seuraavaksi käsitteellistetään hoivaa, etupäässä brittiläisten ja pohjoismaisten hoivatutkijoiden klassikkokirjoitusten kautta ”työnä ja välittämisenä”. Tulokset kertovat siitä, millaista hoivaa vanhuspoliittiseen strategiadiskurssiin kirjoitetaan ja millaisia toimijoita tämä diskurssi tuottaa. Lopuksi pohditaan, mitä tulokset merkitsevät julkista hoivaa

tarvitsevien vanhusten kannalta sekä hoivan toimijoiden ja hyvinvointipoliittisten strategioiden kirjoittamisen näkökulmasta.

Strategiat vanhuspolitiikassa – tutkimuksen institutionaalinen konteksti

Suomen vanhuspolitiikan ohjausta leimaavat viime vuosikymmenten suuret murrokset, joissa sekä valtion ja kuntien välinen työnjako, että koko ohjausnäkemys ovat muuttuneet. Kuntatasolla ikääntymispoliittisten strategioiden juuret ulottuvat 1970-luvulle, jolloin valtion tavoite- ja suunnitteluohjaus velvoitti kuntia (Paasivaara 2002). 1990-luvun alussa ohjauksen painopistettä siirrettiin paikalliselle tasolle, jolloin kunnista tuli keskeisiä hyvinvointipolitiikan toimijoita ja kuntastrategioista informaatio-ohjauksen välineitä ja tuotteita (Rönkkö 2001, Jalonen 2010, 40). Tällä hetkellä monet kunnat ovat juuri hyväksyneet tai päivittäneet strategiansa vanhuspalvelulain mukaisiksi suunnitelmiksi vanhuspalveluiden järjestämisestä. Vaikka uudistuvan sote-lainsäädännön myötä hallinnollinen vastuu lienee siirtymässä kuntaa suuremmille yksiköille, vanhuspalvelulain myötä kuntakohtainen suunnitelma ikääntyneiden palveluiden järjestämiseksi on kuitenkin lakisäätöinen velvoite (Laki ikääntyneiden...28.12.2012/980).

Politiikan murros ei koske vain ohjausrooleja ja -näkemystä, sillä myös vanhuspolitiikan toimintamallit ja sisällöt ovat muuttuneet. Julkiselle sektorille on uuden julkisjohtamisen (New Public Management) hengessä siirretty yksityisen sektorin johtamistapoja ja toimintamalleja (Julkunen 2006, Siltala 2008, Yliaska 2014). Uuden julkisjohtamisen ja uuden julkishallinnan (New Public Governance) ideologioista on tullut itsestään selvä osa modernin organisaation johtamista myös kunnissa (Julkunen 2006, 254, Hakari 2013). Nämä julkisen organisaation muutokset ovat aiheuttaneet julkisille organisaatioille uudenlaisia eettisiä haasteita (Salminen 2006) ja ne edellyttävät hallinnon ja ammattikuntien arvojen ja eettisten periaatteiden yhteensovittamista (Ikola-Norrbacka 2010).

Hoivapalvelujen tuottamisessa on perinteisesti hyvinvointivaltiomallista siirrytty kohti markkinoituvan yhteiskunnan arvoja ja toimintatapoja, mikä on merkinnyt informaalin eli perheiden ja muiden epävirallisten toimijoiden tarjoaman hoivan kasvua ja painottamista (Julkunen 2006, Yliaska 2014, ks. Hallituksen strateginen ohjelma 2015, 21). Tässä prosessissa kuntastrategiat ovat olleet välineitä, joilla kansallisen politiikan linjauksia, ideologioita ja arvoja on jalkautettu paikalliseen palvelutuotantoon (ks. Möttönen & Kettunen 2015). Kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa hyvinvointivaltion suunnanmuutos näkyy juuri siten, että julkista hoivaa rajataan ja perheiden ja vaihtoehtoisten toimijoiden rooleja luonnollistetaan itsestään selvinä hoivan antajina (Ahosola & Henriksson 2012, Aaltonen ym. 2014, Aaltonen ym. 2015). Kansalaisia vastuutetaan palvelujärjestelmän alihankkijoiksi (Filander 2015), jopa kanssatuottajiksi (Tuurnas 2016).

Edellä kuvattuun kilpailuyhteiskuntaan (Alasutari 1996, Heiskala ym. 2006) siirtymisessä kielenkäytöllä on ollut merkittävä rooli, jonka strategiadiskurssi on täyttänyt hyvin. Kun aiemmin hyvinvointipolitiikassa vedottiin sosiaalisiin oikeuksiin, kansalaisuuteen ja julkisen sektorin merkitykseen naisten työllistäjänä ja hoivavastuun tasaajana (Anttonen ym. 1994), nyt vanhuspoliittisten strategioiden lähtökohtana ovat väestön ikääntymisestä johtuvat kustannuspaineet. Tässä diskurssissa hoivan informaalit ja formaalit toimijat nähdään ensisijaisesti organisaatiossa hyödynnettävinä välineellisinä resursseina, ja samanaikaisesti perheettömien tai muusta syystä runsaasti julkista apua tarvitsevien vanhusten oikeuksista vaietaan (Ahosola & Henriksson 2012).

Tutkijat ovat kummastelleet: ”Miksi nimenomaan strategian katsotaan olevan paras päätöksentekoa koskeva oppi ja kieli” (Vaara & Laine 2006, 158)? Strategiadiskurssin ideologisiin juuriin, militarismiin, välineelliseen rationalismiin, uusliberalismiin ja uskolonialismiin, ei heidän mukaansa ole kiinnitetty riittävästi huomiota, vaikka niiden myötä diskurssiin tuodaan sellaista sanastoa, kuten ”voittaminen”, ”häviäminen”, ”resurssien hyödyntäminen” ja ”uuden valloittaminen” (Vaara & Laine 2006). Vaikka strategia-sanasto on liiketaloudellistumisen myötä etäänäytynyt

sotilaallisista juuristaan ja sitä käytetään väljästi mitä erilaisimmissa yhteyksissä (Laaksonen 2009, 33), voidaan edelleen Suomisen (2011, 26) tapaan kysyä: Mikä on se sota, jota esimerkiksi kunnan vanhuspoliittisella strategialla halutaan voittaa? Ketä vastaan tässä sodassa taistellaan tai kenen kanssa kilpaillaan? Olisiko jokin muu kielellinen lähestymistapa strategiaa parempi?

Hoiva analyttisenä viitekehyksenä

Hyvinvointipoliittisen ajattelun ja sosiaalisen järjestyksen muutosta kohti kilpailuyhteiskuntaa on mahdollista tarkastella hoivan käsitteen avulla (Daly & Lewis 2000, Williams 2004). On esitetty, että hyvinvointivaltiota voi ymmärtää vain hoivan avulla (Daly & Lewis 2000, 282). Se miten hoiva järjestetään eli kuka sitä antaa, kenelle ja millaisin ehdoin on yhteiskunnallisesti määriteltävä ja neuvoteltua. Markkinoituneen yhteiskunnan toimintaympäristössä, jossa vanhuspalvelutkin mielletään palvelutuotteiksi, jotka voi mitata, osittaa ja hinnoitella, hoiva näyttäytyy kriittisenä käsitteenä ja näkökulmana. Hoivan käsitteen avulla on mahdollista tehdä näkyväksi sekä käytännöllisiä, yksittäisen kansalaisen arkeen ja ihmisyyteen liittyviä seikkoja että laajempia yhteiskuntapoliittisia, ammatillisia ja eettisiä kysymyksiä (myös Hoppania 2015).

Kun naistutkijat nostivat hoivan tutkimuksen kohteeksi ja julkiseen keskusteluun 1980-luvulla, oli radikaalia ajatella, että naisten kotona itsestään selvästi tekemiä toimia ihmisten hyvinvoinnin ja terveyden edistämiseksi, palauttamiseksi ja ylläpitämiseksi voidaan käsitteellistää ”uusintavana työnä” (Rantalaiho 1986), jolla on yhteiskunnallista merkitystä. Angloamerikkalaisessa tutkimuksessa informaalia, perhepiirissä annettua hoivaa romantisoitiin ja pidettiin hyvän hoivan ideaalina, rakkauden työnä (Graham 1983). Pohjoismaisessa tutkimuksessa kiinnostus hoivaan keskittyi hoivan suhteisiin (Waerness 1984b) sekä formaaliin hoivaan naisten palkkatyönä, ammatteina ja julkisina palveluina (esim. Anttonen ym. 1994).

Hoivan käsitteellisiä ulottuvuuksia ovat sittemmin määritelleet useat tutkijat (esim.

Fisher & Tronto 1990, Graham 1983, 1991, Waerness 1984a, Ward-Griffin & Marshall 2003). Informaalilla hoivalla viitataan perheenjäsenten, sukulaisten, ystävien, tuttavien ja naapureiden antamaan huolenpitoon tai muunlaiseseen apuun ihmiselle, joka tarvitsee toisen apua arjesta selviytyäkseen. Vastaavasti formaalilla hoivalla tarkoitetaan virallisten tahojen järjestämää ammatillista hoivaa, joka on hoivasuhteen aluksi toisilleen vieraiden toimijoiden välistä. On korostettu, että hoiva ylittää informaalien ja formaalisten rajan ja rakentaa jatkuvuutta niiden välille. Hoivan kontekstista, paikasta (koti/laitos) tai sen palkallisuudesta tai palkattomuudesta riippumatta hoiva sisältää samoja elementtejä. (Thomas 1993.)

Hoivan tutkijat korostavat ensinnäkin, että hoivassa on kyse tehtävistä, joka jonkun pitää tehdä, eli hoiva on työtä (Ungerson 1990, Waerness 1990, Ward-Griffin & Marshall 2003). Hoiva edellyttää ruumiillisen henkilön tekemiä konkreettisia toimia ja työtä toiselle ja toista varten (Stacey 1981). Tämä työ on yleensä aikaan ja paikkaan sidottua, jatkuvaa tai toistuvaa toimintaa ja se vaatii tekijältään fyysisiä ja henkisiä resursseja. Hoiva ulottuu myös henkilökohtaisen ja intiimin alueelle eritteineen ja hajuineen. Siihen kuuluu myös käytännöllinen ja vastaanottajan tarpeiden mukaan suunnattu apu arjen toistuvissa askareissa, kuten henkilökohtaisen hygienian hoidossa, siivouksessa, kodinhoidossa ja asioinnissa, joihin ihminen ei itse enää pysty tai joihin hän tarvitsee toisten ihmisten apua (ks. Tedre 2003, Aaltonen ym. 2014). Monimutkaistuvissa palvelujärjestelmissä hoivassa korostuu myös arkisten asioiden sujumiseen liittyvä koordinointi ja avun varmistaminen.

Toiseksi hoivaan liittyy kahdensuuntainen vuorovaikutussuhde, johon kuuluvat välittäminen ja tunteet (Fisher & Tronto 1990). Vaikka hoiva välittämisenä liitetään vahvasti informaaliin hoivaan (esim. Graham 1983, Qureshi 1990, 60-61), erityisesti pohjoismaiset hoivan tutkijat jakavat käsityksen siitä, että myös virallinen hoiva on tai sen ainakin pitäisi olla välittämistä (Waerness 1984a, Ungerson 1990, Julkunen 1992, myös Anttonen & Zechner 2009). Virallisten auttajien ja autettavien vuorovaikutussuhteet sisältävät myönteisiä tunteita, ja ollakseen hy-

vää ja laadukasta, virallisen hoivan on ainakin toimittava ”kuten niitä olisi” (Waerness 1984a, Julkunen 1992, 130).

Tässä tutkimuksessa analyysin lähtökohdaksi on valittu edellä kuvatut työn ja välittämisen ulottuvuudet, jotka käsitteellistävät hoivan yhteen kietoutuneita elementtejä. Lisäksi kiinnostuksen kohteena on hoivan osapuolille eri tilanteissa ja asiayhteyksissä tarjolla oleva toimijuus. Hoivan vastaanottajan ääni ei tutkimuksessa ole aina tullut riittävän hyvin esille, mutta se on vahvistumassa (Anttonen & Zechner 2009, 39-40). Tämän analyysin lähtökohdaksi on, että hoivan yhteiskunnallisessa työnjaossa ja suhteissa molemmat osapuolet ovat toimijoita huolimatta siitä, kuinka riippuvainen hoivan vastaanottaja on hoivan antajasta (Stacey 1984, Waerness 1984a, 189, Henriksson 2010, 120, ks. Tedre 2003, 65). Analyttinen viitekehys koostuu siten edellä kuvatuista hoivan ulottuvuuksista, toimijuuksista sekä niiden yhteiskunnallisista ja poliittisista reunaehdoista (Kuvio 1.)

Hoivan peräänkuuluttaminen ja analysoiminen on tärkeää, sillä uuden julkisjohtamisen sanastoja ja kieltä on varsin kyseenalaistamatta sovellettu myös hoivaan. Tämä ideologia on kuitenkin usein näyttäytynyt hoivakielteisenä sekä sosiaalista hoivaa ja naisten työtä aliarvioivana (Waerness 2008). Se on pyrkinyt siirtämään hoivavastuuta takaisin informaaliin toimijoiden, perheiden ja vapaaehtoisten, vastuulle (Daly & Lewis 2000, 282). Tutkimukset osoittavat, että taloudellisen orientaation ylivalta on käytännössä tukenut ylempien ammattiryhmien pyrkimyksiä, vahvistanut hierarkioita ja polkenut alempien ammattiryhmien työhön liittyviä sosiaalisia oikeuksia (Davies 1995, Wrede & Henriksson 2004, Waerness 2008). Monituottajuuteen ja markkinointumiseen tähtäävä tehostaminen ei tunnista hoivarationaliteettia eli hoivan erityisiä suhteita ja orientaatiota toisten ihmisten tarpeisiin ja hyvinvointiin (Waerness 1984b), vaan tyypistää hoivan eettiset ja sosiaaliset ulottuvuudet tuotteistamalla hoivan tavaraksi (ks. Van Aershot 2014, 54-61), palveluksi jollekin kohteelle (Stacey 1981, 185). Tästä ”ikään kuin hoivasta” inhimillinen, vastavuoroinen ja sukupuolittunut ulottuvuus on riisuttu.

Kuvio 1. Hoiva tutkimuksen analyttisenä viitekehiksenä

Tutkimusaineisto

Tutkimusaineiston muodostavat neljä kunnan vanhuspoliittista asiakirjaa kahdesta pääkaupunkiseudun kunnasta (Ikäänymispoliittiset strategiat, STM & Kuntaliitto 2008). Asiakirjoista kaksi vanhempaa on *strategioita* ja niissä on käytetty nimettyä strategiamallia. Kaksi uudemmaa asiakirjaa on laajemman kuntastrategian perustalle rakennettuja vanhuspoliittisia *ohjelmia*. (Taulukko 1.) Myös uudemmissa asiakirjoissa esiintyy strategian elementtejä. Niissä käytetään strategiakieltä, vedotaan aikaisempiin strategioihin, esitetään visioita ja menestymissuunnitelmia (Espoo II). Asiakirjat valittiin Uudenmaan kuntien vanhuspoliittisten strategioiden joukosta sillä perusteella, että niissä strategiadiskurssin kieli ja sen muutos tulevat selkeästi esille.

Vanhemmat asiakirjat sijoittuvat 2000-luvun alkupuolelle, jolloin uuden julkisjohtamisen ideologia ja (strategia)kieli olivat jo vuosikymmenen ajan hallinneet julkista hallintoa (Yliaska 2014). Vastuuta hyvinvointipalvelujen järjestämisestä oli jo tuolloin jaettu kunnallisten toimijoiden li-

säksi myös muille toimijoille (Raasakka 2003). Uudemmat asiakirjat sijoittuvat vuosikymmenen loppuun, jota voidaan ainakin väljästi luonnehtia uuden julkishallinnan aikakautena (ks. Hakari 2013). Uudemmat asiakirjat ovat edeltäjiään monitoimijaisempia ja runsaampia. Keskeistä niissä on jaettu, eri toimialojen *yhteinen vastuu* palvelujen tuottamisesta (esim. Vantaa II, 9). Tätä kielen ja ajattelun muutosta kuvaavat esimerkiksi kaksi seuraavaa saman kunnan strategioista poimittua aineisto-otetta vanhustenhuollon tehtävästä.

Vanhustenhuollon tehtävänä on varmistaa vantaalaisille heidän itsemääräämisoikeuttaan kunnioittaen turvallinen vanhuus tuemalla heidän toimintakykyään ja osallisuuttaan yhteiskunnan toimintaan. (Vantaa I, 3.)

Ennen vuosituhannen vaihdetta puhuttiin vanhustenhuollosta ja sitä pidettiin lähinnä sosiaalitoimen tehtävänä. Jo sanavalinta kuvastaa sen ajan työskentelyn ”holhoavaa” lähtökohtaa. Vuosituhannen alussa alettiin

	Asiakirjan nimi	Julkaisuvuosi	Sivumäärä
Espoo I	Espoon vanhuspoliittinen ohjelma ja palvelurakenteen kehittäminen	2002	38
Espoo II	Täyttä elämää ikääntyneenä – Espoon ikääntymispoliittinen ohjelma 2009-2015	2009	48
Vantaa I	Vantaan vanhusten palvelustrategia	2001	14
Vantaa II	Vantaa vanhenee viisaasti – Vantaan ikääntymispoliittinen ohjelma 2010-2015	2010, arvioitu 2014 ¹	44

¹ Järvensivu & Pyykkönen (2014) Viksun auditointi. Selvitys Vantaan ikääntymispoliittisesta ohjelmasta (tilanne syksyllä 2014).

Taulukko 1. Tutkimusaineisto

puhua yhteisen vastuun kantamisesta kaikkien hallintokuntien kesken. (Vantaa II, 9.)

Espoon asiakirjoista vanhempi (Espoo I) painottaa informaalia apua (ks. Ahosola & Henriksson 2012). Siinä läheisiä ihmissuhteita, verkostoja ja kotona asumista tuodaan esille hyvän elämän edellytyksinä, joiden pohjalle strategiaa ja julkisia palveluja rakennetaan. Uudemmassa Espoon asiakirjassa kuitenkin todetaan, että edellinen asiakirja oli ”ajan hengen mukainen”, ja että siinä ”korostui palvelujen merkitys toimintarajoitteisten ikäihmisten hyvinvoinnille” (Espoo II, 7). Espoon uudemmalle asiakirjalle on sen sijaan tunnusomaista vahva ikääntyneen ihmisen aktiivisen toimijuuden korostus. Kuvaavaa tälle *Täyttä elämää ikääntyneenä* (Espoo II)–asiakirjan hengelle on, että kansikuvassa on keski-ään ylittänyt rouva vaihtamassa itse autonrenkaita.

Vantaan asiakirjoista vanhempi on niukkasanainen, johtamista, tehokkuutta ja tuloksellisuutta painottava strategiateksti, jossa esimerkiksi omaisten tukeminen esitetään ”kriittisenä menestystekijänä” (Vantaa I, 1). Uudempi ohjelma, joka on täysin erityyppinen, rakentuu palveluluopuksille. Ohjelman tekijöiksi mainitaan laajaa kirjoittaja- ja kommentoijajoukko, ja sen perustana on kuntalaisten ja asiantuntijoiden monipuolinen kuuleminen. (Vantaa II, 3.) Asiakirjassa on kaksi osaa, koko kaupunkia koskeva yhteinen osa (Viksu-asiakirja) sekä sosiaali- ja palvelujen rakenteellinen kehittämisohjelma. Tämän asiakirjan auditointi on toteutettu konsulttityönä syksyllä 2014.

Aineiston analyysi

Analyysin lähtökohtana on näkemys kuntien vanhuspoliittisista strategioista erityisenä hallinnallisen järjelyn tapana, jossa toimijuuden muotoilulla on keskeinen asema (Kaisto & Pyykkönen 2010, 15, 18, ks. myös Smith 1990). Koska kuntien vanhuspoliittiset strategiat ovat ohjaavia tekstejä, niillä on erityinen asema yhteiskunnallista toimintaa rakentavina, toimijuuden ehtoja ja mahdollisuuksia luovina tai estämään pyrkivinä teksteinä (Smith 1990). Niissä rakennetaan erityistä vanhuspoliittista strategiadiskurssia, jota tehdään intertekstuaalisesti eli viittaamalla ja nojautumalla toisiin teksteihin kuten strategiakehykseen, lukuisiin valtakunnallisiin ohjausasiakirjoihin (esim. STM & Kuntaliitto 2001 & 2008), kunnan ikääntyneitä väestöä kokeviin tietoihin sekä muuhun tilasto- ja tutkimustietoon. Vaikka kuntakohtaiset painotukset ja kirjoitustavat vaihtelevat, vanhuspoliittisten strategioiden kirjoittamista (kielityötä) koskevat diskursiiviset normit ovat yhteiset. (Fairclough 2003, Pietikäinen & Mäntynen 2009.)

Analyysin kannalta kiinnostavaa on, millaisena kyseiset strategiat määrittävät hoivaa ja hoivan toimijuuden yhteiskunnallisia ehtoja ja vallan suhteita. Näitä ehtoja ja valtasuhteita analysoidaan diskursiivisen lukutavan avulla, analysoiden tekstien sanastoja, lausumia ja selontekoja – sekä sitä mikä sanotaan että sitä mitä ei sanota. Strategioita analysoidaan diskurssina (myös esim. Vaara & Laine 2006), kiinnittäen huomiota strategian ideologisiin lähtökohtiin sekä tekstien

historialliseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiin. Diskurssi ymmärretään merkitysjärjestelmänä, joka tarjoaa tietynlaisen tavan ymmärtää, ajatella, käsitteellistää ja tuottaa asioita, jotka siten diskurssissa muotoutuvat tietynlaiseksi (Laine 2010, 34). Vaikka analyysissä liikutaan kielellisten ratkaisujen maailmassa, ne nähdään osana sosiaalisia käytäntöjä ja siten myös reaali maailman ja erityisesti sen valtasuhteiden rakentajina.

Analyysiprosessin aluksi tutkittiin aineiston pintaa ja muodostettiin kokonaiskuva vanhuspoliittisten strategioiden luonteesta, sanastoista ja ydinsisällöistä (I vaihe). Aineistosta etsittiin hoivaan, hoivaamiseen, hoitamiseen tai hoivan ja avun antamiseen liittyviä *sanastoja* ja lausumia. Analyysissä tunnistettiin vahva aktiivisen vanhuuden diskurssi, jonka ydinsanastoon ei hoiva kuitenkaan kuulu. Hoivan sijaan aineistosta löydettiin toistuvia teosanoja, kuten *tukeminen, edistäminen* ja *mahdollistaminen*. Koska hoivaa ei esityssä muodossa juurikaan löytynyt, jatkoanalyysin tehtäväksi asetettiin teosanojen yksityiskohtaisempi analyysi. Tämän analyysin tavoitteena oli syventää ymmärrystä siitä, tuottavatko nämä teosanat strategiadiskurssiin hoivaa, ja millaisin ehdoin hoiva siinä mahdollisesti määrittäyty.

Seuraavassa vaiheessa (II vaihe) koko asiakirja-aineisto (yhteensä 173 sivua) käytiin systemaattisesti läpi kooten *lausumia*, jotka olivat teosanoja asiayhteydessään. Analyysiin mukaan otettavien lausumien kriteerinä oli, että kyseessä on jonkinlainen auttava ja ohjaava toiminta tai hyvinvointiin ja terveyteen vaikuttaminen. Lisäedellytyksenä oli, että vanhustoimijalle oli lausumista luettavissa jonkinlainen (hoiva)lupaus, pyrkimys tai tieto. Näillä kriteereillä karsittiin pois pelkästään palvelurakenteeseen tai toimintaympäristöön kohdistuvat lausumat. Myös verbeistä johdettuja substantiiveja, kuten ”kuntoutus” tai ”ennaltaehkäisy” sisällytettiin aineistoon. Näin edeten kertyi yhteensä 579 lausumaa. Yleisimmät teosanat on listattu taulukkoon 3. Lausumat luokiteltiin myös aihealueittain, ja ne on esitetty taulukossa 4.

Täsmennetään vielä, että alkuperäisenä tavoitteena oli ottaa mukaan vain lausumia, joissa tekijänä on yksilöity toimija ja tekeminen kohdis-

tuu yksittäisiin vanhuksiin. Strategiakielen luonteesta johtuen suuri osa teosanoista on kuitenkin passiivimuotoisia ja tekijänä on jokin taho kuten ”sosiaali- ja terveystalvet”. Strategiategstin lausumista ei myöskään aina käy ilmi, tavoitellaanko tekemisellä yksilötason vai väestö- ja kuntatason muutoksia. Tästä syystä aineistoon otettiin mukaan sekä välitöntä yksilöön kohdistuvaa, että välillistä eri tahojen toteuttamaa hoivaan viittaavaa tekemistä silloin, kun sillä tuotetaan selkeä merkitys yksilötoimijalle. Esimerkiksi lauseen ”*Terveyden edistämisen ja ennaltaehkäisyyn tehostaminen vaikuttavat 2010-luvulla kotihoidon ja muiden avopalveluiden tarvetta vähentävästi, jolloin...*” (Espoo II, 6) on tulkittu sisältävän vanhustoimijan kannalta tiedon, että kunta tulee tehostamaan hänen terveytensä edistämistä ja ennaltaehkäisyä. Lausuma on siis mukana analyysissä.

Analyttistä päänaviaa aiheutti myös strategioissa yleinen tapa kirjoittaa lauseen subjektiksi ikäihminen, jolloin muiden tahojen ja toimijoiden toiminta jää jopa kokonaan näkymättömiin. Uudemmissa strategioissa tämä on ehkä jopa diskursiivinen normi (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 40). Näin on esimerkiksi palvelulupauksessa (Vantaa II) ”*Ikäihmiset ovat uuden teknologian käyttäjiä*”. Lausumasta ei sinällään ole luettavissa auttavaa tai tukevaa toimintaa, vaan kuntatahojen aiheeseen tarjoamaa tukea, opetusta ja ohjausta esitellään vasta palvelulupausta seuraavassa taulukossa. Tämä lausuma ei siten ole mukana analyysissä, mutta taulukossa esitetyt lausumat ovat mukana.

Kolmannessa vaiheessa (III vaihe) tavoitteena oli syventää ymmärrystä siitä, millaista hoivaa strategioiden teosanat ja lausumat tuottavat. Aineisto analysoitiin hoivaan viittaavan työn ja työtehtävien sekä hoivaan sisältyvän välittämisen ja vuorovaikutussuhteiden näkökulmista (kuvio 1). Tässä vaiheessa aineistoksi rajattiin vain se osa tekstiä, jossa kunnan vanhuspolitiikkaa ja palveluita linjataan. Taustoittavaa tietoa sisältävät osiot ohitettiin. Näin rajattu aineisto (yhteensä 121 sivua), käytiin systemaattisesti läpi. Analyysiyksikkönä olivat nyt hoivaan viittaavat asiakokonaisuudet, eli lausumia pidemmät samaa aihetta käsittelevät lausekokonaisuudet eli

selonteot. Jokaisen selonteon kohdalla pohdittiin, millaista hoivaa (työnä, välittämisenä vai jonakin muuna) ja mihin vedoten ne rakentavat sekä millaista toimijuutta ne tarjoavat hoivan antajille ja vastaanottajille.

Laadullisen analyysin läpinäkyvyyden ja luotettavuuden parantamiseksi tulososiossa esitetään useita näytteitä aineistosta. Lyhyet ilmaisut tekstin sisällä merkitään lainausmerkein, pidemmät otteet sisennetään ja kirjoitetaan kursiivilla. Aineistoa käsitellään ensisijaisesti kokonaisuutena ja siitä nostetaan esiin vain joitakin uudempaan ja vanhempaan vanhuspoliittiseen diskurssiin liittyviä kiinnostavia eroja, jotka koskevat hoivaa.

Tulokset

Millaista tekemistä vanhuspoliittiseen strategiaihin on kirjoitettu?

Espoossa hoivaamisen ja hoitamisen tavat ovat muuttuneet. Se mikä on ollut joskus hyvää, on voinut muuttua, ja muuttua ovat voineet ikäihmisten odotuksetkin. Tällä ohjelmalla tavoitellaan toiminta- ja palvelukulttuurin uudistamista. (Espoo II, 7.)

Espoolaisten seniorien omaehtoista ikään-tymistä rakentavat kaikki tahot yhdessä ja erikseen. Keskeinen toimija on seniori itse läheisineen. (Espoo II, 21)

...palvelut järjestetään hyödyntämällä monipuolisesti erilaisia palvelujen järjestämistä vaihtoehtoja. Monipuolinen palvelujen järjestämistapa mahdollistaa palveluiden aktiivisen kehittämisen eri toimijoiden yhteistyönä. (Vantaa II, 34.)

Tulososan aluksi luodaan katsaus vanhuspoliittiseen strategiadiakurssiin analysoimalla strategioiden sanastoja ja pintaa sekä sitä, miten hoivaan, hyvinvointiin ja terveyteen liittyvästä tekemisestä kirjoitetaan. Vanhuspoliittisten strategioiden analyysissä hahmottui nopeasti, että hoiva ei kuulu niiden yleissanastoon. Hoiva-etuliite diskurssin

sanastoissa kuitenkin esiintyy, ja se määrittää tiettyä palvelutuotannon osa-aluetta, kuten ”hoiva-asumista” (Vantaa II) tai ”lyhytaikaista ympärivuorokautista hoivaa” (Espoo II, 6). Hoivaa ja hoivan tarvitsijoita ei mainita asiakirjojen lähtökohdissa, kuten missiossa, visioissa ja arvoissa. Kokonaan heitä ei kuitenkaan ole poissuljettu, vaan heidät otetaan esille esimerkiksi strategian lopussa, jossa ”*Erityistä huomiota kiinnitetään paljon hoivaa ja huolenpitoa tarvitsevien vanhus-asteeseen ja oikeuksiin*”. (Vantaa I, 9).

Mikäli hoiva-sanaa käytetään, siitä ei kirjoiteta eettisenä orientaationa tai inhimilliseen vuorovaikutukseen rakentuvana suhteena, toimintana tai työnä, jollaisena se hoivan tutkimuksessa ymmärretään. Strategioissa ei ”hoivapalveluiden” takaa helposti löydy kahdenväliseen inhimilliseen vuorovaikutussuhteeseen perustuvaa hoivaa. Päinvastoin, palvelun katsotaan olevan sitä parempaa, mitä moninaisemmat toimijat siihen osallistuvat. Hoivan kaiku on paikoittain jopa niin kielteinen, että sen synonyymi voisi olla *passivoiva laitoshoido* (myös Aaltonen ym. 2015). Strategioissa tehdään selkeä pesäero tällaiseen ihmisen toimijuutta rajoittavaan, kontrolloivaan ja laitosmaisesti organisoituun hoivaan, johon jopa koko vanhustenhuolto yhdistetään. Kotiin tuotava apu on strategioiden ehdoton ydin jopa niin pitkälle, että laitoshoidon mahdollisuus suljetaan paikoin kokonaan visioitun vanhenemisen ulkopuolelle (Espoo I, 4).

Hoivan sijaan strategioissa tavoitellaan nykyaikaista palvelukulttuuria. Niissä hoiva on pilkottu erilaisiksi palvelutuotteiksi ja se on hajautettu eri tuottajien vastuulle. Palvelutuotannon monipuolistumisen ja markkinointumisen keskeisenä arvona pidetään valinnanvapautta. (Espoo II, 28, Vantaa II, 17.) *Julkisia palveluja kehitetään niin, että kuntalaisen ja asiakkaan valinnanvapaus lisääntyy* (Vantaa II, 20). Paitsi yksityisille palveluntuottajille, vastuuta ikääntyneistä tarjotaan myös kunnan muille toimialoille. Yhteistä vastuun kantamista perustellaan normaaliuden periaatteella (Vantaa II, 9). Ikäihmisen tulee voida jatkaa osallistumistaan ja palveluiden käyttöönsä entiseen tapaan, ja palvelutuotannon tehtävänä on ottaa huomioon ikääntymisen aiheuttamat rajoitukset. Hallinnollisten raja-aitojen haastami-

Teonsana	Esiintymiskerrat
kehitetään (valinnanvapautta, palveluita, palauteprosesseja, kuntouttavaa työtä...)	59
tuetaan (itsenäistä selviytymistä, kotona asumista, voimavaroja, omaisia, sosiaalista yhteenkuuluvuutta...)	53
järjestetään (ennaltaehkäisevää toimintaa, tilaisuuksia, palveluja, apua omaishoitajille, liikuntamahdollisuuksia...)	28
lisätään (tiedotusta, inhimillistä hyvinvointia, aktiivista osallistumista, ostopalveluja, verkostoyhteistyötä...)	28
edistetään (hyvinvointia, toimintakykyä, terveyttä, osallisuutta, yhteisöllisyyttä, teknologian käyttöä...)	23
tarjotaan (tietoa, neuvontaa, harrastusmahdollisuuksia, palveluja, päivätoimintaa, lyhytaikaishoitoa...)	21

Taulukko 2. Strategioiden yleisimmät teonsanat

nen nähdään jopa koko vanhuuden haastamisena (Vantaa II, 10).

Mitä strategioissa sitten hoivan asemasta tehdään ja mitä ikääntyville kuntalaisille tarjotaan hoivan sijaan? Tarkasteltaessa strategioiden teonsanoja voidaan todeta, että auttamiseen tai hyvinvoinnin tuottamiseen viittaavia teonsanoja on runsaasti (Taulukko 2). Kuusi yleisintä teonsanaa ovat: *kehittää, tukea, järjestää, lisätä, edistää ja tarjota*. Nämä sanat esiintyvät kymmeniä kertoja kaikissa asiakirjoissa. Yhteistä tälle tekemiselle on, että apua ja tukea tarjotaan varsin kykeneville ja toimijuudeltaan vielä vahvoille vanhuksille. Diskurssin keskiössä on ennaltaehkäisevä työ. Sen sijaan sellainen hoiva, jossa avun vastaanottaja

oletetaan riippuvaiseksi toisen ihmisen avusta, puuttuu diskurssin sanastoista lähes kokonaan. (Taulukko 2.)

Tulkinta diskurssissa rakentuvasta tekemisestä vastaanottajan riippuvuuden poissulkevana toimintana vahvistuu tarkasteltaessa niitä aihealueita, joihin teonsanat viittaavat (taulukko 3). Asumista käsittelevissä lausumissa korostuu itsenäinen elämä, hyvinvoinnista huolehtimisessa puolestaan ennaltaehkäisy. Toimintakyvyn edistämisen katsotaan jo itsessään takaavan turvallisen vanhuuden (Vantaa I, 3), eikä muihin turvallisuutta tuoviin ratkaisuihin, lukuun ottamatta teknologiaa, viitata lainkaan. Niin kattavat kuin omatoimisuutta edistävät toimet ovatkin ja niin monipuolisesti kuin elämän eri osa-alueet niissä ovat edustettuina, näiden toimien keskipisteinä ovat pääasiassa itsenäiset, toisista ihmisistä - varsinkaan ammatillisista, julkisen hoivan toimijoista - riippumattomat vanhuksset. Ne vanhat ihmiset, joiden hoivan tarpeet edellyttävät toisten ihmisten apua ja tukea, jäävät strategioissa sivurooliin. (Taulukko 3.)

Yhteen­vetona voidaan todeta, että kuntien vanhus­poliittisissa strategioissa hoiva esiintyy vain rajatu­in ehdo­in. Niiden diskurssiin kuuluu vain sellainen hoiva, jossa hoivan vastaanottaja ei ole kovin kykenemätön – esimerkiksi valitsemaan palveluja – eikä riippuvainen hoivan antajasta (ks. myös Hoppania 2015, 174). Julkisen hoivan antajaa ei tule niissä myöskään sitoa yksittäisen hoivasuhteen osapuoleksi, vaan palveluntarjoaja on lähtökohtaisesti useita. Mikäli ikääntyvä ihminen kirjoitetaan strategiassa toimijaksi, kuten erityisesti uudemmissa asiakirjoissa tehdään, hänet samalla yleensä tuotetaan varsin riippumattomana ja toimintakykyisenä. Strategioita ei siten rakenneta ainakaan heikkokuntoisimpien ja haavoittuvimmassa asemassa olevien vanhojen ihmisten, heidän hoivan tarpeidensa eikä varsinkaan heidän toimijuutensa näkökulmasta.

Tekemisen kohde	Sanastoa
Itsenäinen asuminen	tuetaan/edistetään/mahdollistetaan/turvataan kotona asumista, tuetaan/edistetään omatoimisuutta, edistetään itsenäistä selviytymistä, painotetaan kotona asumista
Terveys ja hyvinvointi	vahvistetaan ennaltaehkäisevää työtä, vahvistetaan akuuttien sairauksien hoitoa, kehitetään pitkäaikaissairauksien omahoitoseurantaa, selvitetään muistioireiden syy, mahdollistetaan terveyttä edistävää toimintaa, kohdennetaan avoterveydenhuollon ja kuntoutuksen palveluja, lisätään liikunta- ja kulttuuripalveluja
Sosiaaliset verkostot	tuetaan yhteisöllisyyttä, kehitetään yhteisöllisiä vanhuspalveluita, ennaltaehkäistään syrjäytymistä, lisätään omaishoitajien tukiryhmätoimintaa, järjestetään vuorovaikutteisia tilaisuuksia
Monituottajuus	valitaan oikeat palvelut, koordinoidaan palveluita, monipuolistetaan palvelutarjontaa, järjestetään palveluja, lisätään palvelusetelin käyttöä, tuoteistetaan palvelut, tuetaan vapaaehtoistyötä, tuetaan omaishoitoa
Osallistuminen	tuetaan osallistumaan, turvataan osallistuminen, vahvistetaan asukasosallisuutta, toteutetaan käyttäjädemokratiaa, sosiaalityöntekijä toimii yhteistyössä asiakkaan kanssa
Neuvonta ja ohjaus	ohjataan palveluiden käyttöön, ohjataan hyödyntämään teknologiaa, kehitetään seniori-infoa, kehitetään seniorineuvonnan palveluita, lisätään tiedotusta,
Teknologia	edistetään uuden teknologian käyttöönottoa, hyödynnetään uutta teknologiaa, otetaan käyttöön inhimillistä, henkilökohtaista palvelua täydentävää teknologiaa, kannustetaan kuntalaisia hyvinvointitekniikan käyttöön

Taulukko 3. Strategioiden keskeiset aihealueet, joihin tekeminen kohdistuu

Hoiva työnä ja työtehtävinä

Palvelutoiminta perustuu ehkäisevään ja kuntouttavaan työotteeseen (Espoo I, 33).

...vakavan akuutin sairauden tehokas hoitaminen ja kuntoutus ovat vaikuttavia tapoja ehkäistä pitkäaikaishoitotarpeen syntymistä (Vantaa II, 13).

Tässä tulosluvussa tarkastelun kohteena on, millaista työtä ja työtehtäviä strategioiden hoivaan viittaava puhe sisältää. On huomionarvoista, miten vaikea niistä on löytää kohtia, joissa edes jollain tavoin kirjoitettaisiin hoivasta (ammattilaisena) työnä tai konkretisoitaisiin työtehtävien sisältöjä. On kuitenkin ilmeistä, että kehittämis-, edistämisen- ja tukemiskeskeiset lausumat ja selonteot viittaavat työtehtäviin, joita formaa-

lin hoivan toteuttajat tekevät. Hoivan sisältöjen tunnistaminen, työtehtävien nimeäminen tai niiden organisoiminen ja työnjaon tarkastelu on kuitenkin täysin rajattu pois tekstistä strategiadiakurssin kirjoittamattomien sääntöjen mukaisesti. Asiakaslähtöisyyden korostamisesta huolimatta strategioissa jää siten näkymättömäksi myös se, mitä kaikkea esimerkiksi kotihoidon asiakkaan kannalta voisi tarkoittaa se, että hänen kotona asumistaan tuetaan.

Strategioiden ulkopuolelle on rajattu myös se, mitä tukeminen ja edistäminen eri osapuolilta ja toimijoilta käytännössä edellyttävät. Strategia ei yksilöi tai tunnista kuka työn tekee. Erityisesti tämä koskee hoivaa luonnehtivaa uusintavaa työtä ja sen konkretisointia työtehtäviksi ja arjen askareiksi, esimerkiksi päivittäisistä perustarpeista, puhtaudesta ja ravinnosta huolehtimista. Tämä työ tehdään strategioiden näkymättömissä,

joten se näyttää niissä hoituvan kuin itsekseen, luonnollisesti ja vailla poliittista kiinnostavuutta ja visiointia. Näkymättömyys palvelee yhteiskunnallisen työnjaon nykytavoitteita siirtää tätä työtä enemmän informaalien toimijoiden vastuulle. Strategiaan on kirjattu selkeä politiikkatavoite (visio) vähentää ammatillisen hoivan merkitystä ikääntyneen elämässä. ”*Ensisijaista on kehittää kaupunkiympäristöä ja normaalipalveluja itsenäistä omaehtoista elämää tukevaksi, jotta ammatillisten sosiaali- ja terveyspalvelujen osuus ikääntyneen elämässä jäisi mahdollisimman pieneksi*” (Espoo I, 32).

Ruumiillista hoivaa ja konkreettisia työtehtäviä enemmän näkyvyyttä saa välillinen hoiva eli asioista huolehtiminen, suunnittelu ja koordinointi (vrt. Fisher & Tronto 1990). Tällainen työ ja sen tekijät tunnustetaan: ”*Seniorineuvolan työntekijä toimii koordinaattorina*” (Vantaa II, 22). Sen sijaan olisi täysin diskurssin vastaista kuvata esimerkiksi sitä, mitä kotihoidossa työskentelevän lähihoitajan työtehtäviin kuuluu tai tulisi kuulua. Analyysin tulokset tukevat havaintoja siitä, että uusi julkisjohtaminen tunnistaa helpommin ylempien ammattiryhmien työn ja jättää näkymättömäksi hoivatyöntekijöiden arkiset työtehtävät ja ammatillisen hoivan kiristyneet ehdot (myös Wrede & Henriksson 2004, Henriksson ym. 2006, Waerness 2008). Jopa ulkopuolisten tahojen toteuttama kehittämistyö ja sen toimijat näkyvät strategioissa näkyvämmiin kuin hoiva ja sen toimijat (myös Aaltonen ym. 2009).

Strategioissa nostetaan kyllä esiin työhön liittyviä yleisiä periaatteita kirjoitettaessa esimerkiksi sosiaali- ja terveysalan arvoista (Vantaa I, 4). Periaatteessa ”...*kaikilla on mahdollisuus olla mukana tekemässä päätöksiä omasta työstään*” ja ”...*työyhteisössä kokeillaan rohkeasti eri vaihtoehtoja sallien epäonnistumiset.*” (Vantaa I, 4.) Lausumat ovat kuitenkin niin yleisellä tasolla, etteivät ne kerro hoivasta työnä tai konkreettisina työtehtävinä puhumattakaan hoivan arvoista ja työn etiikasta.

Hoiva välittämisenä ja vuorovaikutussuhteena

On myös tärkeää, että kuntalainen voi kokea palvelun tulevan yhdestä paikasta, vaikka tosiasialla palvelun tuottajia on useita. Kuntatalouden vuoksi tarvitaan kaikkien toimijoiden tiivistä yhteistyötä, jotta palvelut tuotetaan mahdollisimman kustannustehokkaasti. (Vantaa II, 8)

Lähiajan tavoite on, että jokaiselle (muistihäiriöön) sairastuneelle ja hänen perheelleen on nimetty yhteyshenkilö, kuten kotihoidon vastuuhoitaja, ... jonka puoleen asianomainen tai hänen läheisensä voivat kääntyä apua tarvitessaan. (Espoo II, 32)

Tässä tulosluvussa tarkastellaan millaisia edellytyksiä strategioissa rakennetaan välittämiseen ja luottamukselle perustuville hoivan suhteille julkisissa palveluissa. Kuten edellä todettiin, etenkin formaalia hoivaa ja sen tekijöitä ei diskurssissa nosteta esiin. Tällöin myös ammatilliseen hoivaan kuuluva ihmisten välinen vuorovaikutus ja välittäminen jätetään näkymättömiksi ja rajataan diskurssin ulkopuolelle. Vaikka strategioissa korostetaan hoivan tarvisajan aktiivisuutta ja osallisuutta edistäviä toimenpiteitä, hoivasuhteen vastavuoroisuutta edistäviä toimia tämä ei koske. Kunnan palvelutuotannon markkinahenkisyys, kuluttaja-asiakkuus ja monitoimisuus häivyttävät strategioista julkiseenkin hoivaan perinteisesti kuuluneen välittämisen ja vastuurationaalisuuden ulottuvuuden (vrt. Waerness 1984a).

Strategioissa useasti mainitun ”tukemisen ja turvaamisen” takana voi tietenkin ajatella olevan myös sellaista vanhoista ihmisistä välittämistä, joka edellyttää kahdensuuntaista vuorovaikutussuhdetta. Tätä diskurssissa ei kuitenkaan nosteta esiin. Tulevaisuuden politiikkatavoitteeksi kirjataan kuitenkin *henkilökohtaisten yhteyshenkilöiden nimeäminen* (Espoo II, 32), minkä lausuman voi tulkita sisältävän myös pitkäkestoisemman vuorovaikutussuhteen. Tämän suhteen laatua ja merkitystä alleviivaa edelleen se, että asiakkaan kokemuksen tulee olla sellainen, että palveluntarjoajia olisi ikään kuin yksi, vaikka heitä tosiasias-

sa olisikin miten monta tahansa (Vantaa II, 8).

Strategioissa onkin nähtävissä kiinnostava muutos suhteessa hoivan välittämistä ja sen arvoja kuvaavaan ulottuvuuteen. Vanhemmissa strategioissa käsitys julkisesta hoivasta välittämisenä ei ole esillä lainkaan, eikä se toki ole uudemmissakaan yleinen. Molemmissa uudemmissa strategioissa välittämisen ulottuvuus ja arvo tuodaan kuitenkin esiin mielenkiintoisella ja poikkeuksellisella tavalla. Espoon strategiasa välittäminen ja vuorovaikutussuhde kirjataan pitkäaikaishoidon työntekijän sanomaksi: ”... palveluja kehitetään pitkäaikaishoidon työntekijöiden kehittämän asiakaskonseptin mukaisesti. Uudessa palvelukonseptissa asiakas on aktiivinen toimija ja hoitokielenä on rakkaus.” (Espoo II, 42.) Vantaan strategiassa maininnat tästä huolehtimisen ja välittämisen kulttuurista löytyvät puolestaan kuntapäätäjän ja luottamushenkilön puheesta, jossa korostetaan yhteisöllisyyden arvoja: ”*Vanhustyön arvoja ovat myös lämpö ja läsnäolo, koskettaminen, pysähtyminen, kuunteleminen ja välittäminen...*” (Vantaa II, 20).

Uudemmissa strategioissa rakennetaan edellytyksiä myös sellaisille moderneille hoivan suhteille, joita toteutetaan esimerkiksi ”*uudentyyppisenä asumispalveluna, joka jatkuu elämän loppuun asti*” (Espoo II, 36). Tavoitteena on, että vanhus voisi asua elämänsä loppuun asti samassa paikassa, jossa ”*henkilökunta käyttää mahdollisimman paljon työajastaan asukkaiden kanssa*” (Espoo II, 36). Nämä tulevaisuutta visioivat ja uudet hoivaan viittaavat avaukset eivät vielä havainnollista millaisissa vuorovaikutuksen ja välittämisen suhteissa hoivaa toteutetaan. Lausumat rakentanevat kuitenkin edellytyksiä sellaisille hoivan suhteille, jotka tunnistavat vuorovaikutuksen, sen arvon ja etiikan.

Vanhan ihmisen ja hoivatyöntekijän toimijuus

Ikääntynyt asukas ja hänen läheisensä ovat tasavertaisina osallistujina palvelujen suunnittelussa ja toteuttamisessa. (Espoo I, 22)

Etsitään aktiivisesti yksinäisyydestä ja syrjäytymisestä kärsiviä ikäihmisiä ja kohdennetaan heihin varhaisen puuttumisen toimenpiteitä (Espoo II, 26)

Tärkein voimavara on vanhuspalveluissa työskentelevä henkilöstö, sen osaaminen ja määrä. (Espoo I, 35)

Tässä tulosluvussa tarkastellaan sitä, millaista toimijuutta kuntien vanhuspoliittiset strategiat rakentavat hoivan osapuolille. Ainakin pinnallisesti tarkasteltuna vanhustoimijoille tarjotaan niissä hyvin aktiivista ja osallistuvaa roolia, joka korostaa vanhojen ihmisten osallistumista, itsemääräämisoikeutta ja itsenäisen elämän mahdollisuutta. Yksi keskeisimpiä julkilausuttuja arvoja niissä on asiakaslähtöisyys, mikä ei kuitenkaan ole tämän diskurssin erityispiirre vaan strategioiden yleinen painotus (Suominen 2011, 18). Asiakaslähtöisyyden, valinnanvapauden ja itsemääräämisoikeuden korostamisen ohella todetaan kuitenkin, että strategioissa esitetyt vanhuspalvelut ovat usein tarveharkintaisia. Varsinkin siinä vaiheessa, kun kuntalainen saavuttaa ”*neljännen iän vaiheen*” (Vantaa II, 12), hänen valinnanvapautensa näyttääkin heikkenevän merkittävästi. Palvelujen saantia määrittävät tiukat kriteerit ja mittarit, joilla palvelutarvetta arvioidaan ”*tutkitun tiedon pohjalta ja parhaiden asiantuntijoiden avulla*” (Vantaa II, 13). Tiukat prosenttitavoitteet ohjaavat hoivapalveluihin pääsyä, sillä tavoitteena on, että 92 % yli 75-vuotiaista asuu kotona (Vantaa II, 36).

Tästä syystä on tärkeää tarkastella lähemmin sitä, ovatko strategioiden vanhat ihmiset sittenkään niitä aktiivisia toimijoita, joita diskurssi peräänkuuluttaa. Entä ovatko vanhusasiakkaat niitä vastavuoroisten hoivasuhteiden aktiivisia osapuolia, jotka hoivan tutkimus tunnistaa? Paradoksaalista kyllä, johtuen siitä että strate-

gioissa ei hoivasuhteita ylipäätään tunnista, toisen apua ja hoivaa tarvitsevat vanhuksat jäävät hyvin näkymättömiksi. Vaikka strategia korostaa ikäihmisen, myös *elämän loppuvaiheessa* (Vantaa II, 20) olevan oikeutta tehdä omaa elämäänsä koskevia päätöksiä ja valintoja, valinnan mahdollisuudet eivät näytä koskevan hoivaa. Vanhan ihmisen toimintakyky viime kädessä määrittää sen, millaista hoivaa ja missä ympäristössä ja kontekstissa hänellä on mahdollisuus saada.

Myöskään strategioiden ikääntyneiden toimijuutta korostava tapa (diskursiivinen normi) kirjoittaa heidät lauseiden subjektiksi ei koske kaikkein haavoittuvimmassa asemassa olevia. Yksinäisiksi ja syrjäytyneiksi määrittyvien vanhojen ihmisen toimijuus ei rakennu lainkaan vahvaksi, kun heihin *”kohdistetaan varhaisen puuttumisen toimenpiteitä”* (Espoo II, 26). Tilanteessa jossa vanhus on menettänyt merkittävästi toimintakykyään, hänen toimijuutensa helposti katoaa strategiassa. Taulukoissa ja numeerisissa osioissa, kuten asiakasrakennearvioinneissa, hänet tyypistetään arvioitavaksi ja luokiteltavaksi kohteeksi: *”Joensuupisteityksessä 84% asiakkaista sijoittuu hoitoisuudeltaan vähintään luokkaan D, jolloin apu on säännöllistä ja välttämätöntä”* (Espoo I, 10). Strategioiden vakuutteluista huolimatta ei siten voida sanoa, että vanhan ihmisen vahva toimijuus toteutuisi kovinkaan hyvin. Sen sijaan julkisen hoivan tarvisijana vanhus näyttäytyy helposti kohteena (vrt. Stacey 1981), jonka palvelutarve tuki tulee ottaa huomioon, mutta jonka vajavainen ja tarvitseva toimijuus ei konkretisoidu.

Entä millaisena strategiat rakentavat hoivatyöntekijän toimijuutta? Ensinnäkin strategioissa on tunnistettavissa vahva pyrkimys laajentaa hoivaan liittyviä kysymyksiä myös muiden toimijoiden kuin sosiaali- ja terveyssektorin vastuulle. Tämä laajentaa diskurssia moneen eri suuntaan, joten kuntatoimijat eri sektoreilta löytävät itsensä vanhuspoliittisista ohjelmista ja strategioista. Tämä merkitsee hoivan määrittelystä riippuen yhtäältä sitä, että useiden (kunta)toimijoiden voidaan ajatella osallistuvan nyt myös hoivaan. Toisaalta, hoivan toimijat, suhteet ja arvot ohenevat ja hälvenevät entisestään diskurssin laajapohjaisissa toimijaverkostoissa. Kuitenkin myös verkostojen yhteydessä voisi olla hyvä paikka

hoivatyön, hoivan eri ulottuvuuksien ja arvojen tunnistamiselle sekä hoivatyöntekijöiden osamisen ja toimijuuden esiin nostamiselle.

Hoivatyöntekijän toimijuuden rakentumista strategioissa voikin hyvällä syyllä kutsua toimijuuden minimoinniksi ja häivytytyksi toimijuudeksi. Formaalin hoivan toimija esitetään tavallisesti instanssina, tahona, laitoksena, toimialana tai vain ”palveluna”, kuten lausumassa *”Kotihoitopalvelut tukevat kotona asumista asiakkaan niin halutessa elämän loppuun asti”* (Espoo II, 31). Hoivatyöntekijät eivät esiinny strategioissa itsenäisinä ammatillisina, sukupuolittuneina ja ruumiillisina toimijoina, vaan heihin viitataan *”henkilökuntana”* ja *”henkilöstönä”* – yhdessä strategiassa kuitenkin esiintyy *”pitkäaikaishoidon työntekijä”* (Espoo II, 42). *”Ikäihmisiä palvelevat työntekijät”* (Vantaa II, 21) tunnustetaan, mutta tässä tapauksessa heillä viitataan eri toimialojen palveluissa ikäihmisiä kohtaaviin työntekijöihin, ei niinkään hoivaan. Formaalin hoivan työntekijät ymmärretään organisaation resurssiksi, ei vastavuoroisten hoivasuhteiden osapuoliksi saatikka vanhusten sosiaalisten oikeuksien takaajiksi ja heidän asiamiehikseen, kuten hyvinvointivaltioajattelussa linjattiin (ks. Anttonen ym. 1994, Julkunen 2006).

Vertailun vuoksi voidaan todeta, että informaaliset toimijat on yleensä yksilöity formaaleja paremmin, ja he ovat esimerkiksi *”omaisia, läheisiä, ystäviä ja yhdessä vanhenevia parisukuntia”* (Espoo I). Myös silloin kun kyse on korkeammin koulutetuista ammattiryhmistä, kuten muistikoordinaattorista tai vanhustyön sosiaaliväestötyöntekijästä, heidän ammattinimikkeensä mainitaan, ja he esiintyvät lausumissa tekijöinä. *”Vanhustenhuollon sosiaaliväestötyöntekijä antaa asiakkaalle ohjausta ja neuvontaa sekä järjestää sellaisia tukitoimia, jotka edistävät asiakkaan turvallisuutta, omatoimisuutta ja suoriutumista”* (Vantaa I, 5). Strategiat tunnustavat siten paremmin korkeammin koulutettujen ammattilaisten toimijuuden ja heidän toimintansa merkityksen (myös Aaltonen ym. 2009).

Vastaavasti strategiat nojaavat ja vetoavat näkyvämmiin perinteisesti miehiseksi miellettyyn elämäntilanteeseen kuin naisammattilaisen kokemusmaailmaan. Strategioissa esimerkiksi teknologia

korostuu selkeästi enemmän kuin pehmeämmät, ihmistyövoimaan ja hoivaan viittaavat lausumat. ”Teknologia tukee omaehtoista elämää (Espoo II, 22). Teknologiaa tuodaan esille kaikissa asiakirjoissa keskeisenä keinona, joko vanhuksen omaehtoisen elämän tukena (Espoo II, 26) tai helpottamaan hoitohenkilökunnan työtä (Vantaa I, 6). Kun kuitenkin vanhustyön ammattilaisista, samoin kuin esimerkiksi ikääntyneistä omaisistaan huolehtivista valtaosa on naisia, voidaan hieman kärjistäen todeta, että strategioissa miehin, hoivan näkymättömäksi tekevä strateginen kielenkäyttö ohjaa naisten uusintavaa työtä.

Yhteenvetona todetaan, että strategioita hallitseva asiakaslähtöisyyden pinnallinen ja ulkokohmainen tulkinta näyttää häivyttävän ja syrjäyttävän sekä vanhusten että hoivatyöntekijöiden toimijuutta. Strategioiden keskiöön yritetään asettaa asiakasta, ja samalla hoivan, sen tekijöiden ja vuorovaikutussuhteiden näkökulmaa piilotetaan. Asiakkaan ja työntekijän näkökulmat näyttävät diskurssissa siten lähes vastakkaisina ja toisensa poissulkevinä lähestymistapoina. Sen sijaan hoivan näkökulmasta nämä lähestymistavat ovat toisiaan täydentäviä ja myös aidon asiakaslähtöisyyden mahdollistavia vuorovaikutussuhteiden, välittämisen ja uusintavan työn jatkuvuuksia, merkityksiä ja arvoja esiintuovia vanhuspolitiikan yhteiskunnallisia ulottuvuuksia ja eettisiä lähtökohia.

Johtopäätökset

Tutkimuksen tavoitteena oli etsiä vastauksia siihen, millaista hoivaa kuntien vanhuspoliittisiin strategioihin on kirjoitettu ja millaisia toimijoita niissä tuotetaan. Analyysissä kuntien vanhuspoliittisia strategioita luettiin hallinnallisen järjelyn tapana ja diskurssina. Tutkimusaineistona kuntien vanhuspoliittiset strategiat olivat kuitenkin varsin ”liukkaita”, eikä niiden virkakielinen, etäännyttävä ja väitelauselineinen kieli avautunut analysoitavaksi helposti. Systemaattinen sanastojen analysointi ja diskursiivinen lähiluku antoivat kuitenkin ”kynnet”, joilla vanhuspoliittiseen strategiadiskurssiin oli mahdollista tarttua.

Strategioissa hoivan suuntaan viittaavana

tekemisenä tunnistettiin hyvinvoinnin, terveyden ja toimintakyvyn edistäminen, tukeminen ja mahdollistaminen sekä tietyin ehdoin myös palveluiden tarjoaminen. Näin kuvattu tekeminen on mahdollista tulkita hoivana, jota sisällytetään strategiadiskurssiin rajatuin ehdoin. Ensiksi hoivan nostaminen esiin edellyttää, että asiayhteydessä vanha ihminen itse on toimintakykyinen ja –haluinen. Toiseksi hoivaan kuuluvia konkreettisia tehtäviä ei tule avata. Ja kolmantena diskursiivisena ehtona näyttää olevan, että hoivan antaja ja hoivasuhteen toinen osapuoli, etenkin formaali toimija, jää näkymättömiin.

Kuntien vanhuspoliittisissa strategioissa hoiva typistetään palvelutuotteeksi, joka rakentuu vahvalle itsenäisen selviytymisen (vrt. Stacey 1984) eetokselle. Samalla vanhuspoliittisista strategioista häivytetään kansalaisten sosiaalisia oikeuksia tukevaa ja edistävää hyvinvointivaltioajattelua. Tutkimuksen johtopäätös on, että myös aktiivisen vanhuuden näin vahvassa korostamisessa on yhteiskunnallisen työnjaon ja hoivapolitiikan näkökulmasta katsottuna kysymys juuri tästä. Toki aktiivisen vanhenemisen korostaminen tarjoaa ikäihmisille sellaisia mahdollisuuksia, jotka ehkä aiemmin vanhuskäsityksen oltua rajoittavampi, jopa esineellistävä (Paasivaara 2002), olisivat olleet lähes mahdottomia toteuttaa. Olisi siten houkuttavaa ajatella, että vanhuspolitiikassa on vuosien myötä ymmärretty vanhenevan ihmisen toimijuus uudella tavalla. Hallinnan analytiikan valossa aktiivisuuden korostaminen vanhuspoliittisissa asiakirjoissa asettuu kuitenkin loogiseksi osaksi uusliberalistista hyvinvointipolitiikkaa. Jos vanhalle ihmiselle aikaisemmin tarjottiin roolia passiivisena, luopuvana kansalaisena, nyt hänen harteilleen tarjotaan aktiivisen kansalaisen viittaa (myös Dahl 2012, Häikiö ym. 2011). Yhtäläillä tämä asema on ulkoapäin määritelty ja toimijuuden ehtoja asettava.

Vanhuspoliittiseen diskurssiin kuuluu, että haltuun otetaan ihmisen elämän kirjo ihmissuhteineen ja harrastuksineen – lähes kokonaan. Kuitenkin juuri vanhuusiän hoivan ja riippuvuuden kysymykset jätetään pääosin tarkastelun ulkopuolelle. Vanhuspoliittisen strategian kielytyössä tehtävänä on rakentaa teksti siten, että se mahdollisimman hyvin ohjaa lukijaa ajattelemaan

strategian suuntaisesti. Lukijan tehtäväksi jää asemoida itsensä osaksi strategiassa tarjottuja toimijuuksia ja kategorioita, ja muodostaa oma käsityksenä paikastaan strategiassa (Kaisto & Pyykkönen 2010, 18). Koska strategiadiskursseissa hoivan ja riippuvuuden kysymykset on sivuutettu, ainakaan hoivan tarvitsijan ja vastaanottajan ei liene helppoa nähdä itseään strategian osallisena.

Erityisesti perheettömien, usein julkisia hoivapalveluita kipeimmin tarvitsevien vanhusten kannalta strategiadiskursseista ulosrajattu hoiva on ongelmallinen. Ajatusta siitä, että myös formaali, julkinen hoiva voi olla - ja sen ehkä myös aina pitää olla - huolenpitoa ja välittämistä (Waerness 1990, Ungerson 1990, Julkunen 1992), ei strategioissa juuri näy. Voidaan siis todeta, että virallisen, ammatillisen avun varassa oleva vanhus jää näissä asiakirjoissa erityisen näkymättömäksi ja myös vaille huolenpitoa. On poikkeuksellista nostaa strategiassa esiin sellainen hoivan suhde, jossa vanhusasiakas on samanaikaisesti toimija ja riippuvainen toisesta ihmisestä, erityisesti julkisesta tahosta. Hoivaammattilaisten työn keskeinen lähtökohta, toisen ihmisen riippuvuuden tunnistaminen ja sen salliminen, ja hoivan tarpeeseen vastaaminen jäävät asiakirjoissa miltei täysin näkymättömäksi, ja ikään kuin ilman lupaa. Molemmat uudemmat asiakirjat sisältävät kuitenkin tässä suhteessa mielenkiintoisen poikkeuksen, jossa julkinen välittäminen tunnistetaan. Tämä antaa toiveita, että vanhuspoliittinen strategiadiskurssi saattaisi olla tältä osin muuttumassa.

Pohdinta

Vanhuspalvelulaissa kuntien vanhuspoliittisille suunnitelmille asetetaan suuri painoarvo riittävien ja laadukkaiden vanhuspalveluiden turvaamisessa. Tämän tutkimuksen valossa voidaan kuitenkin todeta, että samoin kuin muissa pohjoismaissa, näitä suunnitelmia käytetään pikemminkin julkisen hoivan tehostamisen ja purkamisen välineinä. Siinä missä varhaisemman sukupolven vanhuspoliittisissa strategioissa vedottiin perheeseen ja omaisiin merkityksellisen elämän lähteeseen (Ahosola & Henriksson 2012), uusimmissa ve-

dotaan aktiiviseen ja omaehtoiseen vanhuuteen. Tähänkään visioon ei siten mahdu perinteiseen hyvinvointivaltioajatteluun sisältyvä ymmärrys riittävästä ja laadukkaasta julkisesta hoivasta sosiaalisena oikeutena. (Ja toki, jos kaikki vanhukset olisivat aktiivisia ja itsenäisiä toimijoita, mihin vahvaa hyvinvointivaltiota ja kalliita hoivapalveluita tarvittaisiinkaan.) Näyttää kuitenkin jopa siltä, että hoivaa tarvitsevat vanhukset nostetaan asiakirjoissa esiin vasta siinä vaiheessa, kun heidän kasvavaa määräänsä tarvitaan perustelemaan resurssien niukkuutta ja toiminnan tehostamisen tarvetta. Tällöin ”*palvelujen tarpeet kasvavat nopeammin kuin käytettävät voimavarat*” (Vantaa II, 8).

Hoivan puuttuminen vanhuspoliittisista strategioista on syytä nostaa yhteiskunnalliseen keskusteluun. Voidaan kysyä, mihin strategioita ylipäätään tarvitaan, jos hoiva, hoivan antajat ja hoivaa tarvitsevat vanhat ihmiset ovat niiden kiinnostuksen ulkoreunalla tai reunan ulkopuolella? Kuntien vanhuspoliittiset strategiat eivät ole mitä tahansa strategioita, vaan vanhuspalvelulain myötä moni niistä on vahvistettu ko. kunnan lakisääteiseksi suunnitelmaksi, jonka tehtävänä on varmistaa ikäihmisille riittävät palvelut. Tämän tutkimuksen perusteella voidaan todeta, että strategiadiskurssi on näiden suunnitelmien viitekehystenä ongelmallinen. Paitsi tietenkin, jos ajatellaan, että ”sota” jota sillä käydään, on ennen kaikkea kuntataloudellinen!

Strategiaa on kuitenkin vaikea, jollei mahdotonta, rakentaa sosiaalisten *oikeuksien* näkökulmasta. Strategiamalleissa sisäänrakennettuna lähtökohtana on tehokkuus ja taloudellisuus, ja toki tehokas julkisten varojen käyttö on myös eettistä (Ikola-Norrbacka 2010). Mutta merkitseekö taloudellinen orientaatio myös sitä, että oikein ja hyvin kirjoitettuna strategiana julkisin kustannuksin tehtäväksi suunnitellaan niissä pienin mahdollinen? Taloudellisinta on ehkäistä hoivan tarve ennalta, sen sijaan hoivalla on mahdotonta perustella kustannussäästöjä (Tedre 2007, 114). Julkisen hoivan varassa elävät vanhukset tulevat strategioissa määriteltyiksi toisina, toimijuudessaan heikkoina ja kustannuserinä. Strategian on toki oltava positiivinen kuva tulevaisuudesta, mutta sulkemalla ulos hoivan se on sitä vain

osalle meistä, ei kaikille vanhoille ihmisille eikä heistä huolta pitävillä.

Onkin vielä syytä yksityiskohtaisemmin pohdita niitä syitä, miksi hoivasta ei strategioissa kirjoiteta. Toki on niin, että hoivan ruumiillisista, intiimeistä tarpeista yksityiskohtineen on syytäkin vaieta hienotunteisuudesta, hoivan vastaanottajaa kunnioittaen (Tedre 2003, 61). Hoivan varassa olevan vanhan ihmisen toimijuutta ja toisen tuella ja varassa toteutuvaa itsenäisyyttä on myös vaikea tavoittaa ja pukea sanoiksi (Tedre 2003, 65), etenkin jos hoiva on itselle vierasta. Koska uudemmista asiakirjoissa myös hoiva-ammattilaisia otettiin mukaan kirjoittajiksi, hoiva välittämisenä (jopa rakkautena! vrt. Graham 1983) sai kuitenkin uudenlaista jalansijaa. Nämä hoivaan, välittämiseen ja kahdenväliseen suhteeseen viittaavat kommentit jäivät tosin irrallisiksi. Myös hoivan ammattilaisten on tunnettava vanhuspoliittisen diskurssin rajat ja toimittava sen pelisääntöjen mukaan. ”Toimiessaan oikein” ja omaksuessaan kehittäjän toimija-aseman ja normit, ihmiset tuottavat diskurssin mukaisia asioita (Filander 2000).

Hoivan tutkimuksen näkökulmasta strategiadiskurssissa lienee kysymys paitsi hoivan häivyttämisestä myös sen väärin- tai toisintymäryksestä. Hoiva tai ainakin ”hoivaaminen” on tulkittu julkisessa keskustelussa (esim. HS/Kotimaa 2014) jopa passivoivaksi ja rajoittavaksi toiminnaksi, jolle vanhojen ihmisten ”ei pidä alistua”. Mielipidekirjoittelussa vanhusten hoivasta leijuu laitoshoitoon liittyviä uhkakuvia (Aaltonen ym. 2015). Kuitenkin myös strategioiden avaintoiminnot, kuten kuntouttava työote tai vanhuksen aktiivisuuden tukeminen, tapahtuvat kahdenvälisessä suhteessa edellyttäen toisen ihmisen tuntemista ja keskinäistä luottamusta. Aktiivinen ja itsenäinen vanhuus sekä hoiva eivät siten lähtökohtaisesti ole lainkaan ristiriidassa keskenään, vaan itsenäisyysoikeuden tunnustaminen ja toimijuuden vaaliminen on nimenomaan hoivan vastaanottajalle tärkeää. (ks. Stacey 1981, Tedre 2007).

Miksi sitten juuri kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa pitäisi kirjoittaa avoimemmin hoivasta? Asiakirjat ovat suunnittelun ja palvelurakennetyön välineitä, eivätkä konkreettiset hoivatyön arjen kysymykset ole niiden kovaa

ydintä. Ohjausvälineenä toimiessaan olisi kuitenkin tärkeää, että hoivatyöntekijät, joiden oletetaan asiakirjoihin sitoutuvan, löytäisivät niistä itsensä, asiakirjaansa ja työnsä aitoja elementtejä. Strategiat eivät tunnista työntekijää hoivasuhteen osapuolena, vaan työntekijästä puhumisen on lähes kiellettyä (myös Aaltonen ym. 2009). Miten muutoin asiakaslähtöinen palvelutuotanto kuitenkaan voisi toteutua kuin työntekijän myötävaikutuksella hoivan suhteissa? Naistutkimus teki uusintavaa työtä ja hoivan ulottuvuuksia näkyväksi, kilpailuyhteiskunnan politiikkadiskurssissa hoiva ja sen tekijät häivytetään uudelleen.

Aktiivisen vanhuuden edistäminen strategisena valintana lienee innostava ajatus monille itsenäiseen elämään pystyville, esimerkiksi kansikuvan (Espoo II) rouvalle, joka kykenee ajamaan autoa ja vaihtamaan autonsa renkaat vielä iäkkäänäkin. Vanhuuden haurastuva ja haavoittuva toimijuus (ks. Honkasalo 2013, Honkasalo, Ketokivi & Leppo 2014) ei mahdu näihin vanhuspoliittisen strategiadiskurssin aktiivisuusraameihin yhtä hyvin. Tutkijoiden mukaan itsenäinen ja aktiivinen vanhuus on kuitenkin jo niin vahva ja vallitseva puhetapa (ks. Häikiö ym. 2011), että se on vaarassa muodostua normatiiviseksi ja moraaliseksi vaateeksi, joka *tulee* saavuttaa (Jolanki 2009). Samalla hoivan tarve vanhuudessa on määrittymässä epäonnistumiseksi. Eliniän noustessa hauras toimijuus on yhä useamman vanhenevan ihmisen arkitodellisuutta, josta käsin ihminen itse ja/tai hänen omaisensa ja läheisensä arvioivat avun ja palvelujen tarvetta. Eikö hauras toimijuus toimisi aktiivisen toimijuuden rinnalla vanhuspoliittisen strategioiden ytimessä ja lähtökohtana? Tästä käsin myös hoiva ja hoivan toimijat olisi mahdollista kirjoittaa näkyviin.

Strategioissa on pohjimmiltaan kysymys vallan suhteista, erityisesti julkisen vallan ja kansalaisten suhteista (ks. Salminen 2006), ja siitä miten strategiakielen normeihin hallitaan ja ohjataan yhteiskunnallista toimintaa. Tutkimustulosten valossa on syytä herättää keskustelua siitä, puhutaanko strategioissa todellisia ihmisiä koskettavista konkreettisista asioista kielellä, joka aidosti mahdollistaa kansalaisten osallisuuden, vai toistetaanko neutraalia, tunneköyhää sanahelinää tai tarkkaan normitettua strategiakieltä

(Gruen 2008, 113, Suoranta & Ryyänen 2014, 45). Jos vanhuspoliittiset asiakirjat päättyvät siihen mistä hoiva vasta alkaa, eivätkö ne ole irtaantuneet yhteiskunnallisesta todellisuudesta ja sosiaalisesta kontekstistaan? Jäävätkö nämä asiakirjat siten pelkiksi päätöksentekijöiden elitistisiksi tahtotiloiksi ja toiveuniksi? Sellaisina niillä ei liene juurikaan voimaa eikä uskottavuutta toimia vanhuspolitiikan ohjauksvälineenä suurten tulevaisuuden hoivahaasteiden edessä.

Lähteet

- Aaltonen Tarja, Henriksson Lea, Karttunen Aija, Kivimäki Riikka, Palukka Hannele, Silvennoinen-Nuora Leena, Tiilikka Tiina & Valokivi Heli (2009). Toimijat vanhusten hyvinvointipalveluja ohjaavissa kehittämissuunnitelmissa. *Kunnallistieteellinen Aikakauskirja* Vol 37, No 3, s. 336-351.
- Aaltonen Tarja, Henriksson Lea, Tiilikka Tiina, Valokivi Heli & Zechner Minna (2014). Vanhuksen hyvä elämä asiakirjoissa ja haastattelupuheessa. Teoksessa Metteri, Valokivi & Ylinen (toim.) *Terveys ja sosiaalisyys*, 244-270. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Aaltonen Tarja, Henriksson Lea, Tiilikka Tiina, Valokivi Heli & Zechner Minna (2015). Kodista laitokseen – vanhusten asumisen representaatiot. *Gerontologia* Vol 29, No 4, s. 262-275.
- Ahosola Päivi & Henriksson Lea (2012). Perhe ja läheiset kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa. *Yhteiskuntapolitiikka* Vol 77, No 3, s. 239-252.
- Alasuutari Pertti (1996). *Toinen tasavalta: Suomi 1946-1994*. Tampere: Vastapaino.
- Anttonen Anneli, Henriksson Lea & Nätkin Ritva (1994). *Naisten hyvinvointivaltio*. Tampere: Vastapaino.
- Anttonen Anneli & Zechner Minna (2009). Tutkimuksen lähestymistapoja hoivaan. Teoksessa Anttonen ym. (toim.) *Hoiva: Tutkimus, politiikka ja arki*, 16-53. Tampere: Vastapaino.
- Dahl Hanne Marlene (2012). Neo-liberalism meets the Nordic Welfare State – Gaps and Silences. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* Vol 20, No 4, p. 238-288.
- Daly Mary & Lewis Jane (2000). The concept of social care and the analysis of contemporary welfare states. *British Journal of Sociology* Vol 51, No 2, p. 281-298.
- Davies Celia (1995). Competence versus Care? Gender and Caring Work Revisited. *Acta Sociologica* Vol 38, No 1, p. 17-31.
- European Commission (2012). *The EU Contribution to Active Ageing and Solidarity between Generations*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fairclough Norman (2003). *Analysing discourse. Textual analysis for social research*. New York: Routledge.
- Filander Karin (2000). *Kehittämistyö murroksessa. Sitoutuminen, sopeutuminen ja vastarinta julkisella sektorilla 1990-luvulla*. Acta Universitatis Tamperensis 777 Tampere: Tampereen yliopisto.
- Filander, Karin (2015). Kansan paluu vapaaseen sivistystyöhön. Teoksessa Pätäri, Turunen. & Sivenius (toim.) *Vapaa, vallaton & vangittu sivistystyö*, 43-53. Helsinki: Vapaa sivistystyö ry.
- Fisher Berenice & Tronto Joan (1990). Toward a Feminist Theory of Caring. In Abel & Nelson (eds.) *Circles of Care. Work and Identity in Women's Lives*. New York: State University of New York Press.
- Forma Leena (2011). *Health and Social Service Use Among Older People. The last two years of life*. Acta Universitatis Tamperensis 1673, Tampere: Tampere University Press.
- Graham Hillary (1983). Caring: A Labour of Love. In Finch & Groves (eds): *A Labour of Love: Women, Work and Caring*, 13-30. London: Routledge and Kegan Paul.
- Graham Hillary (1991). The concept of caring in feminist research: The care of domestic service. *Sociology* Vol 25, No 1, s. 61-78.
- Gruen Arno (2008). *Tahdon maailman ilman sotaa*. Helsinki: Like.
- Hakari Kari (2013). *Uusi julkinen hallinta – kuntien hallinnouudistusten kolmas aalto? Tutkimus Tampereen toimintamallista*. Acta Universitatis Tamperensis 1871. Tampere: Tampere University Press.
- Hallituksen strategien ohjelma (2015). *Ratkaisujen Suomi*. Pääministeri Juha Sipilän hallituksen strateginen ohjelma 29.5.2015. Hallituksen julkaisusarja 10. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- HS/Kotimaa 9.12.2013. Vanhukset, älkää alistuko hoivaamiseen. Toimittajina Päivi Paulavaara ja Sirpa Rähä. Haastateltavina esim. Vappu Taipale ja Anna Pylkkänen.
- Heiskala Risto, Luhtakallio Eeva & Alasuutari Pertti (2006). *Uusi jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?* Helsinki: Gaudeamus.
- Henriksson Lea, Wrede Sirpa & Burau Viola (2006). Understanding Professional Projects in Welfare Service Work: Revival of Old Professionalism. *Gender, Work and Organization* Vol 13, No 2, s. 174-192.
- Henriksson Lea (2010). Margaret Stacey terveystyön työnaajan tutkijana. Teoksessa Ashorn Ulla, Henriksson Lea, Lehto Juhani & Nieminen Paula (toim.) *Yhteiskunta ja terveys*, 113-125. Helsinki: Gaudeamus.
- Honkasalo Marja-Liisa (2013). Katveessa. Pieni toimi-

- juus kriittisenä avauksena toiminnan teoriaan. *Tiede ja Edistys* Vol 22, No 1, s. 42-61.
- Honkasalo Marja-Liisa, Ketokivi Kaisa & Leppo Anna (2014). Moniselitteinen ja hämäävä toimijuus. Avauksia ja keskustelua. *Sociologia* Vol 51, No 4, s. 365-372.
- Hoppania Hanna-Kaisa (2015). Care as a Site of Political Struggle. Publications of the Department of Political and Economic Studies 25. University of Helsinki.
- Häikiö Liisa, van Aerscht Lina & Anttonen Anneli (2011). Vastuullinen ja valitseva kansalainen: Vanhuspolitiikan uusi suunta. *Yhteiskuntapolitiikka* Vol 76, No 2, s. 239-250
- Ikola-Norrbacka Rinna (2010). Johtamisen eettisyys terveydenhuollossa. Esimiestyön ja hallinnon eettiset arvot julkisen terveydenhuollon kahdessa professaorissa. *Acta Wasaensia* 222. Universitas Wasaensis.
- Jalonen Harri (2010). Informaation välittäminen kunnallishallinnossa. *Kunnallistieteellinen Aikakauskirja* Vol 38, No 1, s. 38-67.
- Jolanki Outi (2009). Agency in talk about old age and health. *Journal of Ageing Studies* Vol 23, No 4, 215-226.
- Julkunen Raija (1992). *Hyvinvointivaltio käännekohtassa*. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen Raija (2006). *Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu*. Helsinki: Stakes.
- Jyrkämä Jyrki (2008). Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä. Hahmotelua teoreettis-metodologiseksi viitekehukseksi. *Gerontologia* Vol 2, No 4, s. 190-203.
- Kaisto Jani & Pyykkönen Mikka (2010). Hallinnan analytiikan suuntaviivoja. Teoksessa Kaisto & Pyykkönen (toim.) *Hallintavalta*, 7-24. Helsinki: Gaudeamus.
- Laaksonen Marko (2009). *Merkillinen strategia. Puolustushallinnon strategian semioottinen tarkastelu*. Akateeminen väitöskirja. Julkaisusarja 1, No 1. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu.
- Laine Pikka-Maaria (2010). Toimijuus strategiakäytännöissä. Diskurssi- ja käytäntöteoreettisia avauksia. Sarja A-1. Turun kauppakorkeakoulu. Turku: Uniprint.
- Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveyspalveluista (ns. Vanhuspalvelulaki) 28.12.2012/980
- Möttönen Sakari & Kettunen Pekka (2015). Kuntien strategiadokumentit. Systemiteoreettista pohdintaa suurten kaupunkien strategioista. *Kunnallistieteellinen Aikakauskirja* Vol 43, No 2, s. 126-143.
- Paasivaara Leena (2002). *Tavoitteet ja tosiasiallinen toiminta. Suomalaisen vanhusten hoitotyön muotoutumisen monitasotarkastelussa 1930-luvulta 2000-luvulle*. Oulun yliopisto: Hoitotyön ja terveyshallinnon laitos.
- Pohjolainen Pertti & Salonen Elina (2012). Toimintakyky vanhuudessa – mitkä tekijät sitä määrittävät? *Gerontologia* Vol 26, No 4, s. 235-246.
- Pietikäinen Sari & Mäntynen Anne (2009). *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pälli Pekka (2009). Strategia merkitysneuvotteluna: Strategiakeskustelun ja –tekstin vuorovaikutuksesta. *Puhe ja kieli* Vol 29, No 2, s. 75-88.
- Raasakka Petri (2003). Vanhuspoliittiset ohjelmat. Teoksessa Kinnunen & Kostamo-Pääkkö (toim.) *Alueelliset hyvinvointistrategiat*, 106-132. Oulu: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus.
- Rantalaiho Liisa (1986). Reproduktion maisema. Teoksessa Rantalaiho (toim.) *Miesten tiede, naisten puuhat*, 19-56, Tampere: Vastapaino.
- Rönkkö Pentti (2001). Kunnallishallinto ja hyvinvoinnin kansallinen strategia. Teoksessa Hoikka (toim.) *Kunnat 2000-luvun kynnyksellä*, 105 – 142. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Salminen Ari (2006). Accountability, values and the ethical principles of public service: the views of Finnish legislators. *International Review of Administrative Sciences* Vol 72, No 2, s. 171-185.
- Siltala Juha (2008). Uuden julkishallinnon (NPM) risitiridat. *Kunnallistieteellinen Aikakauskirja* Vol 36, No 4, s. 435-456.
- Smith Dorothy E. (1990). *Texts, Facts and Femininity. Exploring the relations of ruling*. New York: Routledge.
- Stacey Margaret (1981). The division of labour revisited or overcoming the two Adams. Teoksessa Abrams, Finch & Rock (toim.) *Development and Diversity: British Sociology 1950-1980*, 172-192. London: Allen & Unwin.
- Stacey Margaret (1984). Who Are the Health Workers? Patients and Other Unpaid Workers in Health Care. *Economic and Industrial Democracy* No 5, s. 157-184.
- STM & Suomen Kuntaliitto (2001) *Ikäihmisten hoitoa ja palveluja koskeva laatusuositus*. Oppaita 4. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- STM & Suomen Kuntaliitto (2008). *Ikäihmisten palvelujen laatusuositus*. Julkaisuja 3. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Suominen Kimmo (2011). Strategiaoppi työpaikkojen arjessa. Teoksessa Mantere, Suominen & Vaara (toim.) *Toisinajattelu strategisesta johtamisesta*. Helsinki: WSOYpro Oy.
- Suoranta Juha & Ryyänen Sanna (2014). *Taisteleva tutkimus*. Riika: Into.
- Tedre Siva (2003) Hoiva ja vanhuus. Teoksessa Marin & Hakonen (toim.) *Seniiori- ja vanhustyö arjen kulttuurissa*, 57-71. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Tedre Silva (2007). Vanhuuden vahvat ja avuttomat. Teoksessa Seppänen, Karisto & Kröger (toim.) *Vanhuus ja sosiaalityö*, 195-217. Juva: PS-Kustannus.
- Tuurnas, S. (2016). The Professional Side of Co-Production. *Acta Universitatis Tamprensis* 2163. Tampere University Press, Tampere.
- Thomas Carol (1993). De-constructing concepts of care. *Sociology* Vol 27, No 4, s. 649-669.
- Ungerson Clare (1990). The Language of care. Crossing the boundaries. In Ungerson (ed.) *Gender and caring*.

- Work and welfare in Britain and Scandinavia*, 8-33, Herfordshire: Harvester Wheatsheaf.
- Qureshi Hazel (1990). Boundaries between formal and informal care-giving work. In Ungerson (ed.) *Gender and Caring. Work and Welfare in Britain and Scandinavia*, 59-79. Herfordshire: Harvester Wheatsheaf.
- Vaara Eero & Laine Pikka-Maaria (2006). Kriittinen diskurssianalyysi metodologiana strategiatutkimuksessa. Teoksessa Rolin ym. (toim.) *Soveltava yhteiskuntatiede ja filosofia*, 155-173. Helsinki: Gaudeamus.
- Walker Alan & Foster Liam (2013) Active ageing: rhetoric, theory & practice. In Ervik & Lindén (eds.) *The Making of Ageing Policy. Theory and Practice in Europe*, 27-52. Cheltenham: Edward Elgar.
- Van Aershot Lina (2014). *Vanhusten hoiva ja eriarvoisuus. Sosiaalisen ja taloudellisen taustan yhteys avun saamiseen ja palvelujen käyttöön*. Acta Universitatis Tamperensis 1971, Tampere: Tampere University Press.
- Ward-Griffin Catherine & Marshall Victor W. (2003). Reconceptualizing the relationship between “public” and “private” eldercare. *Journal of Ageing Studies* Vol 17, No 2, 189-208.
- Williams Fiona (2004) Hoivan uudelleenarviointia sosi-
- aalipolitiikassa. *Janus* Vol 12, No 1, s. 6-24.
- Waerness Kari (1984a). The Rationality of Caring. *Economic and Industrial Democracy* Vol 5, No 2, 185-211.
- Waerness Kari (1984b). Caring as women’s work in the welfare state. In Holter (ed.) *Patriarchy in a welfare society*, 67-87. Oslo: Universitetsforlaget.
- Waerness Kari (1990). Informal and formal care in old age: What is wrong with the ideology of “community care” in Scandinavia today? In Ungerson (ed.) *Gender and Care*, 110-132. London: Harvester Wheatsheaf.
- Waerness Kari (2008). The Unheard Voices of Care Workers and Care Researchers. In Wrede et.al. (eds.) *Care Work in Crisis. Reclaiming the Nordic Ethos of Care*, 363-374. Malmö: Studentlitteratur.
- Wrede & Henriksson (2004). Kahden kerroksen väkeä. Kotihoidon ammatillinen uusjako. Teoksessa Henriksson & Wrede (toim.) *Hyvinvointityön ammatit*, 210-234. Helsinki: Gaudeamus.
- Yliaska Ville (2014). *Tehokkuuden toiveuni. Uuden julkisjohtamisen historia Suomessa 1970-luvulta 1990-luvulle*. Riika: Into Kustannus.

”Sen haluan ilmoittaa, että minä olen vielä pystyssä” Ilman omaisia elävien vanhojen ihmisten toimijuus ja vanhuspolitiikan kategorisoima vanhuus

Päivi Ahosola¹ ja Kirsi Lumme-Sandt²

¹Terveystieteiden yksikkö, Tampereen yliopisto

²Terveystieteiden yksikkö ja Gerontologian tutkimuskeskus, Tampereen yliopisto

Artikkelissa tarkastellaan, millaisena ilman omaisia elävät iäkkäät ihmiset tuottavat toimijuuttaan suhteessa vanhuspolitiikassa tuotettuihin vanhojen ihmisten kategorioihin. Vanhuspolitiikan kategorisointeja tutkittiin kirjallisuusaineiston avulla. Kategorisoinnit ryhmiteltiin viiteen teemaan: aktiiviseen vanhuuteen, sosiaalisiin suhteisiin, itsenäiseen selviytymiseen, vastuullisuuteen ja palveluiden käyttämiseen. Ilman omaisia elävien vanhojen ihmisten toimijuutta tarkasteltiin haastatteluaineiston avulla. Haastatellut jakoivat ymmärryksen aktiivisen toiminnan merkityksestä ja kuvasivat arkista, aktiivista toimintaansa, joka oli riippuvaista senhetkisistä voimavaroista. He tuottivat itsensä osana sukuaan ja lähipiiriään, jossa he toimivat omilla ehdoillaan, mutta myös surren yksinoloaan. Haastatellut pitivät itsenäistä selviytymistä erityisen tärkeänä omassa elämäntilanteessaan ja ylläpitivät toimintakykyään omaehtoisesti eri tavoin. Samoin he kantoivat vastuuta paitsi itsestään myös muista ihmisistä. Palveluiden käytämisen suhteen haastatellut eivät tuoneet esille vanhuspolitiikassa esitettyä valitsevan kuluttaja-asiakkaan kategorian, vaan rakensivat toimijuuttaan pikemminkin kriittisenä, taloudellisena palveluiden käyttäjänä. Johtopäätöksenä on, että omaisettomat vanhat ihmiset tuottivat puheessaan omaehtoisesti ja vanhuspoliittiseen diskurssiin viittaamatta vanhuspolitiikan toivekuvaa aktiivisesta, itsenäisestä ja vastuullisesta vanhuudesta. Toimijuuden haavoittuvuus ja murtumisen mahdollisuus oli kuitenkin samanaikaisesti puheessa läsnä.

Johdanto

Kaikkeen inhimilliseen vuorovaikutukseen ja kielten käyttöön kuuluu osana ihmisten, asioiden ja ilmiöiden kategorisointi eli ryhmiin järjestäminen ja luokittelu. Kategorisointia voidaan pitää välttämättömänä osana toistemme ymmärtämistä. (Jokinen, Juhila ja Suoninen 2012.) Vanhuutta ja vanhenevia ihmisiä kategorisoidaan eri tahoilla ja monin tavoin, esimerkiksi kotona ja laitoksessa asuviin, tai omaishoitajiin ja -hoidettaviin. Kategorisointi tuottaa sosiaalisia järjestyksiä, ja samalla sillä luodaan ja ylläpidetään moraalista järjestystä. Tämä tapahtuu usein itsestään selvästi ja huomaamatta (Juhila ym. 2012). Myös vanhuuden kategoriat ovat usein hierarkkisessa asemassa keskenään, ja esimerkiksi kotona läheisten

tuella asuvan vanhuksen kategoria on arvoasetelmassa ylivertainen laitoksessa asuvan vanhuksen kategoriaan nähden (Aaltonen ym. 2015).

Julkisessa keskustelussa ihmisiä tullaan asettaneeksi kategorioihin usein tarkemmin asiaa ajattelematta, ja samalla kategorioihin liitetään erilaisia ominaisuuksia henkilökohtaisten mielipiteiden ja käsitysten varassa. Mielipidekirjoituksissa esitetyt vanhuutta koskevat merkitykset, representaatiot ja kategoriat ovat runsaita ja monipolvisia, ja valottavat asioiden eri puolia murtaen dikotomioita (ks. Aaltonen ym. 2015). Instituutioissa tehtävä kategorisointi toimii harkitummin sen käytäntöjen ja rutiinien pohjana ja palvelee monia sen tarkoituksia. Vanhuspalveluinstituutioiden kannalta keskeinen kategorisoija on vanhan ihmisen avun tarve, joka toimii myös palveluiden myöntämisen perusteena.

Voidaan ajatella, että juuri kategorisointien avulla vanhasta ihmisestä ”tehdään” tietynlainen asiakas. (Jokinen 2012; Olaison 2012.)

Verrattuna muihin elämänalueisiin politiikkadiskurssit, kuten vanhuspoliittisissa asiakirjoissa välittyvät puhutavat, kategorisoivat vanhuutta erityisellä tavalla. Vanha ihminen ei niissä ole vain autenttinen toimija vaan hallinnan kohde, jota pyritään ohjaamaan toivottuun suuntaan. Poliitiikkadiskurssit ohjaavat vanhuspalveluinstituutioiden toimintaa ja niissä tapahtuvaa kategorisointia (Olaison 2012). Ne muokkaavat osaltaan julkista keskustelua, jonka kuulijana ja osallistujana ovat myös vanhat ihmiset itse. Vanhojen ihmisten on näin ollen muodostettava oma käsityksensä itsestään suhteessa politiikkadiskurssien ja julkisen keskustelun tarjoamiin kategorioihin. Toisin sanoen politiikkadiskurssien tarjoamat kategoriat edellyttävät subjekteilta niin sanottua itsen työstämistä: On pohdittava miten ja millaisin ehdoin oma itse nähdään tarjottuihin kategorioihin, kuten esimerkiksi juuri kotona tai laitoksessa asuvan, hoivan saajan tai antajan, yksinäisen vanhuksen tai aktiivisen vanhuskuntalaisen rooliin, kuuluvana. (Kaisto 2010; ks. myös Smith 2005.) Tässä yhteydessä vanhan ihmisen toimijuus voidaan ymmärtää ”vapauden ja hallinnan välisenä kamppailusuhteena” (Miller ja Rose 2010, 310), jossa yhteiskunnalliset diskurssit asettavat, tai ainakin pyrkivät asettamaan, toimintamahdollisuuksien rajat (Miller ja Rose 2010; Silvonen 2015). Vanhan ihmisen toimijuuden ymmärretään rakentuvan niissä yhteiskunnallisissa suhteissa joissa hän toimii, ja joita hän samalla artikuloi, muokkaa ja muovaa (ks. Silvonen 2015, 12).

Kategorisointia väistämättä tehdään myös tutkimuksessa, ja se on usein myös tutkimuksen tietoinen tavoite ja osa tutkittavan ilmiön ymmärtämistä ja jäsentämistä. Vaikka myös tutkijat osallistuvat kategorioiden luomiseen, tutkimuksen tehtävänä voidaan nähdä mahdollisesti syrjäyttävien, toiseuttavien ja yksinkertaistavien kategorisointien purkaminen sekä toimijuuden esiin nostaminen (Smith 2005). Kategorisointi vallankäytön muotona on tärkeä tutkimuskohde, sillä kategorisointi on voimallinen väline, ja erityisesti instituutiossa tuotetuilla kategorioilla on kauaskantoisia seurauksia (Jokinen 2012, 228). Koska kategorisointeja ei kuitenkaan ”oteta annettuna” on tärkeää tutkia ja ymmärtää toimijuutta, jolla kategorisointeihin vastataan, sekä sitä miten ne hyväksytään

ja vahvistetaan tai miten niitä vastustetaan (ks. Kaisto 2010).

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan millaisena ne vanhat ihmiset, jotka elävät arkeaan ilman omaisten tai muiden läheisten tukea, apua tai hoivaa, tuottavat toimijuuttaan suhteessa vanhuspolitiikassa tuotettuihin kategorisointeihin vanhoista ihmisistä. Tutkimuksessa kysytään ensiksi (1) mitkä ovat keskeisimmät asiat ja aihealueet, joiden suhteen kategorioita vanhuspolitiikassa tuotetaan, ja nostetaan esille tutkijoiden tunnistamia kategorioita. Tämän jälkeen tutkitaan empiirisen haastatteluaineiston avulla (2) miten vanhuspolitiikassa esitetyt vanhojen ihmisten kategoriat ja vanhoihin ihmisiin kohdistuvat odotukset ja toiveet tulevat esille omaisettomien vanhojen ihmisten haastattelupuheessa, ja millaisena he tuottavat toimijuuttaan näillä aihealueilla. Tutkimus lisää siten ymmärrystä sekä siitä miten vanhuutta ja vanhoja ihmisiä kategorisoidaan suomalaisessa vanhuspolitiikassa, että siitä miten omaisettomat vanhat ihmiset suhtautuvat näihin kategorisointeihin.

Juuri omaisettomien vanhojen ihmisten valitsemisella tutkimukseen on erityiset perustelut. Suomalaisen vanhuspolitiikan 1990-luvun jälkeistä suunnanmuutosta on kuvattu hyvinvointivaltion purkamisena ja perheiden tuottaman hoivan ja vastuun lisäämisena (esim. Julkunen 2006). Puhe omaisista ja omaishoidosta onkin keskeisessä asemassa monissa 2000-luvun vanhuspoliittisissa asiakirjoissa, kun taas ilman omaisten tukea elävistä vanhoista ihmisistä ei juurikaan puhuta. Myös vanhuustutkimuksessa on selkeä katvealue omaisettomien vanhusten kohdalla. Omaisettomien vanhusten toimijuudesta ei juuri ole aikaisempaa tutkimusta, kun taas esimerkiksi omaisten ja omaishoidettavien arkea ja toimijuutta on tutkittu enemmän (esim. Kirsi 2004; Andersson 2007; Mikkola 2009; Tikkanen 2016). Tutkimus tuo uutta näkökulmaa vanhuspolitiikan, omaishoidon ja toimijuuden tutkimukseen.

Aineisto ja menetelmät

Kirjallisuusaineisto

Vanhuspolitiikan kategorisointien tutkimiseksi kerättiin kirjallisuusaineisto. Siihen otettiin mukaan suomalaista vanhuspolitiikkaa käsitteleviä tutkimuksia,

joissa on tarkasteltu vanhuspolitiikan vanhuskuvaa ja -kategorisointeja 2000-luvulla. Lisäksi luettiin uusin valtakunnallinen vanhusten palveluiden laatusuositus (STM 2013) ja Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveyspalveluista 28.12.2012/980 (ns. vanhuspalvelulaki).

Soveltuvia tutkimuksia löydettiin Arto tietokannasta hakusanalla ”vanhuspoliti?” sekä tietokannoista Ebsco Academic Search Premier ja ProQuest yhdistellen hakusanoja ”old age, elderly, aged people, old age policy, policy ja Finland”. Lisäksi selattiin vuosien 2000–2016 sisällysluettelot lehdistä Gerontologia, Yhteiskuntapolitiikka, Janus, Hallinnon tutkimus ja Kunnallistieteellinen aikakauskirja. Lisäksi yksi tutkimus (Anttonen ja Häikiö 2011) löytyi mukaan otetun tutkimuksen lähdeluettelosta. Kaikki tutkimukset, joista vanhuspolitiikan vanhuskategorisointeja oli luettavissa, otettiin mukaan. Pois jätettiin kuitenkin tutkimukset, joissa vanhuspolitiikkaa arvioitiin toissijaisten lähteiden, kuten lehtikirjoittelun perusteella. Samoin pois jätettiin pelkästään eläkepolitiikkaa koskevat tutkimukset.

Kirjallisuusaineisto sisältää 12 tutkimusraporttia (liitetaulukko 1). Niistä kahdeksan on tieteellisessä aikakauslehdessä julkaistuja artikkeleita, kaksi osajulkaisua kokoomateoksessa, yksi väitöskirja ja yksi pro gradu tutkimus. Tutkimusten analysoimia vanhuspoliittisia aineistoja ovat muun muassa kansalliset vanhuspolitiikan ohjausasiakirjat kuten ikääntyvien palveluiden laatusuositukset ja muut STM:n julkaisut, kuntien vanhuspoliittiset asiakirjat, komiteamietinnöt, eduskunnan lähete keskustelut, hallitusohjelmat ja EU-asiakirjat.

Tutkimuksia luettaessa havaittiin, että tutkimuksissa esitetyt kategoriat ovat tutkimuskysymysten ohjaamia, ja että ne aina ovat myös tutkijoiden konstruoimia. Tämän vuoksi tutkimuskirjallisuuden analyysiä täydennettiin lukemalla kaksi autenttista vanhuspoliittista asiakirjaa eli edellä kuvattu laatusuositus ja vanhuspalvelulaki.

Empiirinen aineisto

Tutkimuksen empiirisessä osassa haastatteluaineistoon valittiin mukaan sellaisten vanhojen ihmisten haastatteluja, jotka elävät vanhuusvuosiaan ilman omaisten antamaa tukea, apua ja hoivaa. Haastatteluja on kaksitoista (n=12), ja ne on poimittu kahdesta

eri tutkimusaineistosta. Kaksi haastattelua on vuodelta 2008, ja ne on toteuttanut toinen tämän artikkelin kirjoittajista. Haastatellut olivat erään eteläsuomalaisen kunnan kotona asuvia päivätoiminnan asiakkaita. Tutkijan pyynnöstä henkilökunta valitsi asiakkaista sellaisia, jotka ovat vailla omaisapua ts. selviytyvät itsenäisesti ja kunnan vanhuspalveluiden tuella. Haastattelun teemat koskivat elämänhistoriaa, päivittäistä elämää, asumista, hoitoa ja palveluita, auttavia verkostoja, vanhuspalveluiden piiriin tuleamista ja hoidon siirtymävaiheita sekä tulevaisuuden toiveita.

Kymmenen haastattelua on poimittu Tervaskantotutkimuksen haastatteluista. Haastattelut on toteutettu vuonna 2012, jolloin haastateltiin 25 naista ja 20 miestä. He olivat 90- tai 91-vuotiaita kotona itsenäisesti asuvia henkilöitä. Haastatteluissa käsiteltiin heidän elämäntarinaansa ja nykyhetken arjessa selviytymistä. Tähän tutkimukseen valittiin haastattelijan joukosta taustatietojen ja alustavan luennan perusteella sellaisia haastatteluja, joissa haastatellut elävät ilman omaisten ja läheisten antamaa tukea ja apua.

Menetelmät

Tutkimuksen lähestymistapa nojautuu hallinnan analytiikkaan (Kaisto ja Pyykkönen 2010; Miller ja Rose 2010) ja kategoria-analyysiin (Jokinen ym. 2012). Hallinnan analytiikan mukaisesti politiikkadiskurskien tavoitteena ymmärretään olevan niihin osallistuvan toimijan, kuten vanhuusvuosiaan elävän ihmisen, suostuttelu tarjottuun rooliin tai kategoriaan eri hallintatekniikoita käyttäen (Kaisto 2010). Kategoria-analyysin mukaisesti kategorioita tarkastellaan sosiaalisina ja institutionaalisina käytäntöinä, ja olennaista on, mitä niillä tehdään tai tavoitellaan (Jokinen 2012). Aineistojen luonteesta johtuen kumpaakaan edellä mainituista lähestymistavoista ei kuitenkaan ollut mahdollista sellaisenaan soveltaa analyysimenetelmänä. Kirjallisuusaineistossa analysoitavana oli kahta alkuperäistä politiikka-asiakirjaa lukuun ottamatta tutkimusten tulososiot. Vaikka kategorioita oli niistä mahdollista tunnistaa, hallintatekniikoita ja suostuttelun tapoja ei ollut mahdollista analysoida. Haastatteluaineiston luentaa puolestaan ohjasivat kirjallisuusaineiston pohjalta tuotetut teemat, eikä analyysi lähtenyt liikkeelle aineistolähtöisesti kategorioiden tuottamisen näkökulmasta. Vaikka aineistoja tässä tutkimuksessa luetaan hallinnan ja kategorisoinnin

näkökulmista, aineistojen analyysimenetelmää voi parhaiten luonnehtia diskursiiviseksi lukutavaksi ja teoriaohjatuksi sisällönanalysiksi.

Käytännössä analyysi eteni siten, että valittujen tutkimusten tulososioita luettiin kirjatun ylös lausumia, joissa vanhaa ihmistä ja vanhuutta määriteltiin ja kategorisoitiin jollakin tavalla. Lausumia pelkistettiin ja ryhmiteltiin teemoihin. Kuhunkin teemaan liittyen voitiin yleensä tunnistaa useita kategorioita ja niiden vastakategorioita. Tutkimuksissa esitettyjen vanhuspolitiikan (vanhus)kategorioiden perusteella muotoiltiin viisi teemaa, joiden sisällä ja joiden suhteen kategorioita tuotettiin.

Tutkimuksen seuraavassa vaiheessa teemoja käytettiin avuksi haastatteluaineiston lukemisessa, jäsentämään haastatteluaineistoa. Empiirinen aineisto luettiin läpi ja siitä poimittiin kohdat, joissa puheena olivat eläkeiän jälkeiset vuodet ja tapahtumat (Tervaskantoaineistossa suuri osa haastattelusta koskee aiempaa elämänhistoriaa). Tämän jälkeen rajattu aineisto luettiin läpi uudelleen merkiten aineistokohtia, joissa puheena ovat kirjallisuuden perusteella tuotetut teemat. Toisin sanoen teemat ohjasivat aineiston lukemista siten, että aineistosta etsittiin selontekoja, joissa viitattiin kyseisiin teemoihin. Merkityt kohdat luettiin uudelleen, rajattiin kokonaisiksi selonteoksiksi, poimittiin aineistosta ja liitettiin teemojen alle. Selontekoja luettiin teemoittain, ne nimettiin pelkistetyimmän sekä mikäli saman pelkistetyksen alle löytyi useampia selontekoja, ne ryhmiteltiin. Luennan edetessä huomattiin, että sama tekstikohta voitiin joskus lukea selontekona useammasta kuin yhdestä teemasta. Tulosten kirjoitusvaiheessa pohdittiin, millaisiin kategorioihin haastatellut teemojen sisällä asettuvat ja millaisina toimijoina he tuottavat itseään.

Tulokset

Vanhuspolitiikan kategorisoima vanhuus

Tässä ensimmäisessä tulosluvussa tarkastellaan kirjallisuusaineiston pohjalta muodostettuja vanhuspolitiikan teemoja, joissa kategorioita tuotetaan. Ensimmäisenä teemana nimettiin *aktiivinen vanhuus*. Tutkimusten mukaan aktiivinen vanhuus vanhuspoliittisena tavoitteena määrittää hyvin vahvasti sitä, millaista elämää ja toimintaa vanhuusiässä pidetään paitsi

mahdollisena myös hyvänä ja toivottavana. On siten luonnollista, että suuri osa vanhuspolitiikan kategorisoinneista liittyy tavalla tai toisella aktiivisuuteen tai sen vastakategorioihin. Aaltonen kumppaneineen (2009) toteaa, että kansallisissa kehittämissuunnitelmissa vanha ihminen tuotetaan ”*aktiiviseksi, toimivaksi ja kyvykkääksi osallistumaan oman hyvinvointinsa ja toimintakykynsä turvaamiseen*”. Samalla osa vanhusväestöstä, kuten vaikeita kognitiivisia häiriöitä sairastavat, jätetään näiden asiakirjojen kiinnostuksen ulkopuolelle (Aaltonen ym. 2009, 340, 341). Kuntien vanhuspoliittisissa strategioissa aktiivinen vanhuus nojaa ikääntyvien voimavaroihin, oppimiseen ja esimerkiksi teknologiaan (Keskitalo-Foley ja Naskali 2016). Niissä aktiivisen vanhenemisen mahdollisuuksiin tartutaan konkreettisella tasolla eritellen tulevaisuuden palveluratkaisuja aktiivisen ja itsenäisen vanhuuden mahdollistamiseksi (Ahosola ja Henriksson 2012; 2016).

Euroopan unionin sosiaalipoliittisia linjauksia ja Suomen vanhuspolitiikkaa verrannut Taina Rintala (2005) toteaa, että EU-komission asiakirjoissa aktiivinen ikääntyminen ymmärretään tuottavaksi ikääntymiseksi. Suomessa aktiivisen (tuottavan) ikääntymisen tavoitteita on toteutettu nostamalla eläkeikää ja korostamalla elinikäistä oppimista, eläkeikäisten tekemää vapaaehtoistyötä sekä ehkäisevää terveys-työtä ja terveenä ikääntymistä. (Rintala 2005.) Myös aktiivinen osallistuminen sosiaalisena oikeutena liitetään aktiiviseen vanhuuteen (Häikiö ym. 2011), ja erityisen vahvasti tätä korostetaan vanhuspalvelulaissa. Laatusuosituksessa (STM 2013, 17) aktiiviset iäkkäät esitetään sellaisina ”*joista osa jatkaa työelämässä*” ja ”*toimii aktiivisesti vapaaehtoistoiminnassa*”. Täsmennyttämällä aktiivisille ikääntyneille tarjotaan kategorioita ”*äänestäjinä, isovanhempina, kuluttajina, liikunnan harrastajina, kulttuurin tekijöinä ja harrastajina*” sekä ”*järjestötoimintaan osallistuvina*”. Aktiivisesta osallisuudesta syrjään jääviä ikäihmisiä kuvataan ”*osattomuuden riskissä olevina*”, joiden tunnistamista ja tukemista painotetaan. (STM 2013, 17.)

Vanhuspoliittisessa diskurssissa vanhalle ihmiselle tarjotaan siten ennen kaikkea aktiivisen kansalaisen kategorioita. Aktiivisen vanhenemisen kategoria ei aina tunnista hoivatarpeita ja hoivaa, vaan niistä vaietaan (Walker ja Foster 2013). Kun painopiste on kyvykkäissä toimijoissa, hoivan tarvitsijat jäävät helposti marginaaliin (Ahosola ja Henriksson 2016). Kuitenkin tutkimuksessa kansanedustajien lähetekeskuste-

lupuheesta vanhuspalvelulain valmisteluun liittyen aktiiviseen vanhenemiseen yhdistettiin mahdollinen hoivan tarve ja riippuvuus (Pulkki ja Tynkkynen 2016). Myös laatusuosituksessa (STM 2013, 15) aktiivisten ”harmaiden pantterien” vastakategoriana nostetaan esille ikäihmiset, jotka ”tarvitsevat toimintakykynsä rajoitteiden takia tukea osallistumiseensa”.

Toisena teemana nostettiin esille *sosiaalisiin suhteisiin* liittyvä kategoriat. Vanhuspoliittiset tavoitteet ulottuvat yhä vahvemmin myös vanhojen ihmisten sosiaalisten suhteiden alueelle. Perheen ja läheisten roolia ja hoivavastuuta korostetaan (Anttonen ja Häikiö 2011). Kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa vanha ihminen ymmärretään usein *itsestään selvästi omaisia ja läheisiä auttajia omaavana*. Vaihtoehtona tälle on vain *yksinäisen ja syrjäytyneen vanhuksen* kategoria, jonka suhteen oikeuksia palveluihin toki korostetaan. (Ahosola ja Henriksson 2012.) Laatusuosituksessa vanha ihminen nähdään *oman yhteisönsä osana*, jossa hänellä tulee olla ”mahdollisuus elää omanlaistaan hyvää elämää” (STM 2013, 15). Ihmisiä kannustetaan yhteisölliseen toisista välittämiseen, ja esimerkiksi naapurit ovat osallisina vanhuspoliittisissa asiakirjoissa hoivan toimijoina (Ahosola ja Henriksson 2012).

Kolmantena teemana tunnistettiin *itsenäiseen selviytymiseen* ja toisaalta riippuvuuteen liittyvät kategoriat. Tutkimusten mukaan julkisten palvelujen tehtävänä nähdään ensisijaisesti itsenäisen selviytymisen ja kotona asumisen mahdollistaminen. Vanhuspolitiikan toivekuva on siten *kotona ensisijaisesti läheisavun turvin selviytyvä vanhus*. (Ahosola ja Henriksson 2012; Anttonen ja Häikiö 2011.) Anna Koskinen (2014, 69) tuo pro gradussaan esille mielenkiintoisen muutoksen vuosien 1952 ja 1996 komiteamietinnöissä. Vuonna 1952 vanhan ihmisen omatoimista selviytymistä pidettiin ”melko epärealistisena tavoitteena”, kun taas vuonna 1996 itsenäisyys on asia josta tulee ”pitää viimeiseen asti kiinni”. Itsenäisyyden toivekuvan taustalla on tutkimuskirjallisuudessa nähty paitsi taloudelliset paineet, myös individualistinen ajattelu, johon hoivan, haavoittuvuuden ja ihmisten keskinäisen riippuvuuden tunnustaminen eivät kuulu (Tedre 2007).

On kiinnostavaa, että kun vanhuspoliittisten strategia- ja ohjelmapapereiden sijaan tutkimuksen kohteena on politiikkojen, kansanedustajien, puhe vanhuspalvelulain valmisteluun liittyen (Pulkki ja Tynkkynen

2016), kuva itsenäisyydestä ja riippuvuudesta vanhuudessa muodostuu toisenlaiseksi. Itsenäisen vanhuuden korostamisen rinnalla puheessa esiintyy toisista hyvinkin riippuvainen, jopa ”vuoteessa märissä vaiפוissa makaava” vanhus. Edellä mainitussa politiikkapuheessa riippuvuus tuotetaan myös vanhenemisprosessin väistämättömänä seurauksena (Pulkki ja Tynkkynen 2016), kun taas vanhuspoliittisessa strategiadiakurssissa riippuvuutta ja toimijuuden rajoitteita ei nosteta esille juuri lainkaan (Ahosola ja Henriksson 2016). Kansanedustajien puheessa hoivan tarve ja riippuvuus muista eivät kuitenkaan merkitse autonomian ja itsemääräämisoikeuden menetystä (Pulkki ja Tynkkynen 2016).

Neljäs tutkimustuloksista esiin nostamamme teema liittyy *vastuullisuuteen, velvollisuuksiin ja oikeuksiin*. Häikiö ja Anttonen (2011) tuovat esiin, että sosiaalipolitiikassa yleistyneet menettelylliset oikeudet, jotka vahvistavat itsemääräämisoikeutta, autonomiaa ja tiedonsaantimahdollisuuksia, tavoittelevat ennen kaikkea kansalaisten aktivoimista huolehtimaan ja vastaamaan omasta hyvinvoinnistaan. *Vastuullisen kansalaisen* kategoria on vanhuspoliittisissa asiakirjoissa vahvasti tarjolla. 2000-luvun vanhuspolitiikassa kantava ajatus onkin ollut, että ihmiset itse vastaavat ja ovat vastuullisia itsestään niin pitkään kuin mahdollista. Oma ja läheisten vastuuta korostettiin erityisesti vuoden 2001 Ikääntyvien palvelujen laatusuosituksessa, josta se monistettiin laajasti kuntien vanhuspoliittisiin asiakirjoihin (Ahosola ja Henriksson 2012).

Vanhuspoliittisiin asiakirjoihin, ainakaan sellaisiin jotka rakentuvat vahvasti uuden julkisjohtamisen reformin ja siten taloudellisen diskurssin varaan (ks. Julkunen 2006, 78, 82) ei kuulu puhe vanhojen ihmisten *sosiaalisista oikeuksista*. On huomionarvoista, että oikeudet palveluihin olivat vahvasti läsnä edellä kuvatussa kansanedustajien keskustelussa (Pulkki ja Tynkkynen 2016). Kansanedustajien puheessa korostui, että vanhat ihmiset ovat ansainneet palvelut ja ovat niiden *arvoisia*. Taustalla tuli ilmaistuksi käsitys, että vanhat ihmiset ovat yleensä hoivapalveluiden tarpeessa, ja *niitä joista ”pidetään huolta”* (Pulkki ja Tynkkynen 2016, 11). Vanhuspalvelulain valmistelussa oikeuksia korostava diskurssi jäi kuitenkin heikoksi, jolloin myös vanhuspalvelulain vanhuskuva perustuu näkemykseen aktiivisesta ja itsestään vastaamaan kykenevästä vanhasta ihmisestä (Hoppania 2015, 172–174).

Palveluiden käyttäminen muodosti viidennen teeman, jossa vanhuuden ja vanhojen ihmisten katego-

rioita tuotettiin. Uusliberalistisen ideologian ja uuden julkisjohtamisen käytäntöjen mukana vanhuspolitiikkaan on juurtunut vahva *kuluttaja-asiakkuuden* ajatus (Keskitalo-Foley ja Naskali 2016, 39). Kansallisissa hyvinvointipalveluja ohjaavissa kehittämissuunnitelmissa vanhus nähdään *kykeneväksi toimimaan kuluttajana* ja antamaan saamistaan palveluista asiakaspalautetta (Aaltonen ym. 2009, 341). Myös kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa valitsevan kuluttaja-asiakkaan kategoria on vahvasti esillä. Avaamatta kuitenkin jää, mitä vaihtoehtoja on tarjolla niille ikääntyneille, jotka eivät kykene valintoja tekemään. (Keskitalo-Foley ja Naskali 2016, 39, 40.)

Taina Rintalan (2005) mukaan suomalaisessa vanhuspolitiikassa valtaa saaneet käsitykset vanhoista ihmisistä asiakkaina, kuluttajina ja valintoja tekevinä yksilöinä on otettu talouspolitiikasta. EU-tasolla talouspolitiikka ja vanhuspolitiikka ovat vahvasti kytköksissä toisiinsa (Rintala 2005). Kun palveluiden valitseminen nähdään keskeisenä arvona ja oikeutena, vastakategoriana kuluttaja-asiakkaalle näyttäytyy helposti *palveluiden kohteena oleva vanhus*, jolla ei ole sananvaltaa omiin palveluihinsa. Tässä keskustelussa on vaikea perustella esimerkiksi hoivapalveluiden turvaamista sellaisille vanhoille ihmisille, jotka ovat riippuvaisia toisen avusta eivätkä itse tai läheistensä toimesta kykene valitsemaan palveluitaan (ks. Hoppania 2015, 174).

Toimijuus ja kategoriat omaisettomien vanhojen ihmisten haastattelupuheessa

Tässä tulosluvussa tarkastellaan ilman omaisia elävien vanhojen ihmisten haastatteluissa tuottamaa itsekatteisuutta ja toimijuutta suhteessa edellä kuvattuihin vanhuspolitiikan teemoihin. Millaisiin kategorioihin haastatellut asettuivat ja millaisena toimijana he tuottivat itseään?

”Tämä on tuota elämäkertomus, minun matkan varreltani kertomusta. En minä nyt halua millään lailla mainostaa itseäni, mutta sen haluan ilmoittaa, että minä olen vielä pystyssä. Minä olen kiitollinen siitä.”
(Nainen, naimaton, ei lapsia.)

Aktiivisuus

Haastatellut kuvasivat monisanaisesti aktiivista toimintaansa, joka oli suurimmalta osin tavallista, joka-

päiväistä arkista elämää. Erityistä oli toiminnan säännöllinen aikataulu ja päivärytmi. *”Se on aamulla 7, menee kelloradio päälle, jos en herää aikaisemmin.”* Haastatelluille toiminnan merkitys oli nimenomaan toimintakyvyn ylläpysymisessä: *”Jos ei tee mitään, niin taito häviää.”* Samoin kuin Jolanki (2009, 82) on todennut, myös tässä tutkimuksessa vanhat ihmiset painottivat omien valintojen ja toiminnan merkitystä vanhenemiselle. Toimintakyvyn ylläpitämiseksi esimerkiksi ruoka haettiin kaupasta itse ja valmistettiin itse:

”.. minä en valmista ruokaa kaupasta hae. Minä teen sen itse, koska siinä samalla saan kuntoutusta ja kaikkea tämmöistä. Ja sitten tuota, mitä sitten? Kaikkein tärkeintä, ne ristikot.” (Nainen, naimaton, ei lapsia.)

Kuitenkin korkean iän mukanaan tuoman haurastumisen ja sairauksien vuoksi entisistä aktiviteeteista oli myös jouduttu luopumaan. Haastatellut kuvasivat, miten ikääntyneenä ja sairauksien myötä voimat olivat ehtyneet, aktiviteeteista oli luovuttu ja matkat kotoa pois olivat lyhentyneet, joskus radikaalistikin:

”Yks kaks mä kaadun. Joo ja tuota mä jätin sitten koko lehden haun. Sittehan se jäi kaikki ulkoilu ja kaikki niin vähiin.” (Nainen, eronnut, lapsia.)

Vanhuusvuosina omia harrastuksia, kuten voimistelua, käsitöitä, matkustelua, seurakunnan toimintaa, partiota ja poliittista osallistumista oli kuitenkin ollut mahdollista jatkaa pienentyneellä teholla, ja joskus vain muodollisesti mukana olemalla. *”Ja voimistelua en polvien takia pysty, partiossa olen kyllä jäsenenä.”* Vahvimmin aktiivisuus näyttäytyi puheessa menneestä elämästä. Eletty elämä näyttikin kantavan nykyhetkeä muistojen ja identiteetin kautta, ”menneisyyden toimijuutena”:

”...minä olen kyllä niin kauheasti harrastanut ja tehnyt kaikkia, että minulla on ollut oikein ihana elämä.”
(Nainen, leski, ei lapsia.)

Uutena aktiviteettina vanhuusiällä mukaan olivat tulleet palvelujärjestelmän tarjoamat aktiviteettimahdollisuudet, kuten päiväkeskustoiminta. Niitä kiiteltiin, mutta samanlaista merkitystä kuin aiemmilla itse valituilla harrastuksilla niillä ei tuntunut olevan:

"Eihän se nyt mitään mukavaa ole, mutta kuuluhan siellä se yksi päivä." Haastatellut eivät myöskään identifioituneet näihin vanhuusiässä aloitettuihin aktiviteetteihin samalla lailla kuin omiin aikaisempiin harrastuksiin. Haastatellut eivät kategorisoineet itseään esimerkiksi päiväkeskuskävijänä, sen sijaan yksityiset harrastukset ja aktiviteetit olivat haastatelluille oman identiteetin keskeisiä rakentajia vanhuusiässäkin. He kategorisoivat itsensä aktiviteettiensa suhteen esimerkiksi *voimistelijaksi, käsityöihmiseksi, nikkarojaksi ja hyväksi ruuanlaittajaksi.*

Aineistossa toimijuuden kannalta kiinnostavana poikkeuksena näyttäytyvät aktiviteetit, jotka kulkevat eri suuntaan kuin vanhuspoliittiset suositukset vanhuuteen varautumisesta. Vanhoilla päivillä luettiin lääketiedettä ja tehtiin diagnosointia omista vaivoista, valvottiin öitä leipoen ja vältettiin kaikenlaista liikuntaa pitkän iän takaamiseksi. Haastateltu, joka oli kotihoidon päivittäinen asiakas, ja kulki kuljetuspalvelun avulla päiväkeskukseen, yllätti haastattelijan kertomalla omatoimisista kauppareissuistaan traktorilla: *"Käyn raktorilla sitte että"*. Vanhoilla päivillä oli myös hankittu pitkään haaveena ollut omakotitalo, jonka lumityöt nyt olivat huolena. Ne oli kuitenkin naapurien avulla saatu hoidetuksi:

"Nyt tulee heinäkuussa 13 vuotta, on oltu tässä. Me olimme kerrostalossa 32 vuotta... Me halusimme (pois) sieltä semmoisesta kerrostalosta, kun ei me totuttu." (Nainen, naimisissa, lapsi kuollut.)

Miten haastateltujen kuvaama aktiivisuus sitten suhteutuu vanhuspolitiikan aktiivisen vanhenemisen toiveeseen? Haastatellut ilman omaisapua elävät vanhat ihmiset toteuttivat aktiivista vanhuutta monin tavoin, omilla ehdoillaan ja omien voimiensa mukaan, ja näkivät toiminnan tärkeänä. Toisin kuin politiikkapuheessa, haastatelluille oli kuitenkin itsestään selvää, että aktiivisuus riippuu voimavaroista. Monien haastateltujen toimijuus näyttäytyikin aktiivisen toimijuuden asemasta pikemminkin pienenä toimijuutena (vrt. Honkasalo 2013) jossa toimijuuden hauraus ja menettämisen mahdollisuus on läsnä.

Sosiaaliset suhteet

Samoin kuin aktiivisen vanhuuden merkityksen, haastatellut jakoivat myös vanhuspoliittisen ymmärryksen informaalien sosiaalisten suhteiden tärkeydestä. Per-

heen ja ihmissuhteiden arvostaminen otettiin esille monessa yhteydessä. Jos sukulaiset puuttuivat, oltiin köyhiä: *"Voi kun olisikin sukulaisia ollut, mutta kun on niin köyhiä oltu, että ei ole sukulaisia."* Hyvään vanhuuteen kuuluu *"ainakin se, että pitää yllä semmoisia ihmissuhteita"* ja *"tuttuja, että ei joudu yksinäisyydessä olemaan"*. Perhe ja läheiset ihmiset eivät kuitenkaan missään tapauksessa olleet haastatelluille itsestäänselvyys, kuten politiikkateksteissä joskus oletetaan. Myös yksinäisyyden ja erillisyyden tuntemukset ovat aineistossa vahvasti esillä:

"Siinä tämä elämä menee, mutta kyllä minä joskus ajattelen, että kyllä tämä on ikävää tämä yksinäisyys. Ei sille mitään mahda, kun joutuu yksin olemaan, niin sitä joutuu olemaan sitten yksin." (Nainen, leski, ei lapsia.)

Läheisten puuttumisen taustalla olivat hyvin iäkkäillä ihmisillä tavallisimmin menetykset, läheisten kuolemat. Vanhemmat, puoliso, sisarukset, ikätoverit ja omat lapsetkin oli jo saatettu haudata. Erityisesti oman lapsen menetys, vaikka siitä olisi kymmeniä vuosia, oli edelleen vahvasti mielessä, *"ja aina sitä muistaa, ja sitten kaikkea kertaa mielessään"*. Läheisten ihmisten muisteleminen haastattelutilanteessa sai herkistymään myös jo sotavuosina *"tulevan elämänkumppaninsa"* menettäneen. Menetyksen käsittelemiseen saatu tuki muistettiin yhtälailla kertoa.

Moni haastateltu oli kuitenkin jo alun alkaenkin pienestä perheestä ja suvusta, eikä omia lapsia ollut. Tällöin he myös tuottivat itselleen eräänlaista yksinäisen ihmisen identiteettiä, jota oli työstetty elämän varrella. *"Laps ainoa äidin ja isän olla mä sain, kun toiset ei syntyneet lain."* Tai: *"Minä olen ihan ainoa rääpäle."* Toisaalta yksinäiseksi jääminen oli myös saatanut olla valtava yllätys. Suurta sisarusparvea ja perhettä oli pidetty ihanana, mutta juuri kukaan ei sitten ollutkaan jatkanut sukua, ja sisaruksetkin olivat kuolleet pois. Joskus oma avioliitto oli solmittu niin vanhana, ettei lapsia ollut syntynyt.

Oli lähisukulaisia tai ei, jokainen haastateltu esiteli aineistossa omaa sukulaisverkostoaan. Sukulaisuusverkostoon ja perheyhteisöön kuuluminen lienee vahva kulttuurinen normi, josta ei helposti poiketa (ks. Zechner ym. 2009, 238). Sukulaisista esiteltiin erityisesti ylpeyden aiheita, kuten korkeasti koulutautuneita. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, että su-

kulaisiin oltaisiin oltu kaikin puolin tyytyväisiä. *"Niistä nyt ei paljon apua ole mihinkään asiaan. En minä sitä sano, että kyllä ne yrittää."* Myös suoranainen kaltoin-kohtelutilanne tulee kuvatuksi yhdessä haastattelussa. Lähisukulaisen apu kaatumistilanteessa oli ollut vihaista ja kovakouraista.

Läheisiä ihmisiä haastatelluille olivat esimerkiksi naapurit, nuorena edesmenneen lapsen tuttavat, veljen lapset perheineen, kummityttö tai veljen vaimon sisaren tyttären tytär. Naapureita useimmiten kiiteltiin, *"jouluuattokin pidetään toisen naapuriperheen luona"*. Ja *"Sanotaa, että semmonen päivä viikossa se on täysin harvinainen, jos ei ketään käy."* Siltikään heidän asemansa ei näyttäytynyt samanvertaisena sukulaisuuteen jollakin lailla perustuvien suhteiden kanssa. Sukulaisten valokuvia kirjahyllyssä esiteltiin, naapureiden ei. Omaan lähipiiriin ja ystäväksi ei myöskään kelpuutettu ketä tahansa. Ystävän *"leveään luonteen"* oli kyllästytty ja vanheneminen haittasi yhteydenpitoa:

"Onhan noita ystäviä tuolla pitkin, mutta ne on kaikki niin ikäihmisiä ja vanhoja, että ei niistä paljoa ole". (Nainen, leski, ei lapsia.)

Ilman omaisia ja omaisapua elämiseen oli jokaisella haastatellulla omat yksilölliset syynsä. Myös suhtautuminen asiaan vaihteli omasta halusta pakon sanelemaan tilanteeseen. Omasta halustaan yksin elävä vetosi *"oma elämään"* tai että *"yksin on paljon parempi olla kyllä"*. Yksinolo aiheutti myös surua kun kaukaisemmat sukulaiset, haastateltavalle ne läheisimmät, pitivät yhteyttä vain harvoin: *"mutta kyllä he täällä käyvät, he käyvät aina joulun alla"* ja *"senkin aikaa puhuvat melkein kännykkään"*. Hanna Uotila (2011, 68) pohtii iäkkäiden ihmisten subjektiivisten yksinäisyyden kokemusten olevan yhteydessä sosiaalisiin suhteisiin ja toimintakykyyn sekä yhteiskunnalliseen tilanteeseen ja kulttuuriin asenteisiin, ja vastaavia yhteyksiä hahmottuu myös tässä aineistossa.

Vanhuspoliittisiin diskursseihin verraten, perheetömyyden aiheuttamaa syrjäytyneisyyttä, moniongelmaisuuutta ja palveluiden suurta käyttöä ei kuitenkaan ole haastatteluaineistosta luettavissa. Yksinäisyys, läheisten puuttuminen ja yhteydenpidon oleminen kokonaan oman itsen varassa aiheutti surua. Yhteydenpitoa ja yhteyden hakemista toisiin ihmisiin kuitenkin jatkettiin, tai sitten siitä oli luovuttu ja tilan-

teeseen oli jollakin tavalla sopeuduttu. *"Tässähän se on mennyt, ei siinä mitään."*

Omaisettomuudesta huolimatta haastatellut tuottivat itsensä monin tavoin sosiaalisina toimijoina. Vanhuspolitiikan toiveet läheisten roolista ja yhteisöllisyydestä saivat vastakaikua aineistossa sillä varauksella, että ne eivät olleet itsestäänselvyksiä. Huomionarvoista oli, että sosiaalisten suhteiden yhteydessä ei juurikaan käytetty vanhuspolitiikan ja -palvelujärjestelmän sanastoja. Esimerkiksi omaisen sijaan haastatellut puhuivat sukulaisista, tai yksilöidymmin sukulaisuussuhteeseen viitaten. Muu sosiaalinen verkosto oli *"kavereita"*, *"ystäviä"*, *"naapureita"* ja *"morsiamia"*. Omaishoitokokemukset haastatelijan tiedustelemana asiana tunnistettiin kuitenkin hyvin, ja samalla todettiin että niitä ei ollut, *"ei, ei ole yhtään."*

Itsenäinen selviytyminen

Itsenäiseen selviytymiseen ja toisaalta riippuvuuteen viittaavat kategorisoinnit rakentuivat haastateluissa erityisellä tavalla. Haastatellut odottivat selviytyvänsä itsenäisesti, ja halusivat siihen palvelujärjestelmän tukea. Omassa kodissa asumisen mahdollistamiseksi myös naapuriapua otettiin mielellään vastaan, ja korvattiin sopivalla tavalla. Merkityksellistä oli, että haastatellut perustelivat itsenäisen selviytymisen toivetaan nimenomaan erityisellä asemallaan ilman omaisia olevana:

"Minä olen itse osannut toisaalta pyytää ja vaatia kaikkeneistä hoitoa, että minä pärjäisin yksin, koska minulla ei ole ainuttakaan sukulaista Tampereella." (Nainen, naimaton, ei lapsia.)

Itsenäinen selviytyminen oli haastatelluille jopa elämän suurin toive, sillä *"tärkeintä on se, että minä elämäni loppuun asti pysyisin semmoisessa kunnossa, että minä pystyn itse hoitamaan asiani."* Kotoa pois, tuntuun asumiseen, muuttamisen ajatus oli sen sijaan kauhistus, tai jopa mahdoton ajatus: *"Kuten minä sanoin, minä en lähde täältä."* Omassa kodissa, ei laitoksessa, asuminen oli vahvasti identiteettikysymys: oma itse suostuttiin kategorisoimaan vain kotona asujaksi. *"Minä en ole ollenkaan laitosihminen, että näin."*

Haastatelluille kotona asuminen oli nimenomaan henkilökohtainen, omista lähtökohdista esitetty toive, jota kuitenkin vahvistivat julkisen keskustelun ja televisiossa esitettyjen kuvien johdosta tehdyt päätelmät:

”Minä tulen sairaaksi, kun minä katselen televisiosta, kun näytetään vanhoja ihmisiä tuolla laitoksissa.” Vanhusten laitoshoidon huono julkisuuskuva välittyi vahvasti haastatteluaineistossa, ja vaikutti haastateltujen tulevaisuudentoiveiden taustalla:

”Mutta nyt kun ajattelee, että kun meikäläinenkin joutuisi tuonne vanhainkoteihin. Kun kuuntelee, minikälaista se on, kun ei ruokaakaan anneta.” (Nainen, naimisissa, lapsi kuollut.)

Myös mahdollinen itsenäisen elämän menettämisen mahdollisuus oli puheessa läsnä, *”...mutta sehän on sitten tietysti, jos tulee niin huonoksi, että ei pysty mitään tekemään”*. Siinä tilanteessa suunnitelmana oli esimerkiksi ottaa hoitajia kotiin. Mahdollisesta kotoa pois muuttamisesta ei juuri puhuttu, saattaisihan se merkittävä luopumista, itsenäisyyden menetystä ja oman identiteetin uudelleen ajattelua.

Vaikka itsenäinen selviytyminen palveluiden tuella ja kotona asuminen oli vielä ainakin jossakin määrin mahdollista kaikille haastatelluille, toisista riippuvainen toimijuus rakentui kokemuksissa vanhojen ihmisten arvostuksesta ja yhteiskunnallisen toimijuuden mahdollisuuksista. Sellaiset kohtaamiset palvelujärjestelmässä, joissa terveydentilaa koskevaa huolta tai pyyntöä ei ollut otettu vakavasti vaan ne oli ohitettu, näyttäytyivät haastatelluille syrjintänä. Tällöin riippuvuus palveluista oli harmittanut. Vanhoilla ihmisillä ei myöskään koettu olevan samanlaisia itsenäisen harkinnan ja toiminnan mahdollisuuksia kuin nuoremmilla:

”Jos sanotaan, että minäkin tänne kotia kutsuin ennen niitä ihmisiä, mitä meillä oli. Ja minä hääräsin, ja oli ihanaa. Mutta jos minä nyt tekisin semmoista, niin ei minua otettaisi enää minään.” (Nainen, leski, ei lapsia.)

Haastateltujen itsenäisen selviytymisen toiveet vastasivat varsin hyvin vanhuspolitiikan toiveita ja tavoitteita. Itsenäisyyden ja kotona asumisen suurta arvostusta ei kuitenkaan ainakaan eksplisiittisesti tuotettu vastauksena vanhuspoliittisiin tavoitteisiin, vaan omaan elämäntilanteeseen liittyvänä kysymyksenä ja henkilökohtaisena arvoasetelmana.

Vastuu, velvollisuudet ja oikeudet

Haastatellut tuottivat itsensä monella tavalla vastuullisina toimijoina. Vastuuta kannettiin itsestä, omasta päivittäisestä selviytymisestä, naapureista ja kaukaisistakin sukulaisista. *”Ja minä hoidin äitiäni ja isääni ihan viime hetkiin asti.”* Yhdellä haastatellulla oli muistisairas puoliso, josta hän huolehti kotona. Haastateltu kysyi tässä tilanteessa haastattelijalta, miten pitkälle hänen vastuunsa ulottuu. Hän toivoi saavansa apua kotiin kunnalta, mutta koki avun olevan kitsasta:

”Sitä vaan että onko se nyt ihan lainvastaista. Että ei se nyt ihan mielekästä ole, että 90-vuotias ihminen hoitaa toista omaishoitajana...Niin, se olisi kaikkein tärkeintä, että kävisi edes kurkistamassa vähän. Vaikka eihän nyt, eihän ne kukaan tee niin.” (Nainen, naimisissa, lapsi kuollut.)

Avun saannin toiveista huolimatta vastuu, ja samalla tietysti valta, omista asioista haluttiin pitää omissa käsissä. Haastateltu kertoi tilanteesta, jossa kotihoitaja oli kieltänyt *”kurkkimasta olan yli”*, kun hän jakoi haastatellun lääkkeitä valmiiksi. Hoitaja oli myös omin lupinensa vaihtanut lääkkeet halvempiin rinnakkaistuotteisiin, eikä haastateltu enää erottanut lääkkeitä toisistaan. Selän takana tai vastoin tahtoa toimiminen ja vastuun ottaminen pois asianomaiselta oli muodostanut uhan tämän toimijuudelle. Haastateltu oli todennut *”...eikä sitten tarvitse tullakkaan enää”* ja alkanut taas itse ottaa lääkkeitä, *”ja hyvin se on tässä menny”*.

Vastuullisuus korostui aineistossa oikeuksia enemmän. Sen lisäksi, että haastatellut tuottivat itsensä vahvasti vastuuta kantavina ja haluavina ja velvollisuuksistaan huolehtivina, he esittivät kuitenkin itsensä myös oikeuksia omaavina. Erityisesti korostui oikeus hyvään ja asianmukaiseen kohteluun:

”En minä ole mitään muuta ottanutkaan yhteiskunnalta kuin tuon lääkärin. Ja kun minä menin tilaamaan sitä lääkärin aikaa, niin se nainen oli kauhean tympeä...Minä sanoin sille, että kyllä sinun pitää kohdella asiakasta toisella tavalla. Jos ei meitä olisi, niin ei sinullakaan olisi tätä työpaikkaa.” (Nainen, leski, ei lapsia.)

Haastateltujen näkemykset ja valinnat vastaisivat hyvin vanhuspolitiikan toiveita vastuullisesta kansalaisuudesta. Vastuu haluttiin nimenomaisesti pitää tiukasti itsellä siinäkin vaiheessa kun palvelujärjestelmä olisi jo tarjonnut vastuun ottamista. Lisäksi haastatellut esittivät itsensä *oikeuksia omaavana ja täysivaltaisena kansalaisena*.

Palveluiden käyttäminen

Haastatellut kertoivat käyttävänsä monenlaisia palveluja, sekä sosiaali- ja terveydenhuollon että muita palveluja. Yhteistä palveluiden käytölle oli tietynlainen niukkuus ja tarkka harkinta. Kaupassa käytiin mieluiten itse, mutta harvoin, ja ostettiin suurempi määrä kerralla: *”tuon ison säkin sitten tuolla rollalla”*. Muoviastioiden käyttö ateriapalvelun ruokapakkauksissa harmitti, ja oli saanut haastatellun lopettamaan palvelun käytön: *”...minä kaubistuun jo niitä muoveja. Ne tuotiin kyllä annoksina muoviasiatioissa.”*

Toivomus asianmukaisesta avusta ja hoidosta sosiaali- ja terveyspalveluissa on vahvasti esillä haastateltuaineistossa. Palvelujärjestelmän lupauksiin oli myös petytty, eikä apua tai keskusteluyhteyttä oltu aina saatu tarvittaessa:

”Hän (omahoitaja) aina mainitsee että soittaa voi jos on jotain tärkeätä asiaa. Mutta mä oon huomannu sitten että ne puhelimet, siel on määrätty ajat, ja ne on aina niin ylikuormitettuja.” (Nainen, eronnut, lapsia.)

Tyytymättömyyden taustalla oli myös kokemus, että työntekijät eivät tehneet oikeita asioita, kuten siivonneet: *”Kaksi likkaa kävi aina ja ne katsoi tuota eteisen kattoa.”* Oli myös käynyt niin, että kotihoidon jopkapäiväiset käynnit oli koettu toimijuutta rajoittavana, sillä tällöin tulee aina olla paikalla tiettyyn aikaan. *”Vaikka mä nyt niin vähä käyn missään noin, mutta tavallaan vähän rajoittaa.”* Haastateluista tulee myös kiinnostavasti esille, miten (kotihoidon) palvelu koettiin yhtäläillä kontrollina kuin palveluna. Näin koettiin esimerkiksi silloin kun lääkkeenjakele oli siirtynyt kotihoidon vastuulle:

”Ne käy joka aamu tuomassa lääkkeen... Mä en tiedä epäilikö ne jotain, että ne ei tulis oikein [jos ottaisi itse]. (Nainen, eronnut, lapsia.)

Haastatellut eivät tuoneet esille toiveitaan palveluntarjoajan valinnan suhteen. Kahdessa haastattelussa haastattelija erityisesti kysyi, oliko vaihtoehtoja palveluiden suhteen tarjottu esimerkiksi sairaalasta kotiin siirryttäessä. Yksityisiä palveluita ei ollut tarjottu kunnan palveluiden vaihtoehdoksi, mutta sitä ei kaivattukaan. *”... se lähti niin näppärästi pelaamaan sitte homma kumminki että.”* Kumpikaan haastateltu ei pitänyt valinnan mahdollisuutta lainkaan tärkeänä vaihtoehtojen ollessa yhtä hyviä:

”Se on mulle sitten ihan sama mikä suuntaan lähdetään. Sillon kun tää päiväkeskus on ollu lomalla, mä olen käynny toisessa päiväkeskuksessa sitte.” (Mies, naimaton, ei lapsia.)

Sen sijaan haastatellut nostivat esille vanhojen ihmisten keskenään epätasa-arvoiset asemat palveluiden käyttäjinä. Epätasa-arvo syntyi varallisuuden perusteella, koska palvelut olivat maksullisia. Tyytymättömyyden lisäksi myös palveluiden maksullisuus esti palveluiden käyttöä. *”Se on se Kela-taksikin, se on aina 9,25, se on 18,50 edestakaisin.”* Työntekijät eivät olleet aina tunnistanee palveluiden ja tarvikkeiden maksullisuuden aiheuttamia pulmia. Taloudesta huolehtiminen ja siinä ”suoriutuminen” oli haastateltavan toimijuudelle tärkeämpää kuin kaikkien hoitotarvikkeen hankinta:

”Noi kotihoitajat nytkin sanoo, että osta sitä ja osta tätä ja tuota, hoitoon pitäisi olla tarvikkeita. Ei ne ota ollenkaan huomioon, et mul on pieni eläke, ja... Mun täytyy nyt suoriutua ainakin ne välttämättömät.” (Nainen, eronnut, lapsia.)

Haastatellut eivät siten identifioituneet vanhuspolitiikan esittäminä valitsevina kuluttaja-asiakkaina, vaan pikemminkin rakensivat itselleen *kriittisen palveluiden käyttäjän* identiteettiä. Vaihtoehtoja tärkeämpää oli, tai olisi ollut, luottamuksellinen hoitosuhde ja tarpeen mukainen apu. Palveluiden maksullisuus nostettiin esiin laajempaan kuin omaa itseä koskevana kysymyksenä, ja huolena oli myös muiden vanhojen ihmisten selviytyminen maksuista. Myös Lina Van Aerschot (2014) on havainnut vanhojen ihmisten haastatelussa välittyvän vahvan huolen taloudellisesta selviytymisestä.

Johtopäätökset ja pohdinta

Johtopäätöksenä kootaan yhteen ensiksi millaista toimijuutta ja kategorisointeja haastatellut, omaisettomat vanhat ihmiset, toivat esiin ja toiseksi minkä asioiden suhteen he tuottivat itsensä politiikkadiskurssien ja –kategorioiden esittäminä toimijoina. Lisäksi tässä luvussa pohditaan tutkimustulosten soveltamiseen, luotettavuuteen ja tutkimusetiikkaan liittyviä kysymyksiä sekä tutkimuksen merkitystä vanhuspoliittiselle päätöksenteolle ja vanhuspalvelujärjestelmälle.

Kuten edellä on todettu, haastatellut identifioituivat joihinkin politiikkateksteissä ja keskusteluissa esitettyihin kategorioihin, ja vastustivat toisia. He esittivät itsensä perheensä ja yhteisönsä jäsenenä, jossa he toimivat omista lähtökohdistaan. He olivat omaksuneet käsityksen aktiivisen toiminnan merki-

tyksestä ja tuottivat itseään omillaan ehdoillaan ja omien voimiensa mukaisesti toimivina aktiivisina, itsenäisinä ja vastuunsa kantavina toimijoina. Haastatellut asettuivat vahvasti vastustamaan kuulumistaan ”laitosvanhuksen” kategoriaan. Myöskään valitsevan kuluttaja-asiakkaan kategoria ei saanut jalansijaa tässä aineistossa. Sen sijaan useampi haastateltava tuotti itsensä kriittisen, hintatietoisien ja ekologisenkin kuluttajan kategoriaan kuuluvana. Merkityksellistä oli, että vaikka haastateltavat perhesuhteidensa osalta tuottivat itselleen ns. poikkeavan kategoriaa (Juhila 2012, 212), tämä ei ulottunut muiden kategoriaiteemojen alueille. Kirjallisuusaineiston perusteella tuotetut vanhuspolitiikan kategoriat ja haastatteluaineiston perusteella tuotetut vanhojen ihmisten itselleen esittämät kategoriat on koottu rinnakkain taulukoon 1.

Taulukko 1. Vanhuskategorioita teemoittain kirjallisuus- ja haastatteluaineistossa

TEEMA	KIRJALLISUUSAINIESTON KATEGORIOITA	HAASTATTELUAINIESTON KATEGORIOITA
Aktiivinen vanhuus (aktiivisuus vs. passiivisuus)	Aktiivinen (toimintakyvyn ylläpitämisessä, kulttuuri- ja liikuntapalveluiden kuluttajana, osallistujana) TAI osattomaksi jäävä	Aktiivinen (omassa arjessaan, omilla ehdoillaan, voimiensa mukaan) Aktiviteeteista luopuva, niitä muisteleva
Sosiaaliset suhteet (perheensä ja yhteisönsä jäsen vs. yksinäinen/ syrjäytynyt)	Itsestään selvästi perheellinen ja oman yhteisönsä jäsen TAI syrjäytynyt	Olosuhteiden, elämänvalintojen ja menetysten johdosta perheetön Sukunsa jäsen Yhteisönsä jäsen omilla ehdoillaan Ei syrjäytynyt
Itsenäinen selviytyminen (itsenäisyys/kotona asuminen vs. riippuvuus)	Itsenäinen kotona asuja TAI hoidon kohde, vuoteessa makaava (puhuttu aineisto)	Mahdollisimman pitkälle itsenäinen Kotona asuja Ei laitosihminen
Vastuu, velvollisuudet ja oikeudet (vastuullisuus vs. oikeuksien korostaminen)	Ensisijaisesti vastuullinen itsestään ja läheisistään TAI kykenemätön vastaamaan itsestään (puhuttu aineisto) Oikeuksia omaava (puhuttu aineisto)	Omaehtoisesti vastuuta ottava Vastuustaan kiinni pitävä Oikeuksia omaava ja esiin tuova
Palveluiden käyttäminen (kuluttaja-asiakkuus vs. palveluiden kohde)	Kuluttaja-asiakas, valintojen tekijä Kykenevä valitsemaan TAI palveluiden kohde	Kriittinen ja hintatietoinen palveluiden käyttäjä Tasa-arvon vaatija

Analyysin aikana huomio kiinnittyi siihen, että haastateltavat eivät juurikaan käyttäneet samoja ilmaisuja kuin vanhuspolitiikkadiskurssissa. He eivät myöskään viittaneet politiikkasuosituksiin, esimerkiksi siihen yhteiskunnalliseen toiveeseen että ikääntyvät asuvat kotona mahdollisimman pitkään, tai ovat aktiivisia osallistujia. Vaikka politiikkadiskurssit näyttivät olevan haastatelluille vieraita, tunsivat he sen sijaan kyllä varsin hyvin julkisen vanhustenhoitodiskurssin. He viittasivat useasti huonoon vanhustenhoitoon ja erityisesti laitoshoidon näyttäytyä huonona ja pelottavanakin vaihtoehtona.

Varovainen päätelmä onkin, että haastateltujen selonteot eivät ole suoraan luettavissa varsinaisena politiikkakategorioiden työstämisenä, hyväksymisenä tai vastustamisena. Sen sijaan voidaan ajatella, että haastatellut tuottivat kuvaa itsestään suhteessa julkiseen keskusteluun ja käsityksiinsä vanhoista ihmisistä ja vanhuspalveluista. Ennen kaikkea selontekoja on mahdollista lukea kiinnostavana kuvauksena toimijuudesta ja vanhojen ihmisten elämästä politiikkadiskurssien tuottaman todellisuuden vastapuheeksi.

Koska haastateltavat tunsivat politiikkadiskurssia näin huonosti, tai eivät ainakaan reagoineet siihen puheessaan mitenkään, politiikka-asiakirjojen hallintapyrkimykset jäivät ikään kuin vaille kaikupohjaa. Politiikkadiskurssin ”koko elämän haltuun ottava puhe” ja ihmisen omaan aktiivisuuteen, itsenäiseen selviytymiseen ja omaan vastuuseen vetoaminen tuntuvat melko turhalta siitäkkin syystä, että haastateltavat tunnustivat näiden merkityksen joka tapauksessa. Heidän lähtökohtansa ja perustelunsa vain olivat erilaisia kuin politiikkatekstien tuottajilla.

Tämän tutkimuksen valossa erityisesti ihmissuhteisiin ja lähiverkostoisiin vetoava ja siihen vahvasti keskittyvä familistinen vanhuspolitiikkapuhe on ongelmallista. Vanhuspoliittisten keskustelujen kuulijoina ja keskustelijoina ovat, ainakin toivottavasti, ennen kaikkea vanhat ihmiset itse. Haastattelut osoittivat, että vanhat ihmiset arvostavat läheisiään, ja toimivat verkostoissaan omilla ehdoillaan. Läheiset eivät kuitenkaan ole itsestäänselvyyksiä. Paljon menetyksiä kokeneille ikäihmisille puhe esimerkiksi omaisten merkityksestä voi olla jopa julmaa.

Vanhuspoliittista keskustelua analyysoivia tutkimuksia oli aineistona vähän. Näyttää kuitenkin siltä, että puhuttu ja ohjelmaksi muotoiltu vanhuspolitiikka tuotti keskenään erilaisia vanhuskategorioita. Puhuttu

politiikka on väljempää ja monimuotoisempaa, enemmän julkisen keskustelun kaltaista. Strategiaksi, ohjelmaksi tai suositukseksi muotoiltu teksti ohjaa ajattelua selkeämmin juuri tietynlaisten kategorioiden suuntaan. Kirjallisuusaineistossa on mukana kaksi vanhuspoliittisia strategioita koskevaa tutkimusta, joissa toinen tämän artikkelin kirjoittajista on kirjoittajana. Vaikka näitä kahta tutkimusta käsiteltiin tässä tutkimuksessa samoin kuin muitakin, irrottaen niiden tulososiot analyysin kohteeksi, niissä saatu ymmärrys on olemassa tulkintojen taustaresurssina.

Vanhuspalvelujärjestelmän kehittämisen kannalta tuloksissa huomioitavaa on haastateltujen vahva toimijuus, ja toisaalta sen murtumisen kohdat tilanteissa joissa palvelujärjestelmän toimijat ovat ”kävelleet sen ylitse”. Palvelujärjestelmän tarjoamia aktiviteetteja, kuten päiväkeskusten virkistystoimintaa, tulisi tämän tutkimuksen perusteella eriyttää enemmän kuin tarjota kaikille samaa yhteistä tekemistä. Näin iäkkäät ihmiset löytäisivät ehkä paremmin vanhalla iälläkin kiinnostavia aktiviteetteja, joihin identifioitua oman näköisenä toimijana.

Kategorisointia soveltavan tutkijan on syytä pohdita huolella omaa kategorioiden käyttöään ja kategorioiden vihjaamista tutkimuksen aikana (Juhila ym. 2012, 85). Tässä tutkimuksessa tarkasteltavana oli varsin vahva kategoria, omaiset vanha ihminen, johon helposti kiinnittyy käyttöyhteydestä riippuen erilaisia moraalaisia arvoasetelmia. Haastattelukokemuksen mukaan ”omaisettomuus” ulkopuolisen (tutkijan/hoitohenkilökunnan) antamana kategoriana voi olla haastateltavalle pulmallinen ja hämmentävä. Sitä ei haastatteluissa suoranaisesti vastustettu, mutta siihen ei myöskään identifioitu. Kategorisoinnin sensitiivisyyden näkökulmasta katsoen valmiiden haastatteluaineistojen käyttämisellä tässä tutkimuksessa on vahva etu. Haasteena valmiissa aineistoissa on kuitenkin se, etteivät haastattelukysymykset aina parhaalla mahdollisella tavalla vastaa tutkimuksen kiinnostuksen kohdetta.

Tutkimuksen tekijöinä jouduimme pohtimaan omaisettoman kategorian yhä uudelleen tutkimuksen edetessä, eikä haastattelujen valinta tutkimukseen ollut itsestään selvää. Oli päätettävä otetaanko mukaan esimerkiksi haastattelu, jossa itsekin toimintakykyään menettänyt haastateltu hoivasi dementoinutta puolisoaan pelkästään virallisen avun varassa. Entä haastattelu, jossa hoitohenkilökunta kategorisoi haastatellun

omaisettomaksi, mutta jolla haastattelun kuluessa ilmeni olevan elossa olevia lapsia, joihin kuitenkin oli jonkinlainen yhteys olemassa? Tutkimus vahvisti käsitystä (esim. van Aerschot 2014, 89), että perheettömyys/omaisettomuus ei ole yksiselitteinen kategoria, vaan tilanne sukulaisuussuhteiden ja omaisavun suhteen vaihtelee jatkumolla.

Tutkimuksen myötä tuli ilmeiseksi, että myös ilman omaisia elävät vanhat ihmiset, jos ketkä, voivat olla aivan erityisellä tavalla juuri niitä itsenäisiä selviytyjiä, joita vanhuspolitiikassa esitetään. Vanhuspolitiikan tutkimuksista, laatusuosituksista ja vanhuspalvelulaista tämä näkökulma jäi puuttumaan. Tämän tutkimuksen haastatelluista suuri osa on myös juuri niitä vanhus-

politiikan toivomia vanhuksia, jotka osallistuvat, harrastavat, auttavat läheisiään ja haluavat asua kotona viimeiseen asti. Pitää kuitenkin huomioida, että tämän tutkimuksen haastateltavat ovat, vaikka suuri osa hyvinkin iäkkäitä, suhteellisen hyväkuntoisia. Toimintakykyään menettäneiden ympärivuorokautisessa hoidossa olevien omaisettomien vanhusten haastattelut olisivat luultavasti tuottaneet toisenlaisia tuloksia. Tämän selvittäminen jää jatkotutkimuksen haasteeksi. Toivoa sopii, että vanhat ihmiset siinäkin vaiheessa jaksavat tuoda esille toimijuuttaan asettumatta itsensä selvästi vanhuspoliittisen diskurssin ja instituutioiden heille tarjoamiin asemiin.

Yhteydenotto:

Päivi Ahosola, TtM, väitöskirjatutkija

Terveystieteiden yksikkö, Tampereen yliopisto

Sähköposti: ahosola.paivi.i@student.uta.fi

Lähteet

- Aaltonen T, Henriksson L, Tiilikka T, Valokivi H, Zechner M. Kodista laitoksen – vanhusten asumisen representaatiot mielipidekirjoituksissa. *Gerontologia* 29(4), 262–275, 2015.
- Andersson S. Kahdestaan kotona: tutkimus vanhoista parisunnista. Stakes, Helsinki, 2007.
- Honkasalo M-L. Katveessa. Pieni toimijuus kriittisenä avauksena toiminnan teoriaan. *Tiede ja Edistys* 22(1), 42–61, 2013.
- Jokinen A, Juhila K, Suominen E. Kategoriat, kulttuuri & moraali. Vastapaino, Tampere 2012.
- Jokinen A. Kategoriat, instituutiot ja sosiaalisen järjestyksen tuottaminen. Kirjassa: Kategoriat, kulttuuri & moraali, s. 227–266. Toim. Jokinen A, Juhila K, Suominen E. Vastapaino, Tampere 2012.
- Jolanki O. Fate or choice? Talking about old age and health. *Acta Universitatis Tamperensis* 1434. Tampereen yliopistopaino, Tampere 2009.
- Juhila K, Jokinen A, Suominen E. Katveessa. Kirjassa: Kategoriat, kulttuuri & moraali, s. 45–87. Toim. Jokinen A, Juhila K, Suominen E. Vastapaino, Tampere 2012.
- Juhila K. Poikkeavan kategorian jäsenyyden tuottaminen ja vastustaminen. Kirjassa: Kategoriat, kulttuuri & moraali, s. 175–225. Toim. Jokinen A, Juhila K, Suominen E. Vastapaino, Tampere 2012.
- Julkunen R. Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu. Stakes, Helsinki 2006.
- Kaisto J. Kääntämisen sosiologia hallinnan analytiikan työkaluna. Kirjassa: Hallintavalta, Kaisto ja Pyykkönen, 49–70. Gaudeamus, Helsinki 2010.
- Kaisto J, Pyykkönen M. Hallintavalta. Gaudeamus, Helsinki 2010.
- Kirsi T. Rakasta, kärsi ja kirjoita. Tutkimus dementoitunutta puolisoaan hoitaneiden naisten ja miesten hoitokokemuksesta. *Acta Universitatis Tamperensis* 1051. Tampereen yliopistopaino, Tampere 2004.
- Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveyspalveluista 28.12.2012/980.
- Mikkola T. Sinusta kiinni. Tutkimus puolisoahoivan arjen toimijuuksista. *Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja A, Tutkimuksia* 21, Tampere 2009.
- Miller P & Rose N. Miten meitä hallitaan. Vastapaino, Jyväskylä 2010.
- Olaison A. Creating Home Care Recipients. Using Categorization as a Tool in Home Care Case Management. In: *Perspectives on Care at Home for Older People*, Ceci, Björnsdóttir & Purkis, 158–170. Routledge, New York 2012.
- Silvonen Jussi. Toiminta ja suhteet - neljä fragmenttia toimijuudesta. Kirjassa: Toimijuus, ohjaus ja elämäntilanne, s. 3–16. Toim. Kauppila, Silvonen, Vanhalakka-Ruoho.

- Publications of the University of Eastern Finland. Reports and Studies in Education, Humanities and Theology 11. Itä-Suomen yliopisto, Joensuu 2015.
- Smith Dorothy E. Institutional Ethnography: A Sociology for People. Alta Mira Press, Lanham, MD 2005.
- Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. Laatusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi ja palvelujen parantamiseksi. Julkaisuja 11, 2013.
- Tedre S. Vanhuuden vahvat ja avuttomat. Kirjassa: Vanhuus ja sosiaalisuus, s. 95–119. Toim. Seppänen M, Karisto A. Kröger T. PS-Kustannus, Jyväskylä 2007.
- Tikkanen U. Omaishoidon arki. Tutkimus hoivan sidoksista. Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 5. Helsingin yliopisto, Helsinki 2016.
- Uotila H. Vanhuus ja yksinäisyys. Tutkimus iäkkäiden ihmisten yksinäisyyskokemuksista, niiden merkityksistä ja tulkinnoista. Acta Universitatis Tamperensis 1651. Tampere University Press, Tampere 2011.
- Walker A. Foster L. Active ageing: rhetoric, theory and practice. Kirjassa: The Making of Ageing Policy, s. 27–52. Toim. Ervik, Linden. Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham 2013.
- Van Aershot L. Vanhusten hoiva ja eriarvoisuus. Sosiaalisen ja taloudellisen taustan yhteys avun saamiseen ja palvelujen käyttöön. Acta Universitatis Tamperensis 1971, Tampere University Press, Tampere 2014.
- Zechner M, Lumme-Sandt K. Kirsi T. Vanhusperheen vieraat. Kirjassa: Vieras perheessä, s. 236–257. Toim. Jallinoja R. Gaudeamus, Helsinki 2009.
- Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveyspalveluista 28.12.2012/980

Kirjallisuusaineiston lähteet esitetty liitetaulukossa.

Liitetaulukko 1. Kirjallisuusaineisto.

Artikkeli	Tekijät	Vuosi	Julkaisu	Vanhojen ihmisten kategorisointia	Aineisto
Toimijat vanhusten hyvinvointipalveluja ohjaavissa kehittämissuunnitelmissa	Aaltonen, Henriksson, Karttunen, Kivimäki, Palukka, Silvennoinen-Nuora, Tiilikka & Valokivi	2009	Kunnallistieteellinen aikakauskirja 37(3), 336–352	Asiakas – aktiivinen, toimintakykyinen, kykenevä osallistumaan hoitonsa suunnitteluun ja palautteen antamiseen Kansalainen, kuntalainen – itseohjautuva, vastuuta kantava (koskee kaikenikäisiä) Ikäihminen, dementiaoireinen, laitoshoidon asukas (Ikäaste-ohjelma, koskee ikäihmisiä)	Kaste-ohjelma, siihen liittyvä toimeenpano-suunnitelma, alueellinen suunnitelma ja Ikäaste-hanke-suunnitelma (n=4 asiakirjaa)
Perhe ja läheiset kuntien vanhuspoliittisissa asiakirjoissa	Ahosola & Henriksson	2012	Yhteiskuntapolitiikka 77(3), 239–252	Itsestään selvästi perheellinen Perheetön vanhus – näkymätön tai syrjäytynyt ja kuluerä (vahva diskurssi) Perheetön vanhus – etuoikeutettu palveluiden käyttäjänä (heikko diskurssi)	Kuntien vanhuspoliittiset asiakirjat Uudeltamaalta (n=11)
Ihana itsenäinen vanhuus! Vanhuspoliittisten strategioiden toiveuni vanhuudesta ilman julkista hoivaa	Ahosola & Henriksson	2016	Kunnallistieteellinen aikakauskirja 44(2), 45–63	Aktiivinen, riippumaton, hoivaa tarvitsematon toimija Arvioitava, luokiteltava, numeerinen ei-toimija Osallistuva ja valintoja tekevä, mutta ei koskien hoivaa	Kuntien vanhuspoliittiset strategiat pääkaupunkiseudulta (n=4)
From social citizenship to active citizenship? Tensions between policies and practices in Finnish elderly care	Anttonen & Häikiö	2011	Kirjassa: Participation, Responsibility and Choice, toim. Newnam & Tonkens, 67–85. Amsterdam University Press, Amsterdam	Aktiivinen kansalainen Osallistuva Vastuullinen läheisistään, itsestään Valitseva kuluttaja	Kansallinen vanhusten palveluiden laatusuositus, hallitusohjelma, kotitorisuunnitteludokumentit

Ikääntyvä maahanmuuttaja kuntien kotouttamis-ohjelmissa ja vanhuspoliittisissa ohjelmissa	Heikkinen & Lumme-Sandt	2014	Gerontologia 28 (3), 168–183	(Vanhusväestö) erilaistuvana, moninaisena, monipuolistuvana (Maahanmuuttajuus) haasteena, riskinä	18 kunnan kotouttamis- ja vanhuspoliittiset ohjelmat
Care as a Site of Political Struggle	Hoppa-nia Hanna-Kaisa	2015	Publications of the Department of Political and Economic Studies 25, University of Helsinki	Aktiivinen, itsenäinen, kuluttaja, palvelusopimusten tekijä ja palveluidensa valitsija (hegemoninen diskurssi) Oikeuksia omaava (tätä korostava diskurssi jäi häviölle lain valmistelussa)	Laaja aineisto vanhuspalvelulain valmisteluun liittyen
Vastuullinen ja valitseva kansalainen – vanhushoiva-politiikan uusi suunta	Häikiö, Van Aerschot & Anttonen	2011	Yhteiskuntapoliittikka 76 (2), 239–250	Osallistuva Vastuullinen Valitseva Potentiaalinen kuluttaja Itsemääräämisoikeutta käyttävä (kansalainen)	Kansalliset hoivapolitiikan asiakirjat (n=8), sis. Matti Vanhasen hallitusohjelma ja STM:n julkaisu
Tracing gender in political ageing strategies and the press in Finnish Lapland	Keskitalo-Foley Seija & Naskali Päivi	2016	Kirjassa: Ageing, Wellbeing and Climate Change in the Arctic, toim. Naskali, Seppänen & Begum, 30–48. Routledge, UK	Resursseja omaava (vahva diskurssi) Resurssien käytön rajoitteita omaava (esim. yksinäisyys, masennus, krooninen sairaus, päihteet) Yksilöllinen tarpeissaan Kotona asuva Palveluita ostava, asiakas, kuluttaja Teknologian käyttäjä Elinikäinen oppija Aktiivinen kansalainen Vastuullinen (valinnoistaan, itsestään) Minkä suhteen EI kategorisoida: sukupuoli, luokka, seksuaalisuus	Kuntien vanhuspoliittiset strategiat Lapin alueelta (n=6)
Vanhuusväestöä koskevan suunnittelun puhe-tavat: kahden komiteamietinnön tarkastelua	Koskinen Anna	2014	Pro gradu-tutkimus, Sosiologia, Turun yliopisto	Terve, aktiivinen, työtä tekevä ja itsenäinen (vanhuksen ideaalimalli uudemmassa aineistossa)	Komiteamietinnöt vuosilta 1952 ja 1996 (n=2)
“All elderly people have important service needs”: a study of discourses on older people in parliamentary discussions in Finland	Pulkki & Tynkkynen	2016	Ageing & Society 36 (1), 64–78	Riippuvainen Aktiivinen Arvoinen/ansainnut (deserving)	Eduskunnan lähete-keskustelu

Euroopan unionin sosiaalipoliittiset linjaukset ja suomalainen vanhuspolitiikka	Rintala	2005	Yhteiskunta-politiikka 70 (4), 396–410	Aktiivinen, toiminnallinen, esim. vapaaehtoistyössä Taloudellisesti voimavarainen Asiakas, kuluttaja, valintoja tekevä yksilö	Sosiaali-poliittisia linjauksia sisältäviä EU komission tiedonantoja ja työryhmä-raportteja sekä suomalaisten ministeriöiden julkaisuja 1997–2005
Social Protection of Older People in Finland from the Eighteenth to the Twenty-First Centuries: Messages for Current Policy and Practice from an Historical Analysis	Topo	2011	British Journal of Social Work 41, 876–893	Vastuullinen, myös palveluiden hankkimisessa ja koordinoinnissa (vanhuspolitiikan toivomuksena)	Tutkimukset ja tilastot (historiallinen näkökulma)